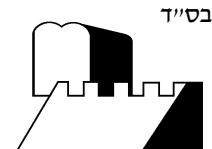

טלפון : 6421583 , 6421266
פקס : 6432079
ת.ד. 16001 , מיקוד 91160

בית הספר התיכון התורני ע"ש פ. הימלפרב
מיסודו של ביהמ"ד למורים "מזרחי"
רח' תורה ועבודה 6, ירושלים 96390

תוכן העניינים

3.....	יחידת פתיחה.
37.....	פתח תפתח.
75.....	הנהגה.
103.....	דיני מלחמה.
137.....	יחידת סיכום.

מקראה

- חומר לימודי לתלמידי 5 יח"ל
 חומר לימודי שהוא רשות (העמקה)
-

עמירם דומוביץ
amirandom@gmail.com

תשפ"ג

ספר דברים

יחידת פתיחה

פרשנות ומקורות נוספים

על פי תוכנית הלימודים החדשה בתנ"ך

שאלונים 2371 (3 יח"ל), 2571 (5 יח"ל)

מקרא

חומר לימודי לתלמידי 5 יח"ל

חומר לימודי שהוא רשות (העמקה)

יחידת פתיחה - ספר דברים

"יחידת הפתיחה" של חומש דברים כוללת שלושה חלקים:

חלק ג הארץ הטובה		חלק ב בנין האמונה			חלק א הקדמה לספר דברים
המחויבות לשמירת המצוות פרק יא	אזהרה מפני שכחת ה' פרק ח	"שמע ישראל" פרק ו	עשרת הדיברות פרק ה	זכירת מעמד הר סיני פרק ד	

חלק ראשון - הקדמה לספר דברים

לפני שנעמיק בלמידת החומש, נבחן את מסגרת הזמן והמקום של הספר. החומש מקיף כחמישה שבועות, ימיו האחרונים של משה רבנו, טרם הכניסה לארץ ישראל, בנוסף לכך נבחן את מגמתו של החומש - משה מכין את העם לקראת הגשמת ייעודו בארץ הנבחרת. נתאר את ההבדלים בין תקופת המעבר במדבר לבין החיים העתידיים בארץ, ומתוך כך נבין את האתגר העצום עימו נדרש העם להתמודד: קיום של אומה עובדת ה' בארץ ישראל.

היכן נאמר ספר דברים?

כבר בחלקו השני של חומש במדבר כתוב שבני ישראל חנו בערבות מואב:

במדבר כב, א (פרשת חוקת)

"וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּחֲנוּ בְּעַרְבוֹת מוֹאָב מֵעֵבֶר לְיַרְדֵּן יְרֵחוֹ

בפתח חומש דברים אנו מוצאים שבני ישראל עדין נמצאים באותו מקום:

דברים א, א-ה (פרשת דברים)

אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל... בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאָמֹר:

בסוף חומש דברים נאמר שמשה רבינו עולה מערבות מואב אל הר נבו ושם הוא מת:

דברים ל"ד, א-ה (פרשת וזאת הברכה)

וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבַת מוֹאָב אֶל הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפְּסֶגֶה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיִּרְאֶהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ... וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל פִּי ה'.

מפסוקים אלו עולה שמאמצע ספר במדבר (מפרשת חוקת) ועד סוף ספר דברים, המיקום של עם ישראל לא השתנה. כלומר לאורך כל חומש ספר דברים בני ישראל חונים בערבות מואב ממזרח לירדן מול יריחו. הם קרובים מאד להיכנס לארץ כנען שממערב לירדן, אבל עליהם יהיה לחצות את הירדן ולכבוש את הארץ, וזה יקרה רק לאחר מותו של משה רבינו, בימי יהושע בן-נון.

מתי נאמר ספר דברים?

ספר דברים נפתח בתאריך:

דברים א, ג

וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׂתֵּי עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ אֲלֵהֶם:

כלומר אירועי ספר דברים החלו ב-א' שבט של שנת הארבעים לציאת מצרים, וספר דברים מסתיים במות משה:

דברים לד, ה-ח

וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל פִּי ה'... וַיִּכְבְּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה בְּעַרְבַת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיָּתְמוּ יְמֵי בְּכִי אֲבָל מֹשֶׁה.

היות שמשה רבינו נפטר בז' באדר, יוצא אם כן שמסגרת הזמן של נאומי משה בחומש דברים היא חמשה שבועות בלבד, כ-37 ימים, שהם ימיו האחרונים של משה רבינו לפני מותו.

☒ מנין שמושה רבינו נפטר בז' באדר?

הגמרא במסכת קידושין דף לח ע"א עושה את החשבון הבא: בספר יהושע נכתב שבני ישראל עברו את הירדן בתאריך י' בניסן: "וְהָעָם עָלוּ מִן הַיַּרְדֵּן בְּעֶשְׂרֵי לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן וַיַּחֲנוּ בְּגִלְגָל בְּקֶצֶה מִזֶּרֶחַ יְרִיחוֹ" (יהושע ד', יט). הקריאה לקום ולעבור את הירדן הייתה שלושה ימים קודם לכן, ב-ז' בניסן: "וְעָבְרוּ בְּקֶרֶב הַמַּחֲנֶה וַצֹּוּ אֶת הָעָם לֵאמֹר הִכִּינוּ לָכֶם צִידָה כִּי בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה" (שם א', יא). קריאה זאת הייתה עם הקימה משלושים ימי האבל על מותו של משה רבינו, כמתואר בחומש דברים "וַיָּבֶכּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה בְּעֶרְבַת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם" (דברים ל"ד, ח). יוצא אם-כך, שמושה רבינו נפטר ב-ז' באדר.

המבנה של ספר דברים

ספר דברים בנוי משלושה חלקים שהם שלושת הנאומים של משה. הביסוס בכתוב לכך הוא שבתחילת כל חלק ישנם פסוקי "כותרת" המסמנים את הפתיחה של כל אחד מהנאומים:

הפריקים	נושא הנאום	הביסוס בכתוב
א'-ד'	נאום היסטורי	דברים א, א: אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל...
ה'-כ"ו	נאום המצוות ה-יא: מצוות אמוניות יב-כו: מצוות מעשיות	דברים ה, א: וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם, שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים...
כ"ז-ל"ד	נאום החתימה הברית ופרידת משה ¹	דברים כז, א: וַיֵּצֵאוּ מֹשֶׁה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הָעָם לֵאמֹר...

הכניסה לארץ - מימוש היעוד של עם ישראל

ספר דברים מביא את מסעו של עם ישראל אל ייעודו - קיום ההבטחה לאבות לרשת את ארץ ישראל ולהתיישב בה:

בראשית יז, ח-ט

וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזָרְעֶךָ אֶחָרִיד אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֶת עוֹלָם וְהִיְתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמַר אֶתָּה וְזָרְעֶךָ אֶחָרִיד לְדֹרֹתֶם.

כדי לממש את הייעוד הזה מתחוללים שינויים עצומים: הנהגת המדבר הניסית מתחלפת בהנהגת ארץ ישראל בה הקב"ה פועל מתוך הטבע, ועל עם ישראל מוטלת האחריות להילחם. הם מפסיקים להיות רועי צאן נודדים והופכים ברובם לעובדי אדמה קבועים, עוברים מהנהגה של "לחם מן השמים" (שמות טז, ד) להנהגה של 'לחם מן הארץ'.

¹ יש המחלקים את החלק השלישי בספר לשני חלקים נפרדים - הברית (פריקים כ"ז-ל'), הפרידה ממושה (ל"א-ל"ד)

הכניסה לארץ מתנה וגם מבחן

הכניסה לארץ יש בה **בשורה גדולה**, עם ישראל יכול להראות לכל באי עולם את האפשרות להיות עם מבורך, יוצר ומצליח, שהצלחתו רק מחזקת את אמונתו ואת ערכיו וממליכה את הקב"ה לעיני העולם כולו. ההצלחה בארץ יכולה להביא ליותר אמונה וליותר מחויבות, כאשר האדם זוכר תמיד שכל הישגיו היא מאת האלוקים. אולם בכניסה לארץ יש גם **סכנה גדולה**, שדורשת התמודדות. דווקא ההצלחה והברכה הם אלו שיכולים להביא איתם גם גאווה ושכחת אלוקים, יחד עם רצון להתערות במרחב התרבותי ולשכוח את היעוד הרוחני והערכי שלנו. ההשתקעות וההתברכות בארץ ישראל הם **גם מתנה וגם מבחן**:

דברים ח, י-יז

וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ:
הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ כִּחִי נְעָצָם יְדֵי עֲשָׂה לִי אֶת הַחֵיל הַזֶּה"

משה מכין את עם ישראל לקראת הכניסה לארץ

לאורך הלימוד של בספר דברים נעסוק באופנים השונים בהם מכין משה את העם לכניסה אל הארץ, ומלמד אותם כיצד להתמודד נכון עם האתגר, אתגר השליחות של עם ישראל בארצו ואתגר שכחת ה' מאידך. הדרכים העיקריות שבהם משה מכין את עם ישראל הם:

(1) חיזוק רוחני - בניין האמונה

אחד סכנות הגדולות של עם ישראל עם הכניסה לארץ יושפע מדרכי הפולחן האליליים של שכניהם, ואימוץ העבודה זרה. כדי להתמודד עם הסכנה הזאת משה בנאומיו מחזק את בניין האמונה של עם ישראל בקב"ה והוא עושה זאת ע"י שהוא חוזר על יסודות האמונה ("עשרת הדברות", פרשות "שמע" ו"והיה אם שמוע" ועוד), ובתוכם מדגיש את ההיבטים החשובים לעבודת ה' בארץ שיש בה תרבויות זרות ועובדי אלילים. בכלל אחד הנושאים המרכזיים השזור לאורך כל ספר דברים הוא האזהרה מפני עבודה זרה.

(2) הכנה לקראת ההשתקעות בארץ וההתעצמות הכלכלית ב"ארץ הטובה"

משה רבינו חוזר במספר דרכים ומתייחס לטוב הארץ כברכה גדולה, ומאידך גם כאתגר עצום. במספר מקומות לאורך החומש מתוארת סכנת ההסתאבות וההתנוונות, ומשה רבנו מציע ראשית להיות מודעים לתהליך, ובהמשך גם כיצד להישמר ממנו: "וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתֶּךָ לָךְ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חֵיל לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם כִּי הוּא הַזֶּה" (פרק ח פסוק יח).

(3) הדרכה מעשית - מצוות מעשיות ("מבוארות" ו"מחודשות")

ליבו של החומש הוא **נאום המצוות** (פרקים יב-כ). בנאומיו משה מלמד את עם ישראל מצוות מעשיות שאמורות לסייע להם להתמודד עם כל האתגרים המעשיים והאמוניים שמצפים להם בארץ בכל תחומי החיים: מלחמות ("דיני מלחמה"), מוסדות ששלטון ("הנהגה"), חברה ("לא תוכל להעלם"), מצוקה של החלשים בחברה ("פתח תפתח") ועוד. המצוות שמשה מלמד אותם הם משני סוגים "מצוות מבוארות" ו"מצוות מחודשות":

"**מצוות מחודשות**" - הן מצוות שעדיין לא הובאו בחומשים הקודמים וקשורות ברובן למציאות החיים העתידית הצפויה עם הכניסה לארץ ישראל. לדוגמה, מצוות הקשורות להתנהלות של צבא יהודי בעת מלחמה כמו איסור כריתת עצי מאכל בזמן מלחמה או מצוות קריאה לשלום לפני שכובשים עיר של האויב.

"**מצוות מבוארות**" - מצוות שהובאו כבר בחומשים הקודמים ובחומש דברים הן התבארו מחדש, כמו שנאמר בפתח הספר "בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מִזְבֵּחַ הַזֶּה הָאֵיל מִשֶּׁה בְּאֶרֶץ הַתְּנִינָה הַזֹּאת" (א', ה). בדרך כלל הביאור מדייק היבטים של המצווה הקשורים לחיי האומה בארץ ישראל. לדוגמה, כשחוזר משה רבינו על מצוות המועדים הוא מזכיר שיש

להעלות את קרבנות החג "אֶל הַמִּקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁכְּן שְׁמוֹ שָׁם" (דברים ט"ז, ו) - העליה לרגל מבטאת את ריכוז עבודת ה' בארץ ישראל סביב מרכז רוחני משותף אחד. וכשמשנה חוזר על דיני העבד העברי המשתחרר לאחר שש שנות עבדות, הוא מציין שיש להעניק לו עם יציאתו מפרי הארץ ותנובתה - "וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֶפְשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם: הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגְרָנֶךָ וּמִקֶּבֶךָ אֲשֶׁר בְּרַכָּה ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֶּן לוֹ" (ט"ו, יג-יד). בכך הוא מתייחס לסכנה שבמירוץ לצבירת רכוש אישי, ומצווה לדאוג לרווחתם ובמידת הצורך לשיקומם הכלכלי והנפשי של הזקוקים לכך.

בשלושת הנושאים הללו: "בניין האמונה", "הארץ הטובה" ו"המצוות המעשיות" - נעסוק בהמשך הלימוד בהרחבה.

1. קרא ולמד את ה"הקדמה לספר דברים", וענה:

א. היכן שהו בני ישראל בזמן שנאמר להם חומש דברים? בסס את תשובתך על הכתוב.

ב. מתי נאמר ספר דברים? ובמשך כמה זמן הוא נאמר? בסס את תשובתך על הכתוב.

ג. מהו המבנה של ספר דברים? בסס את תשובתך על הכתוב.

ד. המעבר מהמדבר לארץ ישראל טומן בחובו בשורה גדולה אבל גם סכנה גדולה. פרט מהי הבשורה ומה הסכנה?

ה. מה הן שלוש הדרכים העיקריות שבהם משה מכין את עם ישראל לקראת האתגרים שמצפים להם בארץ?

ו. מהי "מצוה מחודשת" ומהי "מצוה מבוארת"? הבא דוגמא אחת לכל סוג.

מדבר מול ארץ ישראל

לפניך מקור הדן בהבדל בין ההשגחה של ה' על עם ישראל במדבר לבין ההשגחה של ה' בארץ ישראל. ננסה להגדיר מה הבדל העקרוני בין שני סוגי ההשגחה ולבחון איזו סוג השגחה עדיפה.

משך חכמה² דברים לב, ג

"כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו", פירוש על דרך מושכל, כי העיקר התכליתי אשר יתנהג האומה באופן טבעי מושגת פרטי. וזה כי יקצרו ויאספו דגנם, וראשית כל אשר לו, יובא בית ה' ולמשרתיו הקדושים. ושלוש פעמים בשנה יעזבו כל אשר להם תחת כנפי הביטחון האלקי ויבואו להיראות פני ה'.

וכאשר יישירו לכת תוסיף הארץ לתת פריה, ותהיה חיתת ה' על הגויים סביב, ובכל מפעל ומצעד יזכיר ויברך שם הבורא יתברך. וחיים כזה הוא חיים רוחניים, ויקר שעה אחת מכל חיי העולם הבא לכל מתבונן.

לא כן בימי משה אשר נפרצו גבולות הטבע ונהרסו מבצרי ההנהגה התמידית, רק לא פעלו מאומה, והמן יורד, וכל אחד רואה עמוד הענן וכבוד ה', וה' הולך לפניהם - הלזה יקרא תכליתי? הלא אין זה רק חיי העולם הבא, חיים של מלאכים, וכמאמרם ז"ל (מכילתא בשלח יז): לא ניתנה תורה אלא לאוכלי מן...

אך למה נצרכו לזה אם אין זה התכלית האמיתית? אולם כאשר יסוד התורה "אנכי" ו"לא יהיה לך", כן יסוד האמונה והאומה הוא ארבעים שנה האלו, כי בזמן כזה יכלו לפרש התורה היטב ולזכך נפשותם עד היותם יותר במעלה כאישים הנבדלים, והשרישו האמונה והנפש האלוקי בזרעם אחריהם. וגם זה המופת על האמת לקלי הדעת כמו שכתב רמב"ם. ולכך הוצרכו למשה...

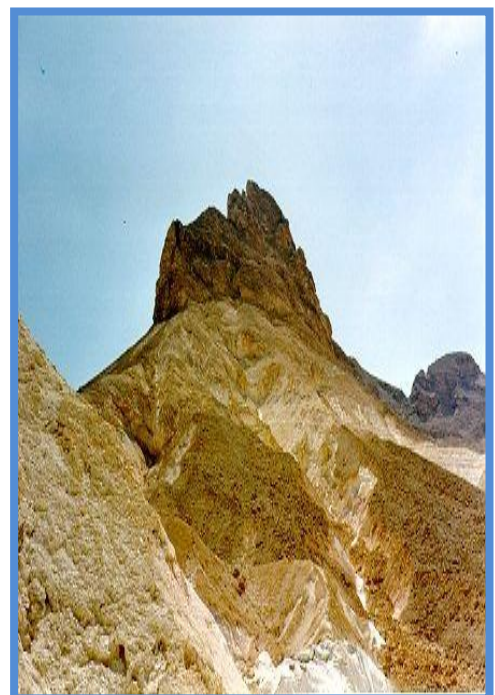
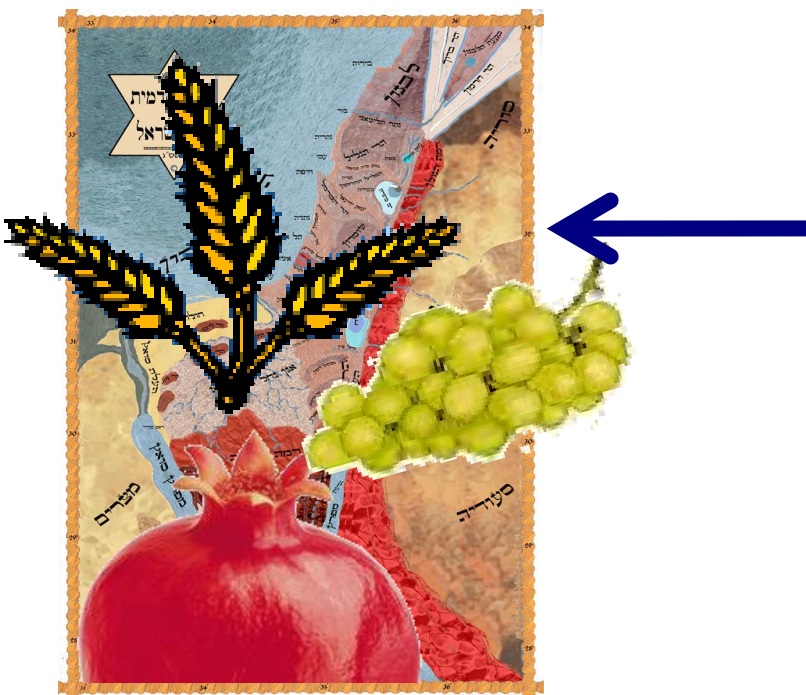
² רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק, ליטא, תר"ג-תרפ"ו 1843-1926. מגדולי רבני מזרח אירופה בדור שלפני השואה. ספרו הגדול: "אור שמח" על הרמב"ם. אחרי מותו פורסמו חידושיו על התורה בשם "משך חכמה".

2. קרא את דברי המשך חכמה, וענה:

- א. צבע: בצהוב - את תיאור חיי עם ישראל במדבר, ובירוק - את חיי עם ישראל בארצו.
- ב. כתוב בלשונך מה מאפיין את השגחת ה' על עם ישראל במדבר ובארץ ישראל (הדגש את ההבדל).
- ג. מהם היתרונות של כל אחת מדרכי ההשגחה? האם יש עדיפות לאחת מהן?
- ד. איזו תקופה מייצגת את התכלית של עם ישראל, את הקיום המשמעותי יותר: תקופת המדבר או תקופת א"י?
- ה. מהי המטרה המיוחדת של חיי המדבר, והצע הסבר מדוע היא יכולה להיות מושגת רק במדבר?

מה בין חיי המדבר לחיים בארץ ישראל?

עם ישראל עומד לעבור שינוי משמעותי עם הכניסה לארץ. עד כה הוא נדד במשך ארבעים שנה במדבר וסוף סוף הוא עומד להיכנס לארצו שלו, הכניסה תלווה בשינויים עמוקים. ההבדל המשמעותי ביותר שממנו נובעים שינויים בתחומים רבים הוא **שעם ישראל עבר מהנהגה ניסית להנהגה בדרכי הטבע.**

3. בטבלה שלפניך מובאים תשעה תחומים בהם אורחות החיים של עם ישראל עומדים להשתנות מן הקצה אל הקצה עקב המעבר מן המדבר לארץ ישראל. ציין את ההבדלים המהותיים בכל תחום, ומה הן המשמעויות והאתגרים שניצבים לפני עם ישראל בעקבות המצב החדש שאליו הם נכנסים.

משמעויות-אתגרים-מצוות	החיים בארץ ישראל	החיים במדבר	
			(א) הנהגת ה'
<ul style="list-style-type: none"> בתי קבע נותנים תחושה של ביטחון "ביתי הוא מבצרי" שעשוי להביא לסכנה רוחנית של "כוחי ועוצם ידי". בתי קבע מאפשרים הגדלת הפערים הכלכליים בחברה. יש צורך במצוות חדשות המתאימות למגורי קבע: מעקה, הלכות שכנות וכד'. 	בתי קבע	באוהלים בסוכות, "דירת עראי"	(ב) מגורים
			(ג) השכנים
			(ד) פרנסה
			(ה) מים
			(ו) ביטחון
			(ז) ההנהגה ומוסדותיה
			(ח) ריכוז ופיזור (חברתית)
			(ט) הקרבה למרכז הרוחני

הנושאים מספר דברים שנעסוק בהם בהרחבה

ספר דברים כולל בתוכו רעיונות רבים ומצוות רבות, אנו נלמד רק חלק מהרעיונות ומהמצוות של ספר דברים, בנוסף לכך לא נלמד את הספר על לפי נושאים. הנושאים שבהם נרחיב את הלמידה והעיון הם:

ביחידה זו חובה ללמוד את כל שלושת הנושאים.	}	<ul style="list-style-type: none"> • הקדמה לספר דברים • בניין האמונה • הארץ הטובה 	<p>א. יחידת פתיחה ד-יא יחידת חובה</p>
ביחידה זו יש בחירה של 3 נושאים מתוך 4. אנחנו לא נלמד את הנושא "לא תוכל להתעלם"	}	<ul style="list-style-type: none"> • פתח תפתח • לא תוכל להתעלם • ההנהגה • דיני מלחמה 	<p>ב. יחידת המצוות טו-כה יחידת בחירה</p>
ביחידה זו חובה ללמוד את כל ארבעת הנושאים	}	<ul style="list-style-type: none"> • מקרא ביכורים • ברית עולם • פרשת התשובה • מותו של משה רבינו 	<p>ג. יחידת סיכום כו-לד יחידת חובה</p>

יחידת פתיחה - ספר דברים חלק שני - בנין האמונה

חלק ג הארץ הטובה		חלק ב בנין האמונה			חלק א הקדמה לספר דברים
המחויבות לשמירת המצוות פרק יא	אזהרה מפני שכחת ה' פרק ח	"שמע ישראל" פרק ו	עשרת הדיברות פרק ה	זכירת מעמד הר סיני פרק ד	

מבוא

בפרקים ד-ה בספר דברים יש חזרה על מעמד הר סיני ועל עשרת הדיברות, מעמד שמוכר לנו היטב מספר שמות בחזרה על עשרת הדיברות מאפשרת לנו לטעום את המושג "משנה תורה": ננסה להבין מה מגמתו של משה בחזרה על מעמד הר סיני ועשרת הדברות ערב הכניסה לארץ? במה מהוות הדברות (ובעקבותיהן פרשיות "שמע" ו"היה אם שמע"), הכנה לאתגרים הרוחניים והתרבותיים הצפויים בארץ?

הנושאים בהם עוסקת יחידת "בנין האמונה" הם:

פרק ד: המצווה לזכור את מעמד הר סיני

פרק ה: תוכנו של המעמד - עשרת הדיברות

פרק ו': פרשת "שמע" - הכוללת מצווה אמונית ומצוות מעשיות

○ זכירת מעמד הר סיני (פרק ד)

הציווי לזכור את מעמד הר סיני

בפסוקים ט-י, משה מזהיר את העם שלא לשכוח את מעמד הר-סיני, ומצווה להעביר את המסורת של מעמד הר סיני לבנים ולבני הבנים. פסוקים: יא-יד, ממשיכים ומסבירים את חשיבותו של המעמד:

○ דברים פרק ד, ט-יד

(ט) רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך והודעתם לבניך ולבני בניך:

(י) יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמע את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון:

(יא) ותקרבו ותעמדון תחת הקר והקר בער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל:

(יב) וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול:

(יג) ונגד לכם את בריתו אשר צנה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לחות אבנים:

(יד) ואתי צנה ה' בעת ההוא ללמד אתכם חקים ומשפטים לעשותכם אתם בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה:

במעמד הר סיני:

- ישראל זכו לשמוע את הקב"ה עצמו. (החל מהדיבר השלישי שמעו ישראל את דברי ה' מפי משה - נלמד על כך בהמשך)
- הקב"ה התגלה בקול בלבד, ולא בתמונה - באופן גשמי. בהמשך הפרק (עד פסוק יט) מזהיר משה את העם מפניה אל האלילים סכנה זו משמעותית דווקא עם הכניסה לארץ בגלל השכנות לעמי הארץ עובדי האלילים וההשפעה התרבותית.

○ **דברים ד, טו-יט**

(טו) וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בַּיּוֹם דִּבֶּר ה' אֵלֵיכֶם בְּחָרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ :

(טז) פֶּן תִּשְׁחַתּוּן וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנֹת כָּל סָמֶל תִּבְנִית זָכָר אוֹ נְקֵבָה ...

(יט) וּפֶן תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשְּׂמִימָה וְרְאִיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים כֹּל צָבָא הַשָּׁמַיִם וְנִדְחַתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם ...

1. עיין בפסוקים ט-יד ובפסוקים טו-יט, וענה :

מדוע למשה היה חשוב להדגיש בנאומו שמצד אחד עם ישראל בעצמו - **שמע את קול ה'**, ומצד שני להדגיש לעם שהם - **לא ראו כל תמונה של ה'**? הסבר ובסס

הרמב"ן (פרק ד, פסוק ט) מסביר מדוע חזר משה דווקא כעת (טרם הכניסה לארץ וטרם פטירתו) אל מעמד הר סיני והציב אותו כיסוד מרכזי באמונה :

○ **רמב"ן, דברים ד, ט**

רק הישמר לך וגוי' פן תשכח את הדברים - ... אבל הכתוב הזה לפי דעתי מצות לא תעשה, הזהיר בה מאד, כי כאשר אמר שזוהר בכל המצות ונשמור החוקים והמשפטים לעשותם, חזר ואמר רק אני מזהירך מאד להישמר ולשמור עצמך מאד מאד לזכור מאין באו אליך המצוות, שלא תשכח מעמד הר סיני מכל הדברים אשר ראו שם עיניך הקולות והלפידים את כבודו ואת גדלו ודבריו אשר שמעת שם מתוך האש, ותודיע כל הדברים אשר ראו עיניך במעמד הנכבד ההוא לבניך ולבני בניך עד עולם.

ופירש הטעם כי השם עשה המעמד ההוא **כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים ואת בניכם תלמדון לדורות עולם**, אם כן עשו אתם ככה ואל תשכחו אותו :

והנה קודם שיזכיר הדברות שנאמרו שם, הזהיר במצות לא תעשה שלא נשכח דבר מן המעמד ההוא ולא נסירהו מלבנו לעולם, וציוה במצות עשה שנודיע בו לכל זרענו מדור לדור כל מה שהיה שם בראיה ובשמיעה.

והתועלת במצווה הזאת גדולה מאד, שאם היו דברי התורה באים אלינו מפי משה בלבד, אע"פ שנבואתו נתאמתה באותות ובמופתים אם יקום בקרבנו נביא או חולם חלום ויצונו בהפך מן התורה ונתן אלינו אות או מופת יכנס ספק בלב האנשים, **אבל כשתגיע אלינו התורה מפי הגבורה לאוזנינו ועינינו הרואות אין שם אמצעי**, נכחיש כל חולק וכל מספק, ונשקר אותו, לא יועילה אות ולא יצילהו מופת מן המיתה בידינו, כי אנחנו היודעים בשקרנותו :

זהו שאמר שם (שמות יט ט) : וגם בך יאמינו לעולם, **כי כשנעתיק גם כן הדבר לבנינו ידעו שהיה הדבר אמת בלא ספק כאלו ראוהו כל הדורות**, כי לא נעיד שקר לבנינו ולא ננחיל אותם דבר הבל ואין בם מועיל. והם לא יסתפקו כלל בעדותנו שנעיד להם, אבל יאמינו בודאי שראינו כולנו בעינינו, וכל מה שספרנו להם.

2. עיין בדברי הרמב"ן, וענה :

א. מה הן המצוות ה"לא תעשה" ו"העשה" שזכורות בפסוק ט'?

ב. מה הטעם של מצווה זו? בסס את תשובתך.

ג. כיצד המצווה הזאת גורמת שאכן הטעם של המצווה יתממש?

ד. מדוע גם הדור שנכח במעמד הר סיני, וגם הדורות שלאחר מכן **לא יכחישו את האמיתות** של מעמד הר סיני?

חלק שני - בנין האמונה

חלק ג הארץ הטובה		חלק ב בנין האמונה			חלק א הקדמה לספר דברים
"והיה אם שמוע" פרק יא	אזהרה מפני שכחת ה' פרק ח	"שמע ישראל" פרק ו	עשרת הדיברות פרק ה	זכירת מעמד הר סיני פרק ד	

עשרת הדיברות (פרק ה)

המבנה של פרק ה

הקדמה - ברית סיני היא הבסיס לאמונה, והיא נמשכת גם אל דור הנכנסים לארץ: "לא אֶת אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֶתְּנוּ אֶנְחֵנוּ אֵלֶּה פֶּה הַיּוֹם כְּלָנוּ חַיִּים" (ג).	(1) א-ה
עשרת הדברות	(2) ו-יח
משה מסביר מדוע רק שתי הדברות הראשונות נאמרו ישירות מפי ה', והאחרות - בתיווכו של משה.	(3) יט-כח
חתימה: שמירת המצוות תביא לאריכות ימים בארץ ישראל: "וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֲתֶכֶם... וְהָאֲרָכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשׁוּ" (כט-ל)	(4) כט-ל

בהוראת הפרק נתמקד בחלק השני של הפרק ב"עשרת הדברות" (פסוקים ו-יח) אך יש לדעת גם את דברי הפתיחה והסיום של הפרק ברמת הפשט גם כדי להבין את ההקשר, וגם משום שלקראת פטירתו, משה חוזר על רעיונות נאמרו כאן ב"הקדמה" ו"בחתימה" שבהם הוא המבהיר את הצורך לזכור ולהתחייב לברית, וכן להעביר את הזיכרון לדורות הבאים - נעסוק בכך ב"יחידת הסיכום" של ספר דברים.

עשרת הדברות

דברים ה, ו-יח

- (ו) אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :
- (ז) לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי :
- (ח) לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל כָּל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ :
- (ט) לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קַנָּא פֶקֶד עֵוֹן אָבוֹת עַל בְּנֵים וְעַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רְבַעִים לְשָׁנָיִם :
- (י) וְעֹשֶׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׂמְרֵי מִצְוֹתַי :
- (יא) לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹא : כִּי לֹא יִנְקָה ה' אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׁוֹא :
- (יב) שְׂמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁ כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ :
- (יג) שְׁשֹׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֶאכֶתֶךָ :
- (יד) וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֶאכֶתְךָ אֹתָהּ וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ וְשׁוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמָתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמָּתְךָ כָּמוֹךָ :
- (טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֶעַ נְטוּיָה עַל כֵּן צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת :
- (טז) כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמָּךְ כַּאֲשֶׁר צִוָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ לְמַעַן יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ וְלִמְעַן יֵיטֵב לְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ :
- (יז) לֹא תִרְצַח :
- וְלֹא תִנְאַף :
- וְלֹא תִגְנוֹב :
- וְלֹא תַעֲנֶה בְרַעְךָ עַד שׁוֹא :
- (יח) וְלֹא תַחְמֹד אֶשֶׁת רֵעֶךָ וְלֹא תִתְאַוֶּה בֵּית רֵעֶךָ שְׂדֵהוּ וְעַבְדּוֹ וְאִמָּתוֹ שׁוֹרוֹ וְחֹמְרוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ :

מדוע דווקא עשר דברות אלו?

עשרת הדברות "הם קווי היסוד של כל מצוות התורה והם מוסרים לישראל את ייעוד חובת החיים" (רש"י הירש לדברים פרק ה'), והם מכונים בתורה דברי הברית - "וַיִּכְתֹּב עַל הַלְּחָת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית" (שמות ל"ד, כח). חז"ל אף הקשו מדוע לא נכתבו עשרת הדיברות כבר בתחילת התורה (ראו במכילתא דר"י, בחודש, ה).

רש"י שמות כד, י

את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם - כל שש מאות ושלוש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן. ורבינו סעדיה פירש: "באזהרות" שישד לכל דבור ודבור מצוות התלויות בו.

1. עיין ברש"י, וענה:

א. לפי רש"י, מדוע נבחרו דווקא עשרת הדיברות הללו ולא אחרות?

ב. כיצד דברי רב סעדיה גאון מסייעים להסבר של רש"י?

☒ מרכזיותן וחשיבותן של עשרת הדיברות

בגלל חשיבותן של עשרת הדיברות נקבע כבר בימי קדם שיש **לאַמְרָן מדי יום בבית המקדש**. על זה מעידה המשנה (תמיד ה, א): "אמר להם הממונה (לפני הקרבת קרבן התמיד של שחרית): ברכו ברכה אחת, והם ברכו. קראו עשרת הדברים וכו'". ומפרש הרמב"ם: "הטעם שקוראים עשרת הדברים בכל יום מפני שהם יסוד הציווי ותחילתו". כך נהגו עד חורבן הבית. לאחר זמן **ביקשו לחדש את מנהג קריאת עשרת הדיברות בבתי הכנסת**, אבל חז"ל הסתייגו ממהלך זה ואמרו: "ומפני מה אין קוראים אותן? מפני טענת המינים, שלא יהיו אומרים: אלו לבדם ניתנו לו למשה בסיני." ואמנם גם בבית שני, היו אנשי הכת מקומראן נוהגים **לכתוב את עשרת הדיברות בתוך התפילין**, ולאחר מכן, הקראים נהגו, ועד היום הם נוהגים, **לכתוב את עשרת הדיברות בתוך המזוזות**. עדות נוספת לחשיבותן של עשרת הדיברות באה לידי ביטוי במנהג שרווח בקהילות רבות **לעמוד בשעת קריאת עשרת הדיברות בבית הכנסת**. ואמנם גם על מנהג זה יש החולקים, והרמב"ם אף אסר לעשות כן.

2. מה הם חמש המנהגים שהתפתחו לאורך הדורות, שמלמדות על מרכזיותן וחשיבותן של עשרת הדיברות?

○ מלבי"ם שמות כ, יב-יג

וכלל עשרת הדברים הם מצוות **שהשכל מחייבם**, שכל אדם יכיר בשכלו שיש סיבה ראשונה ממציא כל הנמצאות, ושראוי שלא לישא שמו לשווא, וכל שכן מצוות האחרונות שהם מצוות נימוסיות, ששכל האדם מוכן אליהם בטבע... והורה אותנו יוצר הנפשות, כי גם המצוות האלה, השכליות, אם יעשום רק מצד השכל והנימוס לבד, שלא מפני יראת אלקים שהזהיר עליהם בקולות וברקים, זרועות השכל לא יעמדו מפני התאוה.

3. עיין בדברי המלבי"ם, וענה:

א. לפי המלבי"ם, מה הדבר שמאפיין את כל "עשרת הדיברות"

ב. מה הקושי שהעולה מהסברו של המלבי"ם על המאפיין של עשרת הדיברות, וכיצד הוא מיישב את הקושי?

מנין הדברות

כיצד יודעים שפסוקים ו-יח כוללים **עשר דיברות** ולא יותר? תשובה: הכתוב עצמו מעיד על כך "עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים" (ד', יג).

רמב"ם, ספר המצוות, מצוות עשה א'	אברבנאל שמות כ', א
"אנכי ה' אלוקיך" - היא הציווי אשר צונו בהאמנת האלוהות, והוא שנאמין שיש שם עילה וסיבה הוא פועל לכל הנמצאים והוא אמרו "אנכי ה' אלוקיך"	"אֲנֹכִי..." - איננו מצווה, לא אמונית ולא מעשית, אבל היא הקדמה למצוות ואזהרות שיאמר בשאר הדיבורים ועניינו להודיעם מי הוא המדבר איתם...

4. עיין ברמב"ם ובאברבנאל, והסבר **בלשונך** את המחלוקת ביניהם.

מבנה "עשרת הדיברות"

חובה להכיר לפחות שתי חלוקות שונות, ואת הביסוס שלהן בכתוב

שיטה א, לחלוקת עשרת הדיברות

רמב"ן שמות כ יג

והנה עשרת הדברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי כבד את אביך כבוד האל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד האב המשתתף ביצירה³, ונשארו חמשה לאדם בצרכו וטובתו.

רבי שמשון רפאל הירש, שמות כ, יב

יציאת מצרים ומתן תורה הן שתי עובדות היסוד של עם ישראל, שעליהן תיכון כניעתנו לפני ה' כמושל ושליט בגורלנו ובחינו. ... הערובה היחידה לאמיתותן היא המסורת, ויסודה של מסורת אינו אלא מסירתה הנאמנה לבנים מידי האבות וקבלתה ברצון בידי הבנים מידי האבות. ... ונמצאנו למדים כי כיבוד אב ואם הוא התנאי היסודי לנצחיותה של האומה הישראלית. ... אלמלא הקשר בין אבות ובנים – תנותק שרשרת הדורות, ... והאומה הישראלית תחדל מלהיות. אכן גדולה חשיבותם של ההורים בישראל, ולפיכך ייחדה להם התורה מקום נכבד בעשרת הדברות. ...

5. עיין בדברי הרמב"ן ורש"י הירש וענה:

- א. לפי הרמב"ן, כיצד הוא מחלק את עשרת הדיברות? בסס את תשובתך על הכתוב
- ב. לפי החלוקה של הרמב"ן מה הקושי שמתעורר בעקבות הדיבר החמישי?
- ג. כיצד הרמב"ן ורש"י הירש, מיישבים את הקושי?

שיטה ב, לחלוקת עשרת הדיברות

שיר השירים רבה פרשה א, ב:

רבי יהושע בן לוי ורבנין. רבי יהושע אומר: ב' דברות שמעו ישראל מפי הקב"ה "אנכי" ו"לא יהיה לך".

יש לשים לב, שבהמשך הפרק פסוקים יט-כח מתארים את בקשתם של העם שלא להוסיף ולשמוע את קולו של ה'. הקב"ה רואה את הבקשה כביטוי ליראת ה': "היטיבו כל אשר דברו: מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעלם" (פסוקים כה-כו).

6. עיין במדרש שיר השירים רבה, וענה:

- א. לפי שיר השירים רבה, כיצד יש לחלק את עשרת הדברות?
- ב. הבא ראיה מן הכתוב מפסוקים ו-יח לחלוקה שהציעו ריב"ל ורבנין בשיר השירים רבה.

³ מבוסס על אמרת חז"ל (קידושין ל ע"ב) "שלושה שותפין הן באדם: הקב"ה, ואביו, ואמו, בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה: מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני".

שיטה ג, לחלוקת עשרת הדיברות

ראב"ע (פרוש הארוך) שמות כ, ב-ג:

וכל המצוות על ג' דרכים, הא' מצות הלב, והב' מצות הלשון, והג' מצות עשה. ומצות הלב על שני דרכים, מצות עשה ומצות לא תעשה... גם מצות הלשון עשה ולא תעשה... ומצות הלב הם העיקרים הנכבדים על כולם. ורבים חשבו כי אין במחשבת הלב עוון רק בדברי עבודה זרה, ובאמת כי היא קשה לבדה יותר מכל מחשבות רעות רק היא כנגד כולם.

7. האב"ע מפרש שאת כל תרי"ג המצוות ניתן לחלק לשלושה סוגים: (א) מצוות "מצות הלב" - מחשבה (ב) מצות הלשון - דיבור (ג) מצות עשה - מעשה. למדנו שעשרת הדיברות הם היסודות לכל המצוות לכן לא מפתיע שגם את עשרת הדיברות ניתן לחלק לשלושת הסוגים הללו.
א. רשום בטבלה שלפניך ליד כל דיבר לאיזה סוג מצווה הוא שייך: "מחשבה", "דיבור" או "מעשה".

בין אדם לחבירו		בין אדם למקום	
	לא תרצח	אֲנָכִי ה' אֱלֹהֶיךָ...	מחשבה
	לא תנאף	לא יהיה לך אֱלֹהִים אֲחֵרִים...	
	לא תגנב	לא תשא את שם ה'...	
	לא תענה ברעך עד שוא	שמור את יום השבת...	
	לא תחמד אשת רעך	כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ...	

ב. החלוקה של עשרת הדיברות ל"מחשבה", "דיבור" ומעשה יוצרת מבנה כיאסטי לעשרת הדברות, תאר את המבנה.
ג. הצע הסבר מדוע סדר המצוות בלוח הראשון הפוך מסדר המצוות שבלוח השני.

חלק שני - בניין האמונה

חלק ג הארץ הטובה		חלק ב בנין האמונה			חלק א הקדמה לספר דברים
המחויבות לשמירת המצוות פרק יא	אזהרה מפני שכחת ה' פרק ח	"שמע ישראל" פרק ו	עשרת הדיברות פרק ה	זכירת מעמד הר סיני פרק ד	

"שמע ישראל"

דברים פרק ו

- (ד) שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד :
- (ה) וְאֶחָדָת אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל לְבָבְךָ וּבְכֹל נַפְשְׁךָ וּבְכֹל מְאֹדְךָ :
- (ו) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל לְבָבְךָ :
- (ז) וְשָׁנַנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדַבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִקְתְּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ :
- (ח) וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדְךָ וְהָיוּ לְטֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ :
- (ט) וּכְתַבְתָּם עַל מְזוֹזֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ : ס

יחידת פסוקים זו היא אחת מהידועות ביותר בתנ"ך, שחז"ל שיבצו אותו בפתח פרשת קריאת שמע בתפילת שחרית ובתפילת ערבית. תוך כדי הלימוד ננסה להבין מה יש בקטע שלפנינו שהפך אותו לחשוב כל-כך בכל הדורות.

"שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד" (פסוק ד)

בפסוק ד יש פניה של משה אל עם ישראל ("שמע ישראל"), שיכירו בכך ש"ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד".

○ רמב"ן דברים ו, ד

שמע ישראל ה' אלהינו - גם בזה מצוה שיבאר. כי בדבור "אנכי ה' אלהיך" יהיה היחוד. וכמו שאמרו "רבי נתן אומר מכאן תשובה למינים שהם אומרים שתי רשויות הן, שכשעמד הקדוש ברוך הוא על הר סיני ואמר 'אנכי ה' אלהיך' מי מיחה כנגדו" (מכילתא בחדש ה), אבל בא לבאר המצוה הזו.

והזכיר אותה (בפרק ו) אחר עשרת הדיברות (שנוכרו בפרק ה), לפי שהוא שרש באמונה, וכל מי שאינו מודה בה כופר בעיקר כעובד ע"ז.

1. עיין בדברי הרמב"ן על פסוק ד, וענה:

א. הרמב"ן מזכיר את המושג "מצווה שיבאר" הדומה למושג "מצווה מבוארת"? הסבר בלשונך את המושג "מצווה מבוארת"?

ב. על פי פירוש הרמב"ן, המילים "ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד" הן מצווה מבוארת - את מה היא מבארת?

ג. מהי משמעות המושג "שרש באמונה"? ומה שורש האמונה המסוים, הנזכר כאן?

רש"י דברים ו, ד

ה' אלהינו ה' אחד - ה' שהוא אלהינו **עתה** ולא אלהי האומות, הוא **עתיד** להיות ה' אחד - שנאמר: "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה'" (צפניה ג, ט) ונאמר: "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד" (זכריה יד, ט).

2. לפי רש"י פסוק ד מבטא את **תמצית את כל תקוותינו בנוגע לעולם האנושי**. המילים "ה' אלוהינו ה' אחד" מתייחסות לשני זמנים שונים. ענה על השאלות הבאות בטבלה המובאת בהמשך.
- א. מה הם שני הזמנים בפסוק?
- ב. אילו מילים בפסוק מתייחסות לזמן אחד, ואילו מילים בפסוק מתייחסות לזמן השני?
- ג. מה המצב המתואר בפסוק בכל זמן וזמן?

א. הזמנים בפסוק	ב. המילים בפסוק	ג. המצב בכל זמן וזמן

ד. מה מוכיח רש"י משני הפסוקים שהוא הביא בסוף פירושו?

○ המלבי"ם, דברים ו, ד

רצוני שכל האומות הקודמים שהיו מאמינים בריבוי האלוהות, השוו בזה שיש אלהים פועל טוב ויש אלהים פועל רע, כי לא יכלו לצייר שהטוב והרע הנמצא בעולם יצאו משרש אחד, וע"כ היו מתייראים מפועל הרע ואוהבים את הפועל הטוב. וכאשר בא בתורת אמת ללמדם שיתאחדו היראה והאהבה לאלהי אמת, הוצרך להקדים להם אמונת הייחוד, שאלהי עולם הוא "אחד" ואין זולתו, והוא שורש לכל הנמצא והמתהווה בכל העולמות הן **דברים אשר לפי השגתנו** נקראים בשם טוב והן דברים אשר נקראים בשם רע.

3. עיין בדברי המלבי"ם, וענה:

- א. במה האמינו עובדים האלילים, ומה הטיעון שהביא אותם לאמונה הזאת?
- ב. מה חידשה התורה בעניין האמונה, בניגוד לאמונה האלילית? ומה התשובה לטיעון של עובדי האלילים?
- ג. על איזה מילה ב"שמע ישראל" מבסס המלבי"ם את הסברו? ומה משמעותה?

"וְאַהֲבַת אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ" (פסוק ה')

דברים ו, ה	
וְאַהֲבַת אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ	
רש"י	○ רמב"ן
ואהבת - עשה דבריו מאהבה , אינו דומה עושה מאהבה לעושה מיראה . העושה אצל רבו מיראה כשהוא מטריח עליו מניחו והולך לו.	בכל לבבך - ...שהחסיד צריך להיות אוהב וירא, כמו שאמרו (ירושלמי ברכות ט, ה) "עשה מאהבה ועשה מיראה : עשה מאהבה - שאין אוהב שונא, ועשה מיראה - שאם באת לבעוט אל תבעוט", וכבר נתבאר זה בדברי החכמים.

4. גם רש"י וגם הרמב"ן מזכירים בפירושיהם לפסוק ה' את "עובד ה' מאהבה" ואת "עובד ה' מיראה".

א. הגדר, מה ההבדל בין לעבוד את ה' **מאהבה** לבין לעבוד ה' **מיראה**?

ב. לפי רש"י, איזה חיוב (איזו מצווה) הוא למד מהמילה "ואהבת"? ומה הטעם של מצווה זו?

○ ג. לפי הרמב"ן, עבודת ה' מהאהבה ועבודת ה' מיראה משלימות זו את זו - במה הן משלימות אחת את השנייה?

○ ד. על פי רש"י ועל פי הרמב"ן, בעת קושי - מה יעשה אדם שעובד את ה' רק מתוך יראה? ומדוע?

רש"י דברים ו, ה

בכל לבבך - בשני יצריך.

דבר אחר: בכל לבבך, שלא יהיה לבך חלוק על המקום.

ובכל נפשך - אפילו הוא נוטל את נפשך.

ובכל מאדך - בכל ממונך יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכך נאמר "ובכל מאדך".

5. נקודת המוצא בכתוב לפירושי רש"י היא - **החזרה בפסוק**: "בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ". וודא שאתה מבין

היטב כל אחד מן הפירושים שמציע רש"י. כתוב בלשונך הסבר קצר לכל פירוש.

מצות אהבת ה'

☒ **בבלי יומא פ"ו ע"א**

"ואהבת את ה' אלהיך": שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה אשרי רבו שלמדו תורה, אוי להם לבריות שלא למדו תורה.

☒ הרמב"ם הלכות תשובה פרק י, הלכות ג, ו

וכיצד היא האהבה הראויה?

הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה, יתירה, עזה מאד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה (הוגה) בה תמיד, כאילו חולה חולי האהבה, שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אישה, והוא שוגה בה תמיד, בין בשבתו, בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה... והוא ששלמה אמר בדרך משל "כי חולת אהבה אני", וכל שיר השירים משל הוא לעניין הזה.

דבר ידוע וברור, שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה... אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו; ועל פי הדעת תהיה האהבה, אם מעט - מעט, ואם הרבה - הרבה...

6. מה ההבדל בין הבבלי לרמב"ם בפירוש המילה "ואהבת"? (איך מנקדים מילה זו לפי כל שיטה?)

הביטוי המעשי לאהבת ה' (פסוקים ו-ט)

דברים ו

(ו) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם עַל לְבָבְךָ :

(ז) וְשָׁנַנְתָּם לְבִנְיָד וְדַבַּרְתָּ בָּם בְּשַׁבְּתֶךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִקְתֶּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ :

(ח) וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדְךָ וְהָיוּ לְטַטְפַת בֵּין עֵינֶיךָ :

(ט) וּכְתַבְתָּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ :

רש"י

וקשרתם לאות על ידך - אלו תפילין שבזרוע. והיו לטטפת בין עיניך - אלו תפילין שבראש.

7. עיין בפסוקים ו-ט, וענה:

א. אילו ארבע מצוות מעשיות נזכרות בפסוקים אילו? בסס את תשובתך.

ב. נסה להציע הסבר, מה הקשר בין מצוות אלו, לבין מצוות אהבת ה' שקדמה להן?

הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, תוכן פרשת שמע, עמוד 197

בחלק השלישי (פסוקים ו-ט) מדריכה אותנו התורה כיצד להשריש בקרבנו את יסודות האמונה הללו. ראשית: "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֶנְכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם עַל לְבָבְךָ", ובנוסף לכך - "וְשָׁנַנְתָּם לְבִנְיָד". וגם אחר שאדם למד היטב את יסודות האמונה, אם לא יחזור ויזכירם לעצמו בכל יום, **טרדות החיים ועסקיהם עלולים להשכיח ממנו את אמונתו**, ולכן הוסיפה התורה וציוותה: "וְדַבַּרְתָּ בָּם בְּשַׁבְּתֶךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִקְתֶּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ". ומכאן יסוד החיוב לקרוא את 'שמע' בבוקר ובלילה. אבל לא הסתפקה התורה בקריאה בלבד, אלא הוסיפה וציוותה להניח את פרשיות האמונה בתוך התפילין ולקושרם על היד ועל הראש - "וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדְךָ וְהָיוּ לְטַטְפַת בֵּין עֵינֶיךָ". ולא זו בלבד, אלא גם לקובעם על מזוזות פתחי בתינו - "וּכְתַבְתָּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ", כדי שבכל עת שניכנס ונצא מבתינו, נתבונן במזוזה וניזכר שוב ביסודות אמונת ישראל.

8. כיצד לפי הרב מלמד המצוות המעשיות שנזכרות בקריאת שמע, יש בהם בכדי לתת תרופה לסכנה ש"טרדות

החיים ועסקיהם עלולים להשכיח ממנו את אמונתו". **נמק ופרט**

יחידת פתיחה - ספר דברים חלק שלישי - הארץ הטובה

חלק ג הארץ הטובה		חלק ב בנין האמונה			חלק א הקדמה לספר דברים
המחויבות לשמירת המצוות פרק יא	אזהרה מפני שכחת ה' פרק ח	"שמע ישראל" פרק ו	עשרת הדיברות פרק ה	זכירת מעמד הר סיני פרק ד	

אזהרה מפני שכחת ה' (פרק ח)

"הארץ הטובה" - חומש דברים כולל את נאומיו של משה ערב הכניסה לארץ ישראל - הארץ שהובטחה לאבות, ושאותה לא פגש מעולם. התורה מתארת ומשבחת את הארץ מבחינה גשמית ורוחנית, מכנה אותה "הארץ הטובה", ומשווה אותה למקומות שעם ישראל מכיר היטב - מצרים והמדבר. במקביל, מזהירה התורה את עם ישראל מפני התוצאות השליליות שעלולות לקרות עם חציית הירדן וכניסה לארץ: סכנת ההסתאבות וההתנוונות, סכנת הגאווה, שכחת ה'. הביטוי "ארץ טובה" ייחודי לארץ ישראל, ומופיע בעיקר בחומש דברים (שמונה פעמים).

ביחידה זו נבקש לברר:

- א. במה מתייחדת "הארץ הטובה" לעומת מצרים ולעומת המדבר (המוכרים לעם ישראל)?
- ב. מהו האתגר המיוחד שמציבה הארץ בפני הנוחלים אותה, וכיצד מכין משה את העם לקראת אתגר זה?

מבוא

פרק ח' מתחיל ומסיים בתיאור חיי עם ישראל במדבר. בתווך - שבחה של הארץ הטובה. הפעלים החוזרים בפרק הם "שכח" ו"זכר" (ב', י"א, י"ד, י"ח, י"ט), הם מלמדים כי הרעיון המרכזי בפרק הוא הסכנה של שכחת אלוקים. סכנה זו עולה ומתעצמת לקראת המפגש עם הארץ הנושבת, שמנוגדת לחיי המדבר. שאלות שעולות מהפרק כולו:

- מדוע הכניסה לארץ, שבוודאי הייתה משאת נפש עבור העם השבע מן הנדודים במדבר, מוצגת בפרק כמצב מורכב, שיש בו שמחה והתפעלות, אך גם סכנה של שכחת ה'?
- מהי הסכנה האורבת לעם ישראל בכניסה לארץ?
- כיצד עשויה דווקא ההיזכרות בחיי המדבר למנוע התרחקות זו ולשמירה על המצוות?
- מהו שבחה של הארץ, המתואר בפרק זה?

<p align="center">דברים ח</p> <p>(א) כָּל הַמַּצֹּחַ אֲשֶׁר אֲנִי מִצֹּדֵף הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּן וְרַבִּיתֶם וּבְאַתֶּם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם :</p> <p>(ב) וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עֲנִתָּךָ לְנִסְתָּךָ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְּךָ הַתְּשֹׁמֵר מִצֻּוֹתַי אִם לֹא :</p> <p>(ג) וַיַּעֲנֶךָ וַיִּרְעַבְךָ וַיֹּאכְלֶךָ אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעָךָ כִּי לֹא עַל הַלְחָם לָבֹדוּ יַחֲזִיק הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יַחֲזִיק הָאָדָם :</p> <p>(ד) שִׁמְלֹתֶיךָ לֹא בָלְתָה מֵעֲלִיךָ וְרַגְלֶיךָ לֹא בָצַקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה :</p> <p>(ה) וַיִּדְעָתָּ עִם לִבְּךָ כִּי כַּאֲשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ :</p> <p>(ו) וְשִׁמְרָתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכֵי וַלִּירְאָה אֹתוֹ :</p>	<p align="center">חלק א שמירת מצוות ה' בהתבסס על ניסיון המדבר</p>
<p>(ז) כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מֵבִיאֶךָ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה</p> <p>אֶרֶץ נַחְלֵי מַיִם עֲיִנֹת וַתְּהַמֹּת לְצִאִים בְּבִקְעָה וּבְהָרָה :</p> <p>(ח) אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה וְנֶגֶף וַתֵּאָנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן וְדָבָשׁ :</p> <p>(ט) אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְפָּנֹת תֵּאָכַל בָּהּ לֶחֶם לֹא תַחֲסֹר כָּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבִינֶיהָ בְּרִזָּל וּמְהֵרָרִיָּה תַחֲצַב נַחֲשֹׁת :</p> <p>(י) וְאֶכְלָתָּ וְשִׁבַּעְתָּ וּבִרְכַּתְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ :</p> <p>(יא) הַשֶּׁמֶר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ</p> <p>לְבַלְתִּי שֹׁמֵר מִצְוֹתַי וּמִשְׁפָּטַי וְחֻקֹּתַי אֲשֶׁר אֲנִי מִצֹּדֵף הַיּוֹם :</p> <p>(יב) פֶּן תֵּאָכַל וְשִׁבַּעְתָּ וּבִתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וַיִּשְׁבַּתָּ :</p> <p>(יג) וּבְקִרְךָ וְצִאֲנֶךָ יִרְבְּנוּ וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לָךְ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ יִרְבֶּה :</p> <p>(יד) וְרַם לְבָבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :</p> <p>(טו) הַמּוֹלִיכֶךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחַשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אִין מַיִם הַמּוֹצִיא לָךְ מִמִּצְוֹר הַחֲלָמִישׁ :</p> <p>(טז) הַמֵּאֲכִלֶךָ מֶן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עֲנִתָּךָ וְלְמַעַן נִסְתָּךָ לְהִיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ :</p> <p>(יז) וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ כַּחַי וְעַצְם נָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִּל הַזֶּה :</p> <p>(יח) וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הֵנִתָּן לָךְ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חַיִּל לְמַעַן תִּקַּם אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם כִּי־זֶה : פ</p>	<p align="center">חלק ב אזהרה משכחת ה' כתוצאה מהמפגש עם הארץ הטובה</p>
<p>(יט) וְהָיָה אִם שָׁכַחְתָּ תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ</p> <p>וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבַּדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם</p> <p>הַעֲדִיתִי בְּכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן :</p> <p>(כ) כִּגְוִיִּם אֲשֶׁר ה' מֵאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֶּן תֵּאבְדוּן עַקֵּב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם : פ</p>	<p align="center">חלק ג העונש על אי קיום המצוות</p>

פרק ח, חלק א: שמירת מצוות ה' בהתבסס על ניסיון המדבר

○ דברים ח

- (א) כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצִוֶּה הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּן וּרְבִיתֶם וּבִאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְתִּיכֶם :
- (ב) וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל הַדְרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבַּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְךָ הַתְּשֹׁמֵר מִצְוֹתַי אִם לֹא :
- (ג) וַיַּעֲנֶה וַיִּרְעַבְךָ וַיִּאֲכַלְךָ אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לָבְדוּ יַחֲיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצֵא פִי ה' יַחֲיֶה הָאָדָם :
- (ד) שְׁמַלְתְּךָ לֹא בָלְתָה מֵעֲלִיד וְרַגְלְךָ לֹא בָצְקָה זֶה אַרְבַּעִים שָׁנָה :
- (ה) וַיִּדְעָתָּ עִם לִבְבְּךָ כִּי פֶאֶשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ :
- (ו) וּשְׁמֵרְתָּ אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַקֵּת בְּדַרְכֶיךָ וּלְיִרְאָה אֹתוֹ :

הפסוקים א-ו תחומים בתוך מסגרת, בה אנו מצווים לשמור את מצוות התורה. הנימוק לשמירת המצוות היא על מנת לזכות ולרשת את ארץ ישראל ("למען תחיון ורביתם ובאתם וירשתם את הארץ"). הדרך להכין את העם לשמירת המצוות היא בזכירת הדרך הארוכה במדבר : "וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלוקיך זה ארבעים שנה במדבר".

כלומר : זכירת המדבר ◀ שמירת מצוות ◀ ירושת הארץ.

1. עיין בפסוקים א-ו, וענה :

- א. מדוע זכירת המדבר יביא לשמירת מצוות ולבסוף לירשת הארץ??
- ב. ארבעים שנה במדבר הם עינוי וניסיון : "למען עניתך לנסתך לדעת את אשר בלבבך התשומר מצותי אם לא" (ב'). משה מדמה את הייסורים שעם ישראל עבר במדבר לייסורים שמייסר אב את בנו : "וידעת עם-לבבך כי פֶאֶשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת-בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ" (ה'). מהו העניין בליסור את הבן, בליסור את העם במדבר ארבעים שנה? גם אכילת המן מוצגת כעינוי : "ויענך וירעבך ויאכלך את-המן" (ג'). מהו העינוי באכילת המן? ומהי מטרתו?
- ד. התורה מזכירה שני ניסים נוספים שליוו את העם במדבר : "שמלתך לא בלתה מעלד ורגלך לא בצקה זה ארבעים שנה" (ד'). מה עלינו ללמוד מניסים אלו?

☒ "למען הודיעך כי לא על-הלחם לבדו יחיה האדם, כי על-כל-מוצא פי-ה' יחיה האדם" (ג')

מה הקשר בין שני חלקי הפסוק? במדבר הקשר בין מציאותו של הלחם לבין ההבנה ש-ה' הוא המספק את הלחם היה יחסית ברור ומובן, מאחר שמדובר היה בלחם ניסי - שיד ה' מעורבת בו באופן ברור. אך מכאן יילמדו ישראל שגם כשהם יכנסו לארץ, והלחם יגיע אליהם באופן טבעי (חרישה זריעה וכד') יבינו שאף כאן בא"י הלחם הוא תוצאה של "מוצא פי ה'". הניסים הגלויים אינם מבחנו של המאמין, אלא חיי היומיום - על ידיהם מבין האדם שהכל בידי ה' ובכך אכילת המן תפקידה לבנות קומה נוספת של אמונה מעבר לניסים הגלויים.

פרק ח, חלק ב: אזהרה משכחת ה' כתוצאה מהמפגש עם הארץ הטובה

לפני שנראה את הפסוקים המדברים על שכחת ה' כתוצאה מהמפגש של עם ישראל עם טובה של הארץ (יא-יז) נלמד תחילה את הפסוקים המתארים את טובה של הארץ (ז-י). ונסה לברר בהם ארץ ישראל כל כך משובחת וטובה?

טובה של הארץ

דברים פרק ח

(ז) כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה

ארץ נחלי מים עינת ותהמות יצאים בבקעה ובהר:

(ח) ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון

ארץ זית שמן ודבש:

(ט) ארץ אשר לא במספנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה

ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת:

(י) ואכלת ושבעת

ויברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך:

המילה המנחה: "ארץ". המילה "ארץ" חוזרת 7 פעמים, מספר המבטא שלמות.

5 פעמים "ארץ" ו-2 פעמים "ארץ טובה".

הביטוי שפותח וסוגר את יחידת הפסוקים: "הארץ הטובה".

מתוך זיהוי המילה המנחה, נוכל להגדיר את נושא היחידה: **שבחה של הארץ, או: המפגש עם הארץ הטובה.**

ספורנו דברים ח, ז

... ונספר חמישה מיני ה"טוב", ובכל אחד מהם אמר "ארץ".

הראשון, הוא "ארץ נחלי מים עינת ותהמת" - לא מי יאורים ואגמים הרעים, על הפך "נהמים רעים, והארץ משפלת"

(מלכים-ב ב, יט).

השני הוא, "ארץ חטה ושערה" - הצריכים למזון.

השלישי הוא "ארץ-זית שמן ודבש" - שהם מעדני מלך.

הרביעי, "ארץ אשר לא במספנת תאכל-בה לחם" - שימצאו בה מעות בזול... (ארץ שמאפשרת עבודה ופרנסה).

החמישי הוא, "ארץ אשר אבניה ברזל" - שבה נמצא רבוי אבנים קשות ובהירות, זפות וטובות לבגן.

"תחצב נחשת" - נחושא, והוא הברזל הטוב שהוא בהיר ונאות לבגן וכלים.

2. א. הסבר בלשונך את חמשת היתרונות של א"י כפי שעולים מן הפסוקים ומן הפירוש של הספורנו

פרט מה מוסיף הספורנו על מה שנאמר בפסוקים.

ב. מצא מקבילות לחמש השבחים של א"י (לפי הספורנו) לשבחים שקיימים כיום במדינת ישראל המתחדשת.

שבעת המינים

בפסוק ח' אנחנו פוגשים את "שבעת המינים" - הגידולים של ארץ ישראל. במה מתייחדים שבעת המינים על פני גידולים אחרים, ואיזה שימוש נעשה בכל אחד מהם? להלן מעלות נוספות של "שבעת המינים" שלא כולן הזכרנו בדברי הספורנו.

חיטה ושעורה - לחם לאדם, מאכל לבהמה.

גפן - יין (בתקופות קדומות היין ליווה כל ארוחה ושימש כמשקה יום-יומי).

תאנה - פרי מאכל, שימשה גם להמתקת מזונות אחרים.

רימון - פרי מאכל, ניתן לעשות בו שימוש בזמן ארוך יחסית.

זית - חשיבותו רבה מאד, כשמן שימש למאור ולחימום.

תמר - פרי מאכל, שימש גם להמתקה (דבש תמרים).

כל שבעת המינים מתייחדים בערכם התזונתי הגבוה, **וביכולת לשמר אותם** (צימוקים, דבלים, שמן, תמרים). זהו מאפיין חשוב מאד בארץ שיש בה שנות בצורת. יש לשים לב כי הספורנו חילק בין שני סוגי גידולים: האחד לצורך הבסיסי והשני שהוא מעודן ממנו.

3. שאלת סיכום: במה הארץ "טובה"? אילו חיים היא מאפשרת?

"ואכלת ושבע וברכת"

רמב"ן דברים ח, י

ואמר "ואכלת ושבעת וברכת" -

כי תזכור עבודת מצרים ועינוי המדבר, וכאשר תאכל ותשבע בארץ הטובה תברך עליה את השם.

ורבותינו (ברכות מח ב): קבלו שזו מצות עשה, וטעמו (ופירושו) ותברך את ה' אלוהיך...

4. מה ההבדל בין שני הפירושים שמביא הרמב"ן לפסוק "ואכלת ושבע וברכת"?

אזהרת שכחת ה' כתוצאה מהמפגש עם הארץ הטובה

דברים פרק ח

...

(י) **וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ:**

(יא) **הַשָּׁמֶר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שָׁמֵר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם:**

(יב) **פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבַעְתָּ וּבָתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וַיִּשְׁבָּתָּ:**

(יג) **וּבָקַרְךָ וְצֹאנֶךָ יִרְבּוּ וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבּוּ לָךְ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ יִרְבֶּה:**

(יד) **וְרָם לְבָבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם מִבֵּית עֲבָדִים:**

...

נשים לב למעבר מן המילים המסיימות את הפרשייה הקודמת פסוקים ז-י: **"ואכלת ושבעת..."** (י) למילים הפותחות את הפרשייה הבאה פסוקים יא-יח: **"פן תאכל ושבעת..."** (יב).

5. צמד המילים של "אכילה" ו"שבע" מופיעים גם בפסוק י וגם פסוק יב.

א. מה ההבדל המהותי בין ההופעה שלהן בפסוק י לבין הופעתם בפסוק יב.

ב. מה הם הגורמים שיוצרים את ההבדל ביניהם?

6. החלק השלישי פותח פעמיים במילה "פן", מילה פן היא מילת אזהרה. איך עברנו מההנאה והשמחה בטוב הארץ והודיה לה' על כל הטוב - "ואכלת ושבעת וברכת את ה' ", אל "פן תאכל ושבעת ... ושכחת את ה' "? איך המפגש המהנה והמעשיר עם הארץ הטובה מוביל לסכנה רוחנית הזו? בכדי לענות על שאלה זו עיין בפסוקים יא-יח.
- א. צטט את ארבעת שלבי ההידרדרות של האדם המתוארים בפסוקים אלו.
- ב. הסבר בלשונך את התהליך הנפשי שעובר האדם ושמביא אותו להידרדרות הזו.

☒ ישעיהו פרק ב

ישעיהו, בפרק ב' (אותו למדת בכיתה יא) מדבר על אותן נקודות שזכורות בדברים פרק ח' (חלק ג).

☒ ישעיהו פרק ב

(ה) בֵּית יַעֲקֹב לְכוּ וְנִלְכָה בְּאוֹר ה' :

(ו) כִּי נִטְשֶׁתָה עַמְדָּה בֵּית יַעֲקֹב כִּי מָלְאוּ מִקְדָּם וְעַנְנִים כַּפְּלִשְׁתִּים וּבְגִלְדֵי נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ :

(ז) וַתִּמְלֵא אֶרֶצוֹ כֶּסֶף וְזָהָב וְאִין קֶצֶה לְאֶצְרָתָיו וַתִּמְלֵא אֶרֶצוֹ סוּסִים וְאִין קֶצֶה לְמַרְכָּבָתָיו :

(ח) וַתִּמְלֵא אֶרֶצוֹ אֱלִילִים לְמַעֲשֵׂה יָדָיו יִשְׁתַּחֲוּוּ לְאֲשֶׁר עָשׂוּ אֲצַבְעֹתָיו :

7. מצא את הביטויים המקבילים בין דברים ח, לבין ליסעיהו ב.

שים לב, שלבי ההידרדרות המובאים בספר ישעיהו, לא כתובים באותו סדר כמו הפסוקים בספר דברים.

ישעיהו פרק ב, ה-ח	דברים ח, יא-כ	
	(יב) פֶּן תֹּאכַל וְשָׂבַעְתָּ וּבְתִים טָבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁבְּתָּ : (יג) וּבְקָרָךְ וּצְאֲנָךְ יִרְבֶּינָה וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה לְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְךָ יִרְבֶּה :	אדם שזכה לשפע וכל טוב
	(יד) וְרָם לְבַבְךָ ... (יז) וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ כִּחֵי וְלֹאֲסִי יָדִי עֲשֵׂה לִי אֵת הַחֵיִל הַזֶּה :	השפע מביא את האדם לגאווה
(ו) כִּי נִטְשֶׁתָה (ה) עַמְדָּה בֵּית יַעֲקֹב (בגלל) כִּי (ישראל) מָלְאוּ מִקְדָּם (ממה שלמדו בעמי המזרח) וְעַנְנִים כַּפְּלִשְׁתִּים (והולכים אחרי המעוננים הפלישתים) וּבְגִלְדֵי נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ : (את סיפוקם הם מוצאים ממה שהם מקבלים מהנכר) (ח) וַתִּמְלֵא אֶרֶצוֹ אֱלִילִים ...	(יא) הִשְׁמַר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם : (יד) וְרָם לְבַבְךָ וְשָׂכַחְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים : (טו) וְהָיָה אִם שָׁכַחְתָּ תִּשְׁכַּח אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבַּדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם	הגאווה מביאה בסופו של דבר את האדם לעזוב את ה', לא לשמור את מצוותיו, ולפנות לע"ז ולדרכי הגויים.

חלק שלישי - הארץ הטובה

חלק ג הארץ הטובה		חלק ב בנין האמונה			חלק א הקדמה לספר דברים
המחויבות לשמירת המצוות פרק יא	אזהרה מפני שכחת ה' פרק ח	"שמע ישראל" פרק ו	עשרת הדיברות פרק ה	זכירת מעמד הר סיני פרק ד	

המחויבות לשמירת מצוות (פרק יא)

○ פרק יא, חלק א: האותות והמופתים במצרים ובמדבר (א-ט)

○ דברים פרק יא

(א) וְאֶהְיֶה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ וְשִׁמְרָתְךָ וְשִׁמְרָתוֹ וְחֻקֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וּמִצְוֹתָיו כָּל הַיָּמִים :

(ב) וַיִּדְעֶתֶם הַיּוֹם כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וְאֲשֶׁר לֹא רָאוּ אֶת מוֹסַר ה' אֱלֹהֵיכֶם

אֶת גְּדֻלּוֹ אֶת יָדוֹ הַחֲזָקָה וְזָרְעוֹ הַנְּטוּיָה :

(ג) וְאֶת אֲתֹתָיו וְאֶת מַעֲשָׂיו

אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרַיִם לְפָרְעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְלִכְלֹל אֶרֶצוֹ :

(ד) וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְחַיִל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרֶכְבּוֹ אֲשֶׁר הֲצִיף אֶת מֵי יַם סוּף עַל פְּנֵיהֶם בְּרִדְפָם אַחֲרֵיכֶם

וַיֹּאבְדֵם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

(ה) וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְכֶם בְּמִדְבַר עַד בְּאֶמְקֶם עַד הַמָּקוֹם הַזֶּה :

(ו) וְאֲשֶׁר עָשָׂה לְדַתְּךָ וּלְאֲבִירֶם בְּנֵי אֱלִיאָב בֶּן רְאוּבֵן אֲשֶׁר פָּצְתָה הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ

וַתִּבְלַעַם וְאֶת בְּתִיחֶם וְאֶת אֶהֱלִיחֶם וְאֶת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם בְּקָרֵב כָּל יִשְׂרָאֵל :

(ז) כִּי עֵינֵיכֶם הִרְאִיתֶם אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' הַגְּדֹל אֲשֶׁר עָשָׂה :

(ח) וְשִׁמְרָתֶם אֶת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה הַיּוֹם

לְמַעַן תִּחְזְקוּ וּבְאִתְּם וִירְשִׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

(ט) וּלְמַעַן תִּתְּאוּרִיכוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתָּרֶיכֶם לָתֵת לָהֶם וּלְזָרְעָם אֶרֶץ זָבֹת חֶלֶב וְדָבָשׁ : ס

1. עיין בפסוקים א-ט וענה:

א. מה משותף לאירועים המוזכרים בפסוקים ב-ו? ומה המסר שהעם אמור ללמוד מהזכרת האירועים הללו?

ב. הכתוב מדגיש גם בתחילת הקטע "כִּי לֹא אֶת בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וְאֲשֶׁר לֹא רָאוּ" (ב) וגם בסוף הקטע "כִּי עֵינֵיכֶם הִרְאִיתֶם הָרֵאָת אֶת כָּל מַעֲשֵׂה ה' הַגְּדֹל אֲשֶׁר עָשָׂה" (ז). מה המטרה של משה, בהדגשה שלו שהוא מדבר דווקא

אל הדור שראה במו עיניו את האירועים המתוארים בפסוקים ב-ו?

ג. כיצד פסוקים ח-ט מתקשרים לתיאורים של פסוקים א-ז?

פרק יא, חלק ב: ארץ ישראל בהשוואה לארץ מצרים (י-יב)

דברים פרק יא
 (י) כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ
 לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יֵצְאֲתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זְרַעְךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלְךָ כְּגֹן הַיַּרְק :
 (יא) וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ
 אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעוֹת לְמֹטֵר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מַיִם :
 (יב) אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֶתָּה תְּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרְשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה : ס

רש"י דברים יא, י
 לא כארץ מצרים הוא - אלא טובה הימנה. ונאמרה הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים, שהיו אומרים שמא לא
 נבוא אל ארץ טובה ויפה כזו...
 אשר יצאתם משם - אפילו ארץ רעמסס [וארץ גושן] אשר ישבתם בה והיא במיטב ארץ מצרים שנאמר (בראשית מז, יא)
 "וַיֹּשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אֶחָיו וְיִתְּנוּ לָהֶם אֶחְזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם) בְּמִיטְבַּ הָאָרֶץ (בְּאֶרֶץ רַעַמְסֵס)", אף היא אינה כארץ ישראל.
 והשקית ברגלך - ארץ מצרים הייתה צריכה להביא מים מנילוס ברגלך ולהשקותה וצריך אתה לנדד משנתך ולעמול,
 והנמוך שותה ולא הגבוה, ואתה מעלה המים מן הנמוך לגבוה. אבל זו (פסוק יא) "למטר השמים תשתה מים" אתה ישן
 על מטתך, והקב"ה משקה נמוך וגבוה, גלוי ושאינו גלוי, כאחת.
 כגן הירק - שאין די לו בגשמים ומשקין אותו ברגל ובכתף.

2. בפסוקים י-יב התורה משווה את ארץ ישראל לארץ מצרים בנושא השקיית השדות. כתוב את ההשוואה בטבלה שלפניך, היעזר בפסוקים ובדברי רש"י.

בארץ ישראל	בארץ מצרים	
		א. כמה זמן צריך לעמול החקלאי בהשקיית שדותיו?
		ב. מה התוצאות של השקיה מגשם לעומת השקיה מנהר?

3. לפי הפרשנות של רש"י לפסוקים י-יב, המשווים בין ארץ מצרים לארץ ישראל, ענה:
 א. איזו ארץ נחשבת טובה יותר, ובאיזה מובן היא נחשבת לטובה יותר?
 ב. לשם מה התורה מציגה את ההשוואה הזו?

רמב"ן דברים יא, י

לא כארץ מצרים היא - אלא טובה הימנה... לשון רש"י מספרי (עקב יא)...

ופשוטו של מקרא **בדרך האזהרות נאמר**, שאמר להם: **ושמרתם את כל המצווה** וירשתם ארץ זבת חלב ודבש כי ה' יתן מטר ארצכם בעתו והארץ תיתן יבולה.
 אבל דעו לכם שאינה כארץ מצרים להשקות אותה ברגל מן היאורים ומן האגמים כגון הירק, רק היא ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים לא בעניין אחר.
 וצריכה שידרוש ה' אותה תמיד במטר, כי היא ארץ צמאה מאד וצריכה מטר כל השנה, ואם תעברו על רצון ה' ולא ידרוש אותה בגשמי רצון, **הנה היא רעה מאד**, לא תזרע, ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב בהריה.
 ויחזור ויפרש כל זה בפרשה השנייה (להלן פסוקים יג-יז), כי "אם שמוע תשמעו אל מצוותי" ו"נתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש" תמיד, ואם לא תשמעו ו"עצר את השמים" וגו' "ואבדתם מהרה" ברעב "מעל הארץ הטובה", שלא תוכלו לחיות בה בלא מטר.

4. לפי הפרשנות של הרמב"ן לפסוקים י-יב, המשווים בין ארץ מצרים לארץ ישראל, ענה:
  - א. מה הבדל בין א"י למצרים?
  - ב. מדוע במובנים מסוימים יש לארץ מצרים יתרון על ארץ ישראל מבחינה חקלאית?
  - ג. לשם מה התורה מציגה את ההשוואה הזו?

מקבילות בתנ"ך

5. במקורות הבאים נוכל לראות קשר בין המצב הרוחני הירוד של העם לבין רעב. עיינו במקורות הבאים ומצאו את הקשר הזה בכל אחד מן הפרקים הללו:
  - א. שמואל ב' פרק כא, פסוק א'.
  - ב. שמואל ב' פרק כד, פסוקים יא-יד.
  - ג. מלכים א פרק יח ואילך.

בראשית פרק יג

(ח) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל לוֹט אֵל נָא תְּהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין רַעִי וּבֵין רַעִיךָ כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אָנַחְנוּ:

(ט) הֲלֹא כָל הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפְרָד נָא מֵעַלֵי אִם הַשְּׂמָאל וְאִימְנָה וְאִם הַיְמִין וְאֲשַׁמְאִלָּה:

(י) וַיִּשָּׂא לוֹט אֶת עֵינָיו וַיִּרְא

אֶת כָּל כְּפַר הַיַּרְדֵּן כִּי כָּלָה מִשְׁקָה לְפָנָי שְׁחַת ה' אֶת סִדְּם וְאֶת עֲמֻרָה כִּגְוֹן ה' כָּאָרֶץ מְצָרִים בְּאֶכָה צַעַר:

(יא) וַיִּבְחַר לוֹ לוֹט אֶת כָּל כְּפַר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקְדָּם וַיִּפְרְדּוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו:

6. עיין בבראשית יג, יי בירידה של לוט לסדום ובהשוואה שהתורה עושה בין ככר הירדן לבין מצרים, וענה:
  - א. במה הן דומות? השיבו על פי פסוקים אלו, ועל פי מה שלמדנו על מצרים ביחידה כאן ובפרק ח פסוקים ח-יב.
  - ב. נסה להציע הסבר, מדוע בחר לוט בכיכר הירדן?
  - ג. שאלת אתגר: מהי תפיסת העולם העומדת ביסוד בחירה זו של לוט?

פרק יא, חלק ג: "פרשת והיה אם שמוע" (יג-כא)

את פרשת "והיה אם שמוע" נלמד בשני ההקשרים:

- פרשת "והיה אם שמוע" כחלק מפרק יא - אזהרה מפני שכחת ה'.
- פרשת "והיה אם שמוע" בהשוואה לפרק ו - לפרשת "שמע".

פרשת "והיה אם שמוע" כחלק מפרק יא - אזהרה מפני שכחת ה'.

בחלק זה נתייחס לשני הפנים שמציג משה: מחד ההבטחה למטר בעיתו ולשפע חקלאי אם נלך בדרך ה', מאידך אם נתפתה לעבודת האלילים שבארץ: בצורת, רעב, גלות.

דברים פרק יא

(יג) וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם

לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם:

(יד) וְנִתְּתִי מִטֶּר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֶה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסְפֹּת דְּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ:

(טו) וְנִתְּתִי עֵשֶׂב בְּשִׂדְךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ וְאֶכְלֶתְךָ וְשָׂבַעְתָּ:

(טז) הִשְׁמַרְוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם:

(יז) וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֶּר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת בּוֹלָהּ

וְאֲבַדְתֶּם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לָכֶם:

(יח) וְשָׁמַתֶּם אֶת דְּבַרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל יְדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם:

(יט) וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׂכְכֶם וּבְקוֹמְךָ:

(כ) וְכִתְבֹתֶם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ:

(כא) לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְתַת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ:

פסוקים אלו עוברים לתיאור העתיד, אזהרה לעם ישראל היושב על אדמתו. ניתן לקשר בין שלושת חלקי הפרק:

- החלק הראשון (א-ט) העוסק בעבר - בתיאור האותות והמופתים שעשה ה' במצרים ובמדבר.
- החלק השני (י-יב) העוסק - בתיאור טיבה של ארץ ישראל לעומת טיבה של ארץ מצרים.
- החלק השלישי (יג-כא) העוסק בעתיד - בישיבת עם ישראל על אדמתו.

7. הסבר בלשונך מהו החוט המקשר בין שלושת החלקים הללו, היעזר במה שלמדנו עד כה ובדברי הרמב"ן על פסוק "י שמובא לעיל".

○ מה יגרום לעם לחטוא?

○ רש"י דברים יא, טז

השמרו לכם - כיון שתהיו אוכלים ושבעים, הישמרו לכם שלא תבעטו, שאין אדם מורד בהקב"ה אלא מתוך שביעה, שנאמר (דברים ח, יב-יד) "פן תאכל ושבעת ובקרך... וצאנך ירבוין", מה הוא אומר אחריו: "ורם לבבך ושכחת"

○ רש"י דברים יא, יז

ואבדתם מהרה - (בנוסף) על כל שאר היסורין אגלה אתכם מן האדמה (הטובה), שגרמה לכם לחטוא. משל למלך ששלח בנו לבית המשתה והיה יושב ומפקידו (ומצווהו): 'אל תאכל יותר מצרכך שתבא נקי לביתך', ולא השגיח הבן ההוא. אכל ושתה יותר מצרכו, והקיא וטנף את כל בני המסיבה. נטלוהו (אנשי המסיבה) בידיהם וברגליו וזרקוהו לאחורי פלטיין (הארמון).

8. לפי רש"י בפרשת "והיה אם שמוע" משה מזהיר את העם לא רק מה יקרה אם הם ישמרו או אם לא ישמרו את המצוות, אלא הוא גם מזהיר אותם מפני הגורם שעשוי להביא אותם לחטוא.
- א. לפי רש"י, מהו הגורם שעשוי להביא אותם לחטוא, שעל כך משה מזהיר אותם בפרשת "והיה אם שמוע"?
- ב. כיצד למד זאת רש"י מן הפסוקים?

הקשר בין פסוק יז לפסוק יח

דברים פרק יא

(טז) הַשְּׁמֵרוּ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם :
 (יז) וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת בְּבוֹלָהּ
 וְאֲבַדְתֶּם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לְכֶם :
 (יח) וְשִׁמְתֶם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וְקִשְׁרְתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל יְדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם :
 (יט) וְלִמְדַתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְכֶם וּבְלִקְחֶיכֶם בְּדַרְוֹךְ וּבְשִׂכְבְּכֶם וּבְקוּמְכֶם :
 (כ) וְכִתְבֹתֶם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְכֶם וּבְשַׁעְרֵיכֶם ...

רש"י דברים יא, יח	אבן עזרא דברים יא, יז
<p>ושמתם את דברי - אף לאחר שתגלו היו מצוינים במצוות (תהיו מסומנים ומוכרים בעולם ע"י המצוות), הניחו תפילין, עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר (ירמיה לא, כ) "הציבי לך ציונים".</p>	<p>ואבדתם מהרה - שיגלו ממנה כאובדים ברעב, אחר שהיתה הארץ טובה, על כן אתם חייבים שתשימו אלה הדברים "על לבבכם" (פסוק יח).</p>

9. עיין בפסוקים טז-כ ובדברי האב"ע ורש"י, וענה:
- א. מה הקשר בין פסוק יז לפסוק יח, לפי האב"ע?
- ב. (1) מה הקשר בין פסוק יז לפסוקים יח-כ, לפי רש"י?
- (2) על איזה כלל פרשני רש"י מבסס את פירושו?

שמירת המצוות בגלות

רש"י דברים יא, יח

ושמתם את דברי - אף לאחר שתגלו היו מצוינים במצוות (תהיו מסומנים ומוכרים בעולם ע"י המצוות), הניחו תפילין, עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר (ירמיה לא, כ) "הציבי לך ציונים"⁴.

10. מה תכלית שמירת המצוות בגלות לפי רש"י?

⁴ ירמיהו פרק לא, כ: "הציבי לך ציונים שמי לך תמרוורים שתי לבד למסלה דרך הלכת, שובי בתולת ישראל שבי אל עריך אלה".

☒ **רמב"ן דברים יא, יח**

ושמתם את דברי אלה - אף לאחר שתגלו היו מצויינין במצות, הניחו תפילין עשו מזוזה, כדי שלא יהו עליכם חדשים כשתחזרו, וכן הוא אומר: "הציבי לך ציונים" - לשון רש"י.
 וכבר כתבתי פירוש הענין, כי המצות האלה **חובת הגוף** הם, ודינם בכל מקום כמו בארץ...
 והנה החזיר במצות האלה תפילין ודברי תורה ומזוזה כאן פעם שנית,
 לרמוז בהיקש הזה שנהיה חייבים בהם לאחר הגלות בחוצה לארץ,
 ומהם נלמוד לכל המצות שהן חובת הגוף שחיובן בכל מקום,
 ושנהיה פטורין בחוצה לארץ **מחובת הקרקע** כגון תרומה ומעשרות, כך הוא נדרש בספרי (עקב יז).

11. מה מוסיף הרמב"ן על פירוש רש"י מבחינת המצוות המופיעות בפרק (תפילין ומזוזה), לעומת מצוות שאינן מוזכרות בפרק שהן בבחינת המצוות התלויות בארץ?

סיכום: "מבט על" על פרק ח ופרק יא

ארץ ישראל בהשוואה למדבר ומצרים

12. בפרק ח' למדנו על ארץ ישראל כניגוד לחיים **במדבר**, ואילו בפרק י"א על החיים בארץ כניגוד לחיים **במצרים**.
 א. במה ארץ מצרים מנוגדת למדבר? מה עלינו ללמוד מהשוואה זו? בססו תשובתכם בפסוקים.
 ב. מהו הניגוד בין א"י לבין ארץ מצריים? מה עלינו ללמוד מהשוואה זו? בססו תשובתכם בפסוקים.
 היעזר במקור הבא - בדבריו של הרב סמט

☒ **הרב אלחנן סמט, בין מדבר לנהר - שבחה הכפול של הארץ**

שבחה של הארץ הוא אכן בכך שבה מתאפשר קיום אנושי ולאומי בדרך 'שביל הזהב' האידיאלי בין שני קצוות שליליים:

הקצה השלילי האחד הוא אופי הקיום **במצרים**, שאינה נדרשת על ידי ה'. ה' נתן ליושבי מצרים את כל צורכיהם - מים בשפע ואדמה פורייה - וכאילו ניתק מהם כל קשר. בכך מתאפשר להם לשקוע בתועבותיהם, שכן אין קיומם תלוי כל כך במעשיהם.

אולם גם החיים בקצה האחר, החיים **במדבר**, אינם חיים אידיאליים. החיים של ישראל במדבר היו תלויים בנסים גלויים שנתחדשו מדי יום ביומו. המים ניתנו להם מן הסלע ואילו הלחם - מן השמים, הִנְךָ החיים הטבעיים. לתלות זו בנסים קוראת התורה 'עינוי' ו'ניסיון' (ח', ב-ג ושם טז).

החיים האידיאליים הם אלה שבהם חיים אדם ועם - חיים טבעיים, עמלים ואוכלים מפרי עמלם המבורך בשמחה, בלא להיות תלויים בשינוי סדרי בראשית, ובכל זאת הם זוכים לראות בהשגחת ה' עליהם בין לטב ובין למוטב במסגרת חוקי הטבע עצמם. ערכם של מעשיהם בתחום המוסרי-הדתי הוא שקובע את הצלחתם בתחום הריאלי-הארצי. באורח חיים כזה ישנם יסודות חקלאיים-טבעיים כמו במצרים - ארץ הנהר - ויסודות של חיים תחת השגחה אלוהית מתמדת כמו אלה שהיו במדבר. מזיגתם במידה הראויה הוא המאפיין את החיים בארץ הבחירה.

טיבה של הארץ

13. בפרק ח ובפרק יא עסקנו בטיבה של הארץ.

א. עיינו בפרק ח, פסוקים ח-י.

(1) ציינו ארבעה תחומים בהם משתבחת ארץ ישראל.

(2) מה על העם ללמוד ולהסיק מתיאור שבח הארץ?

ב. עיינו בפרק יא, פסוקים י-יב.

(1) האם הכותרת "שבחה של ארץ ישראל" מתאימה גם לפסוקים אלו?

(2) חוו את דעתכם, ובססו אותה על הפסוקים.

פרשת "והיה אם שמע" בהשוואה לפרשת "שמע"

פרשת "והיה אם שמע" נכללת גם ביחידת "הברית" וגם ביחידת "הארץ הטובה". ביחידת "הארץ הטובה" למדנו אותה באופן מקיף יותר, בתוך ההקשר לפרק כולו (שאי תלויה בגשם והגשם תלוי בשמירת המצוות). ביחידת "הברית" נתייחס בעיקר לזיקתה לפרשת "שמע" הן זיקה מילולית והן זיקה תוכנית, ולקשר ביניהן במצות "קריאת שמע".

דברים פרק ו	דברים פרק יא
(ד) שָׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד :	(יג) וְהָיָה אִם שָׁמַע תִּשְׁמַעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם
(ה) וְאֶהְבֶּתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מְאֹדְךָ :	לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ : (יד) וְנָתַתִּי מִטֶּר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ וְאֶסְפֹּתָ דְגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ :
(ו) וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם עַל לִבְבְּךָ :	(טו) וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדֶךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ וְאֶכְלֹתָ וְשִׁבַּעְתָּ : (טז) הַשְּׁמֵרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לִבְבְּכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם :
(ז) וְשָׁנַתֶם לְבָנֶיךָ וְדַבַּרְתָּ בָם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ :	(יז) וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֶּר וְהֶאֱדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדֹתֶם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לָכֶם :
(ח) וּקְשַׁרְתֶם לְאוֹת עַל יָדְךָ וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיךָ :	(יח) וְשָׁמַתֶם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לִבְבְּכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל יָדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עֵינֶיכֶם :
(ט) וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ :	(יט) וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלִכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשֹׁכְבְךָ וּבְקוּמְךָ :
	(כ) וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ :
	(כא) לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתָּיִכֶם לֵאמֹר לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ :

14. עיין בפסוקי פרשת "והיה אם שמע" מתוך השוואה לפרשת "שמע", וענה על השאלות הבאות :

- א. צבע במרקרים את המילים והתכנים המשותפים לשתי הפרשיות. פרט בלשונך את התכנים המשותפים.
- ב. סמן בקו תחתי את שני עקרי האמונה הנוספים המופיעים רק בפרשיית "והיה אם שמע"? ופרט אותם בלשונך.
- ג. מהו ההבדל הלשוני הבולט בין הפרשיות?
- ד. מהו המניע לשמירת המצוות בפרשת "והיה אם שמע"? במה הוא שונה מן המניע בפרשת "שמע"?

ההבדלים בין שתי הפרשיות לפי חז"ל

עיין בשני המקורות מחז"ל, וענה על השאלות המובאות בהמשך.

ירושלמי ברכות פרק ב הלכה יב

אמר רבי חנינא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, מעתה לא יקרא אלא אחד.
אמר רבי עילא: הראשון ליחיד והשני לציבור, והראשון לתלמוד והשני למעשה.

ברכות פרק ב, משנה ב

אמר רבי יהושע בן קורחה: למה קדמה "שמע" ל"והיה אם שמוע"?
אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמיים תחילה, ואחר כך יקבל עליו עול מצוות.

15. הסבר בלשונך את המחלוקת העקרונית וההלכתית, בין רבי חנינא לבין רבי עילא המובאת בירושלמי?

16. עיין בשני המקורות של חז"ל, וענה על השאלות הבאות בטבלה שלפניך.

- א. מה הם שלושת ההבדלים בין שתי הפרשיות שמצביעים עליהם רבי יהושע ורבי עילא? **הסבר אותם בלשונך.**
ב. הבא ראיות מן הכתוב לכל אחד מן ההבדלים הללו.

פרשת "והיה אם שמע"	פרשת "שמע"	
לשון רבים	לשון יחיד	ההבדל הראשון
		ראיות מן הכתוב
		ההבדל השני
		ראיות מן הכתוב
		ההבדל השלישי
		ראיות מן הכתוב
"וְהָיָה אִם שָׁמַע תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם" (יג) "...הִשְׁמַרו לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם". (טז)		

17. מה הסיבה שיש להקדים ולומר את "שמע" לפני "והיה אם שמוע"?

18. ראינו לעיל שהמניע לשמירת המצוות בפרשת "שמע" הוא **אהבת ה'**, ואילו המניע לשמירת מצוות בפרשת "והיה אם שמע" הוא **יראת ה'**. לאור הבדל זה נסה להציע הסבר, מדוע "קבלת עול מלכות שמים" קשורה לאהבה ואילו קבלת עול מצוות קשורה "ליראה"?

19. אחד ההבדלים בין שתי הפרשיות שפרשת "שמע" נאמרה בלשון יחיד ואילו פרשת "והיה אם שמע" נאמרה בלשון רבים, נסה להציע הסבר להבדל הזה? (הנך יכול להיעזר בדברי נחמה ליבוביץ הבאים).

☒ נחמה ליבוביץ, עיונים בספר דברים עמ' 116

אהבת ה' היא אהבה אינדיבידואלית. הפרט חותר לקראתה ע"י חינוך עצמי בהעלאת נפשו וזיכוכה, ואילו קבלת עול מצוות וקיומם לא יתכנו אלא בחברה האנושית. אדם החי באיבוד ואינו נמנה על החברה האנושית יוכל אמנם להגיע לדרגת "ואהבת", אך לא יוכל לקיים את "אם שמע תשמעו אל מצוותי" באשר המצוות ברובן מתייחסות לחיי האדם בחברה, במשפחה, במדינתו ועם כל המין האנושי. ועל כן "ואהבת - בלשון יחיד; "והיה אם שמע תשמעו - בלשון רבים.

לסיכום לימוד "שמע" ו"והיה אם שמע"

שאלות למחשבה העולות מתוך הלימוד

- בפרשת 'שמע' למדנו ציווי על אהבת ה', ציווי זה הוא מחודש וייחודי לחומש דברים (גם הקביעה שהקב"ה אוהב את ישראל מיוחדת לחומש דברים, למשל פרק ז, פסוק ח; שם פסוק יג ועוד). מה מקומו של ציווי זה בהקשרו - דווקא בדור הנכנסים לארץ, רגע לפני הכניסה?
- בתוך הפרשה ראינו מעבר מציווי על הרגש לציווי על מעשה. מהו הדגש בפסוקים: האם הרגש עיקר והמעשה הוא רק ביטוי שלו, או שהמעשה הוא עיקר - עיקרו של הרגש היא ביטוי במעשה? האם שתי הפרשיות ('שמע' ו'והיה אם שמע') נבדלות בהתייחסותן לשאלה זו?
- מה בין אהבת ה' ליראת ה' (בפשט הפסוקים - יראת העונש, במחשבת הדורות יראת החטא היא דרגה ראשונית של יראה, ומעליה יראת חטא ויראת הרוממות)? מי מהן חשובה יותר, מדוע יש צורך בשתייהן?

ס פ ר ד ב ר י ם

פתח תפתח

אחוה וחסד - צדק וצדקה

פרשנות ומקורות נוספים

על פי תוכנית הלימודים החדשה בתנ"ך

שאלונים 2371 (3 יח"ל), 2571 (5 יח"ל)

מקראה

○ חומר לימודי לתלמידי 5 יח"ל

☒ חומר לימודי שהוא רשות (העמקה)

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

מבוא ליחידה ”פתח תפתח”

חומש דברים כולו הוא נאומו של משה רבינו לפני הכניסה לארץ. משה מכין את העם אמונית, ערכית ומעשית לקראת השינוי בפניו הם עומדים. ההכנה הזו הכרחית, משום שחייהם עומדים להשתנות בכל המובנים, מן הקיום הפשוט היום-יומי (מזון, תעסוקה) ועד למערכות בסדר גודל לאומי (הנהגה בכל הרמות, צבא, מדיניות פנים וחוץ). דור המדבר, שהורגל כל ימיו לקיום ניסי ולחיים סביב מרכז רוחני וסביב מנהיג אחד שהביא ישירות את דבר ה', עומד להתמודד לראשונה עם אתגרים חדשים.

בתחום הכלכלי החיים בארץ ישראל שונים באופן מהותי מחיי המדבר: במדבר התבסס הקיום על המן (ועל צאן ובקר). המזון ניתן מידי יום באופן פלאי, והשריש בתודעה את התלות בקב"ה. לא היה קשר בין עשיה לבין תגמול. בארץ ישראל האדם נדרש לעבוד ולפרנס, ולהשתכר בהתאם לעשיה שלו. האדם אחראי לפרנסתו, ועלול לשכוח את הקב"ה ולתלות את ההצלחה ב”כוחו ועוצם ידו”.

תוצאה נוספת של המעבר מקיום ניסי לקיום ”טבעי”: היווצרותם של מעמדות כלכליים - עשירים ועניים. בעוד שבמדבר המן ניתן לכולם באופן שווה בארץ ישראל בה כל אחד דואג לפרנסתו יוצרו מעמדות בעם, והצורך לגלות ערבות כלפי אותם שאינם מצליחים לקיים את עצמם גדל.

במה תעסוק היחידה כולה

ביחידה הבאה נעסוק במצוות בחומש דברים, העוסקות ביחס לעני. נפתח בהגדרת עקרונות המנחים את המחויבות כלפי העניים. לאור הבחנה זו נלמד מספר מצוות מחומש דברים, שהן:

שמיטת כספים	הלוואה- צדקה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים
-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------

נכיר התייחסות נוספות לשאלות אלה תוך עיון בנביאים: ישעיהו ונחמיה.

☒ השם של היחידה

”פתח תפתח”. ביטוי זה נזכר באחת המצוות של היחידה ”מצוות צדקה והלוואה”:

דברים פרק טו, יא

כִּי לֹא יִחַדֵּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֶנְכִּי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶךָ לְאֶחִיךָ לְעֲנִיךָ וּלְאֲבִינְךָ בְּאֶרֶץ סָ

1. מדוע לדעתך, התורה כותבת את הדבר בכפל לשון ”פתח תפתח” ובהמשך ”העבט תעביטנו”, ”נתון נתן”?

שמונה מעלות בצדקה

אינך נדרשים לזכור בעל-פה את שמונה מעלות הצדקה. אלא רק את העקרונות שעולים מדברי הרמב”ם.

רמב”ם, הלכות מתנות עניים, פרק י’, הלכות י-טו

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו:

א] מעלה גדולה שאין למעלה ממנה - זה המחזיק בידי ישראל שמך, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עימו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאול; ועל זה נאמר ”והחזקת בו, גר ותושב וחי עימך” (ויקרא כה, לה), כלומר החזק בו שלא ייפול ויצטרך.

ב] פחות מזה - הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה: כגון לשכת חשיים שהייתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסים ממנה בחשאי. וקרוב לזה - הנותן לתוך קופה של צדקה; ולא ייתן אדם לתוך קופה של צדקה, אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע לנהוג בה כשורה כחנניה בן תרדיון.

ג] פחות מזה - שידע הנותן למי ייתן, ולא ידע העני ממי לקח: כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר, ומשליכין המעות בפתחי העניים. וכזה ראוי לעשות, ומעלה טובה היא, אם אין הממונים בצדקה נוהגין כשורה.

ד] פחות מזה - שידע העני ממי נטל, ולא ידע הנותן: כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן, ובאין העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להן בושה.

ה] פחות מזה - שייתן לעני בידו, קודם שישאול.

ו] פחות מזה - שייתן לו כראוי ליתן לו, אחר שישאול.

ז] פחות מזה - שייתן לו פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות.

ח] פחות מזה - שייתן לו, בעצב.

גדולי החכמים היו נותנים פרוטה לעני קודם כל תפילה, ואחר כך מתפללין, שנאמר ”אני בצדק, אחזה פניך”

(תהילים יז, טו)

הרמב”ם לא התייחס למצוות צדקה כאל מקשה אחת, אלא דירג אותה והגדיר דרכים שונות לנתינת צדקה - ראויות יותר וראויות פחות. מלבד העיקרון הפשוט שמטרת הצדקה היא לעזור לעני במצוקתו, מדבריו של הרמב”ם ניתן ללמוד על שלושה עקרונות מרכזיים נוספים במצוות הצדקה.

שלושת העקרונות המנחים של מצוות הצדקה

א. צדקה המביאה לשיקומו של העני עדיפה על צדקה המסייעת לקיומו המידי של העני. (במילים אחרות, עדיף ללמד לדוג מאשר לתת דגים).

ב. התורה מדריכה אותנו לשמור על כבודו של העני ולהשתדל למנוע ממנו בושה.

ג. בנתינת צדקה לא רק התוצאה כלפי העני חשובה, אלא יש ערך גם לחינוכו של האדם הנותן, לצאת מעולמו הצר ולדאוג לאחר.

2. מצאו בדברי הרמב”ם היכן בא לידי ביטוי כל אחד מן העקרונות הללו?

מטרת הלימוד של יחידת פתחת תפתח

במהלך לימוד היחידה ”פתח תפתח” נלמד מצוות שונות של אחווה וחסד - של צדק וצדקה, ונסה להבין את פרטי ההלכות והטעמים של כל מצווה ומצווה. יחד עם ננסה גם למצוא כיצד שלושת העקרונות הללו באים לידי ביטוי מעשי בפרטי ההלכות של המצוות השונות שנלמד.

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	העניקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	--------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

שמיטת כספים: פרק טו, א-ו

מבוא למצוות שמיטת כספים ולמצוות הצדקה והלוואה

מצוות שמיטת כספים (טו, א-ו) הסמוכה למצוות ההלוואה (טו, ז-יא) היא מצווה שלכאורה מנוגדת לצדק הטבעי. על פי הצדק הטבעי, המלווה זכאי לקבל את כספו, והלווה נדרש להשיב את הכסף שניתן לו לזמן מוגבל. אך התורה דורשת מהאדם לוותר על הכסף המגיע לו בדין בשביל לקיים חסד עם העני. התורה הסמיכה אל מצווה זו את מצוות ההלוואה המשלימה את דין שמיטת הכספים. **חז”ל למדו מפסוקים אלה את דיני הצדקה.** אין פרשייה של מצוות צדקה העומדת בפני עצמה, אלא היא נגזרת מתוך מצוות ההלוואה. נזכור כי הרמב”ם ראה בהלוואה - צדקה מן המדרגה הגבוהה ביותר.

מצוות שמיטת כספים

דברים פרק טו, א-ו

- (א) מקץ שבע שנים תעשה שמטה:
- (ב) וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה:
- (ג) את הנכרי תגש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך:
- (ד) אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברוך יברכה ה' בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לרשתה:
- (ה) רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמר לעשות את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום:
- (ו) כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים וברך לא ימשלו:

1. בחומשים קודמים (שמות כ”ג, ויקרא כ”ה) למדנו על השמיטה - במה מתייחדת השמיטה הנלמדת פה?
2. מחצית מן הפסוקים הדנים בשמיטה הם הבטחות לברכה (ד’-ו’), מה במצווה זו מצריך הבטחות רבות כל כך?

ביאור לביטויים קשים בפרשייה

דברים טו, ב

וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה:

רש”י:

שמוט כל בעל משה ידו - שמוט את ידו של כל בעל משה.

3. מה מובן של המילים בפסוק ב': "שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו"?

דברים טו, ו

כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים וברך לא ימשלו.

4. מה מובנה של ההבטחה בפסוק ו': "והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט"? ומה הקשר שלה להבטחה בהמשך הפסוק "ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים וברך לא ימשלו"?

רש"י (על פסוק ד') : הסתירה בין פסוק ד' לבין פסוק י"א

בסתירה זו נעסוק כשנלמד את פסוק יא במסגרת "מצוות הלוואה והצדקה".

○ מחלוקת ראב"ע ורמב"ן בעניין מועד השמיטה

הבנת המושג "מקץ" (סוף) על פי כל אחד מן הפרשנים.

כדי להבין את הראיות של האב"ע והרמב"ן יש להכיר את הפסוקים בדברים לא י-יג

דברים טו, א-ב	דברים לא, י-יב
מקץ שבע שנים תעשה שמיטה : וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה'...	ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסופות : בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם : הקהל את העם האנשים והנשים והטף...

○ אבן עזרא דברים טו, א

וטעם "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה", בתחילת השנה, כאשר פירשתי (לעיל ט' י"א).

והעד (וההוכחה), 'הקהל את העם' (להלן ל"א י"ב).

○ רמב"ן דברים טו, א

ועל דעת רבותינו (ספרי קכב) "מקץ" בסוף השבע, ולא ידבר הכתוב אלא בשמיטת כספים, יאמר מסוף כל שבע שנים הנמנים לכם תעשו שמיטה שישמוט כל בעל משה ידו, ולכך אמרו (ערכין כח ב) שאין שביעית משמטת אלא בסופה. וכן לדעתם : "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות... הקהל את העם" - בסוף השבע, אלא שהקץ הנזכר בכאן הוא מיד והקץ הנזכר שם מופלג שהרי פירש במועד שנת השמיטה בחג הסוכות. והנה טעם שניהם "מתכלית" (מסתיימת), יאמר בכאן מתכלית שבע שנים תעשה שמיטה, ושם יאמר בו גם כן כאשר תכלינה שבע שנים במועד שנת השמיטה תעשה הקהל. ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן, כי 'קץ' הוא סוף... אם כן "קץ שבע שנים" שנת השבע שהוא סוף המספר ההוא. ובשמטת הארץ הכתוב מדבר כאשר פירשתי למעלה.

5. "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה" - מחלוקת אב"ע ורמב"ן.

א. מהו המועד המדויק של שמיטת הכספים (המועד המדויק שחל ביטול החוב) לפי ראב"ע והרמב"ן?

ב. הסבר את הוכחתו של האב"ע לשיטתו. ואת ההוכחה של הרמב"ן לשיטתו.

☒ רד"צ הופמן, התלות שבין מצות שמיטת קרקעות לשמיטת כספים

☒ הרד"צ הופמן, דברים ט"ו

אין ספק כי מצוות שמיטת כספים תלויה במצוות שמיטת קרקעות שכן העני שלא קצר השנה, אין ביכולתו לשלם את חובותיו, ונימוק זה אין כוחו יפה אלא בסוף השנה, מה שאין כבתחילתה.

6. הסבר את התלות שמוצא רד"צ הופמן בין מצות שמיטת קרקעות לבין שמיטת כספים? ולאילו שיטה הפירוש של

רד"צ הופמן מתאים יותר, לשיטת האב"ע או לשיטת הרמב"ן?

טעמי המצווה

כותבים רבים התייחסו למחשבת המצווה ולמקומה בקשר ש”בין אדם לקב”ה”, ”בין אדם לחברו”, ו”בין אדם לעצמו”. נציע כאן שלושה כיוונים.

שים לב, לפי תוכנית הלימודים הדרישה היא לדעת טעם אחד למצוות שמיטת כספים

רבי יונתן אייבשיץ - בפירושו ל’חושן משפט’ (תומים סז, א)

...ומה עצום מצווה זו, וטעם יש בה, ועל ידה ידע איש הישראלי אשר ימינו כצל על הארץ וגרים ככל אבותיו, אריסי בתי אבות, ולהי הארץ ומלואו, וידע כי לא שלימות אנושי לעסוק בקיבוץ הקניינים ולאסוף חמרים חמרים... והיא שנת שביעית, שנת רצון לה' אשר ישליך אדם אלילי כספו, ולא יאמר 'אלהינו למעשי ידינו' - הוא היקום והרכוש, כי אז אין כסף נחשב כלום, ולא יועיל הון ביום עברה...

ומצווה זו גרמה לישראל שלא נשתקעו יותר מדאי בעסק משא ומתן, ולהרבות בסחורה כאניות סוחר, ולבלות בו זמן יום ולילה... ולא כל המרבה בסחורה מחכים, כי לזו צריך הלוואת איש באחיו, ולהיות נושה איש ברעהו מזמן למזמן, וזה אי אפשר בהחזיק מצווה הנ”ל, כי בהגיע תור השמיטה - ישמט הנושה ויצא נקי מכל חובו.

ואם כן היה חובה עלינו להחזיק במידת הסתפקות כראוי ונאות לעובד השלם...

וכאשר היו אבותינו, לא פנו אל הון, רועי צאן, מגז כבשים יתחממו ומחלב עתודים ישתו, וברכת ה' היא תעשיר, ברצונו נותן וברצונו נוטל, ושווא כל תחבולות בני אדם. ואם כן, מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה.

הראי”ה קוק ב”עין אי”ה” על שביעית פרק י’:

”התכלית העיקרית של שמיטת החוב...

להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים...

שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחבירו, עבד לווה לאיש מלוה”.

בהקדמה ל”שבת הארץ”:

”שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה,

”לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה” , שנת שוויון ומרגוע,

התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוקי המכלכל חיים בחסד,

אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוה אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו.

’והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך,

ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול’...”

ספר החינוך מצוה תעז

כבר כתבתי ב”כסף תלוה” במצות שביעית, עשה רביעי, בסימן ס”ט [מצוה פ”ד] מה שידעתי בשורש המצוה.

ושמטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך, ללמד נפשנו במדות המעולות מדת הנדיבות ועין טוב, ונקבע בלבבנו

הבטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים.

וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו, כי נשא קל וחומר

בנפשנו לאמר, אפילו הלוינו ממוני והגיע שנת השמיטה אמרה תורה להשמיט בידו המלוה, שלא לגזול ושלא לחמוס

משלו לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון.

7. כתוב בהרחבה, טעם אחד למצוות שמיטת כספים.

☒ תורת חיים

השוואה בין הליך ”פשיטת רגל” למצוות ”שמיטת כספים”.

☒ פשיטת רגל - ויקיפדיה

פשיטת רגל היא הליך חדלות הפרעון החל על חייבים שהם יחידים. בהכרזת החייב כפושט רגל יש יתרונות וחסרונות עבור החייב ונושיו; ברוב המקרים, החייב הוא המבקש הגנה מנושיו על ידי כניסה להליך זה. קיומו של הסטטוס המשפטי המיוחד של פושט רגל נועד להשיג שתי מטרות עיקריות:

(1) לאפשר לחייב, אשר באמת ובתמים אינו יכול לשלם את חובותיו, ”להתחיל מחדש” ולמנוע את התעמרות הנושים והשלטונות בו.

(2) להסדיר את כינוס נכסיו של החייב על מנת לחלקם באופן מוסדר בין הנושים לפי סדר עדיפות הקבוע בחוק. קיומו של הליך מסודר לפשיטת רגל הוא חלק מהחיים הכלכליים המודרניים והוא אינטרס ציבורי מובהק, משום שגם לנושים ולהוצאה לפועל אין עניין להתעמר ולנקום בחייב. במקום זאת, שואפים לקבל את מה שניתן לקבל מהחוב. לחברה יש עניין לאפשר הזדמנות שנייה בעסקים ולו כדי לעודד פעילות עסקית.

ניתן לראות בשמיטת כספים התנ”כית מקור לחקיקה בנושא פשיטת רגל. יש הטוענים כי שמיטת הכספים המקראית ביטלה את כל החובות, ולא רק את חובותיהם של אלו שאינם יכולים להחזיר, במועד קבוע אחת לשבע שנים. על פי ראייה זאת, שמיטת כספים המקראית היא מרחיקת לכת הרבה יותר מפשיטת הרגל המודרנית. אולם, על פי ההלכה, שמיטת כספים משמטת רק חובות אשר מועד פירעונם כבר הגיע ובעל החוב לא הצליח לגבותם (או שכח לגבותם). בהתאם לראייה זאת, שמיטת הכספים דומה לפשיטת הרגל המודרנית ומטרתה העיקרית היא למנוע נגישה אינסופית של החייב אף על פי שאיננו יכול לשלם את חובו.

☒ ”המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה ממנו”

☒ משנה מסכת שביעית פרק י, ח-ט

[ח] המחזיר חוב בשביעית יאמר לו: 'משמט אני', אמר לו: 'אף על פי כן יקבל ממנו שנא' (דברים טו) "וזה דבר השמטה"
[ט] המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה ממנו.

☒ הרב יעקב אריאל, באהלי שדה, עמ' 200

השמטת כספים אמנם נעשית מאליה, על ידי "אפקעתא דמלכא"; אך אף על פי כן התורה לא הייתה מעוניינת שכל לווה ינצל את זכותו להיפטר מלפרוע את חובו. ו"כל הפרוע את חובו בשביעית, רוח חכמים נוחה הימנו" (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ט הכ"ח). כלומר, רצוי שאדם יפרע את חובותיו גם בשנת השמיטה. מכאן משמע שלא כל לווה רשאי להסתמך על השמטת הכספים. אמנם התורה לא הבחינה בין לווה אחד למשנהו, וההפקעה היא מוחלטת וחלה על כולם; אך מי שאינו זקוק לכך, מן הראוי שיפרע את חובותיו. התורה סמכה גם על מצפוננו של הלווה שלא ינצל את זכותו לפגוע במלוה שהיטיב עמו במצוקתו.

8. עיין בדברי הרב יעקב אריאל, וענה:

א. האם לפי חז"ל, בכל מקרה עדיף שההלוואה תשתמט?

ב. שמיטת כספים היא מצווה מורכבת, היא יכולה לרומם את העם ויכולה גם לדרדר את העם. הסבר כיצד?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	העניקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	--------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

צדקה והלוואה: פרק טו, ז-יא

דברים פרק טו, ז-יא
(ז) כי יהיה בך אביון מאחד אחיד באחד שעריך בארצך אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיד האביון :
(ח) כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר חסר לו :
(ט) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בלעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא :
(י) נתון תתן לו ולא גרע לבבך בתתך לו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלח ידך :
(יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על פן אנכי מצנף לאמר פתח תפתח את ידך לאחיד לעניך ולאבלינך בארצך : ס

פשט הכתובים - מצוות ההלוואה

1. מהי המצווה העיקרית בפסוקים ז'-י"א? (צטט פסוק) ומהי המצווה הנוספת שנוכרת בפרשיה זו בדרך אגב? (צטט פסוק)
2. מהי הזיקה בין שתי המצוות הנזכרות ביחידה זו (שמיטת כספים והלוואה)? צטט את הפסוק היוצר את הזיקה.
3. מהי האזהרה, ומהי ההבטחה הנלווית למצווה העיקרית הנזכרת בפרשיה זו?
4. מדוע נוצר הצורך באזהרה שבפסוק ט"ז? ובברכה בפסוק י"ז?
5. מדוע נזקקת התורה למילה החמורה "בליעל" (שהופיעה בפרק י"ג, בעניין עיר הנידחת)?
6. איזו מילה חוזרת ארבע פעמים בקטע זה, ומדוע?
7. בפרשיית הצדקה יש חמש כפילויות של מילים או ביטויים. מה הן? מדוע יש כל כך הרבה כפילויות בפרשיה הזו?
8. סכם ופרט את חמשת הדרכים שהתורה נוקטת כדי לעודד את האדם לקיים את מצוות שמיטת כספים?

מצוות הצדקה (צדקת מתנה)

שים לב: פשט הפסוקים (ז-יא) עוסקים בצדקת הלוואה ולא בצדקת מתנה, כאמור, הפסוקים עוסקים גם בחשש מלתת לעני הלוואה בגלל הקרבה לשנת השבע - שנת שמיטת כספים. אולם לפי חז"ל ופרשנים, פסוקים אלה הם גם המקור למצוות צדקת מתנה. מעניין כי הכתוב בחר ללמד את מצוות צדקת מתנה דווקא מתוך הקשר למצוות הלוואה ולא כפרשייה העומדת בפני עצמה. ייתכן שניתן לראות כאן את המקור לדבריו של הרמב"ם שדירג את ההלוואה (יחד עם שותפות עסקית או להמציא מלאכה) כצדקה המעולה ביותר.

דברים פרק טו
(ז) כי יהיה בך אביון מאחד אחיד באחד שעריך בארצך אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיד האביון :
(ח) כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר חסר לו :
רש"י דברים טו, ח
כי פתח תפתח - הרי כ"י משמש בלשון 'אלא'.
והעבט תעביטנו - אם לא רצה במתנה (בצדקה), תן לו בהלוואה.

ביאור דברי רש"י: "הרי כ"י משמש בלשון אלא".

המילה 'כ"י' יכולה לשמש במשמעויות שונות תלוי בהקשר של הפסוק.

"אמר ריש לקיש: כי משמש בד' לשונות: אי (אם, בתנאי), דלמא (פן, שמא), אלא, דהא (הרי)" (גיטין דף צ ע"א).
ואף במשמעויות נוספות שלא נזכרו בגמרא למשל: כאשר (תאור זמן) מפני (סיבה).

9. עיין בפסוקים ז-יא, ובדברי רש"י על פסוקים ז-ח, וענה:

א. הסבר בלשונך את פסוקים ז-ח לפי רש"י. פרט בתשובתך איזו משמעות יש למילה "כ"י" בפסוק ז' ואיזו משמעות

יש למילה "כ"י" בפסוק ח'?

ב. לפי רש"י מה המקור למצוות **צדקת מתנה**? צטט את הפסוק המתאים.

רש"י דברים פרק טו

(ח) פתח תפתח - אפילו כמה פעמים.

(י) נתון תתן לו - אפילו מאה פעמים.

10. איזו הלכה בהלכות צדקה, למד רש"י מהמילים "פתח תפתח" ונתן תתן"? וכיצד הוא למד זאת?

מבחן ה"עוני המוחלט" ומבחן ה"עוני הסובייקטיבי"

לפניך שני מקורות שייסעו לך להבין טוב יותר את הרש"י המובא בהמשך:

פאה פרק ח משניות ז-ח

ומי שיש לו מזון שתי סעודות, לא ייטול מן התמחוי; (קופה המספקת בכל יום יום ומזון לעניים)
מזון י"ד סעודות, לא ייטול מן הקופה... (קופה המספקת מדי שבוע את צורכי העניים)
מי שיש לו מאתיים זוז (לשנה), לא ייטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני.

כתובות סז, ע"ב

תנו רבנן: "אשר יחסר לו" - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלושה מילין. (כתובות סז, ע"ב)
מר עוקבא היה עני בשכנותו שהיה רגיל לשלוח לו ארבע מאות זוז כל ערב יום כיפור. יום אחד שלח אליו ביד בנו. בא. אמר לו: לא צריך. אמר: מה ראית? ראיתי שמזלפים לו יין ישן. אמר: מפונק כל כך?! כפל [הסכים] ושלח אליו.

רש"י דברים טו, ח

די מחסורו - ואי אתה מצווה להעשירו.

אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

11. לפי רש"י על פסוק ח', מה ההבדל במתן צדקה לפי הדרישה לתת "די מחסורו", לבין מתן צדקה לפי דרישה "אשר יחסר לו"? איזה סוג של עוני ("מוחלט" או "סובייקטיבי") מבטא כל אחד מהם?

הסתירה בין פסוק ד' לפסוק י"א

דברים פרק טו

(ד) אַפֶּס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן כִּי בָרַךְ יְבָרְכֶךָ ה' בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ :

... (יא) כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַנֵּף לְאֹמֵר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶיךָ לְאַחִיךָ לְעִנִּיף וּלְאֲבִינֶךָ בְּאַרְצְךָ :

רש"י דברים טו, ד

אפס כי לא יהיה בך אביון - ולהלן הוא אומר (פסוק יא) כי לא יחדל אביון, אלא בזמן שאתם עושים רצונו של מקום, אביונים באחרים ולא בכס, וכשאין אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכס.

12. הסבר את הסתירה בין פסוק ד' לבין פסוק י"א, וכיצד רש"י מיישב סתירה זו?

○ סדר קדימה בצדקה

דברים טו, ז

כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאֶחָד אֲחִיךָ מֵאֶחָד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶיךָ מֵאֶחָד הָאֲבִיוֹן :

○ רש"י דברים טו, ז

כי יהיה בך אביון - התאב תאב קודם. [רשי על פסוק ד : אביון דל מעני, ולשון אביון שהוא תאב לכל דבר]. מאחד אחיך - אחיך מאביך, קודם לאחיך מאמך. שעריך - עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת.

☒ פניני הלכה, הרב אליעזר מלמד, צדקה ומעשר כספים, ה - סדר קדימה בצדקה

שאלה : צרכי העניים מרובים, כיצד יקבע אדם למי לתת צדקה?

תשובה : שלושה עקרונות ישנם בסדר הקדימה, והם אותם העקרונות שלמדנו במצוות החלוואה (ה, הלכות יא ויג).

שלושת העקרונות רמוזים בפסוק (דברים טו, ז) : "כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאֶחָד אֲחִיךָ מֵאֶחָד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶיךָ מֵאֶחָד הָאֲבִיוֹן".

העיקרון הראשון הוא "אביון", את היותר אביון, היינו יותר נצרך לעזרה - יש להקדים, לכן יש להקדים הנצרך למזון על פני הנצרך ללבוש, ואת הנצרך ללבוש על פני הנצרך לרהיטים.

העיקרון השני : "מֵאֶחָד אֲחִיךָ", את מי שנחשב יותר אֲחִיךָ - צריך להקדים. לכן הורים קודמים לבנים גדולים, בנים קודמים לאחים, אחים קודמים לדודים, ודודים קודמים לבני דודים.

העיקרון השלישי : "בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ", עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת.

כשיש התנגשות בין שני עקרונות, העיקרון הראשון קודם לשני, והשני לשלישי (כפי שהתבאר לעיל ה, ג). עוד הלכה למדנו מהפסוק, שעניי ארץ ישראל קודמים לעניי חוץ לארץ, שנאמר : "בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ" (שוי"ע רנא, ג).

עוד צריך להוסיף, שגם חבר טוב נחשב כקרוב שיש להקדימו. וכן קירבה רעיונית נחשבת קירבה, ולכן אדם הרוצה לתרום לשיבות, מפני שרבים מתלמידי הישיבות נחשבים בשנות לימודיהם בישיבה כעניים, ראוי שיקדים ישיבות שקרובות להשקפת עולמו על פני ישיבות הרחוקות מהשקפת עולמו.

חשוב לציין שיש מצבים שבהם הדרכת ההלכה ברורה ונחרצת, ואזי אין לסור ממנה. למשל, כאשר גם האח וגם בן הדוד זקוקים לצדקה, ושניהם במצב כלכלי דומה, ברור שיש להקדים את האח. וכן כאשר האח זקוק קצת לעזרה, ואילו בן הדוד עומד לגווע ברעב, ברור שבן הדוד קודם. אבל כאשר בן הדוד זקוק לעזרה יותר מהאח, אבל ההבדל ביניהם אינו גדול, בזה הדרכת ההלכה אינה נחרצת, ובמקרה כזה צריך כל אדם להחליט בעצמו את מי להעדיף.

וככלל צריך לדעת שפעמים רבות קשה לקבוע מי יותר נצרך, מפני שהאנשים וצורכיהם שונים מאוד זה מזה. ובכל המקרים הללו צריך האדם להחליט על פי שיקול דעתו ונטיית ליבו, ופעמים שכדי להחליט נכון, צריך להתייעץ עם אדם חכם.

13. מה הם שלושת העקרונות הנלמדים מפסוק ז', בשאלת **סדר הקדימה בצדקה**? בסס את תשובתך על הכתוב ועל רש"י. (מומלץ להיעזר גם בדבריו של הרב זלמן מלמד שלהלן).

מניעת ניגודים מעמדיים - הרב ישראלי

○ **הרב שאול ישראלי**, בתוך ”בצאת השנה”, ירושלים תש”ך. המאמר מופיע בתוך חוברת של אמנון שפירא על מצוות השמיטה

”ראשית, מתבלט לפנינו במצוה האספקט החברותי. שבת הארץ היא שבתון הקניין הפרטי מכל פרי בשנה זו: זיהיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך. אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו **ניגודים מעמדיים**, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו, אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח יותר מאשר לגר, הניגודים החברותיים אף הם מתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדלי המעמדות הכלכליים, כאילו נמוגים למשך שנה זו, ואף מוקהים כלפי העתיד. ואם נצרף לזה את מצוות שמיטת הכספים נראה עד כמה עמוקה ויסודית השפעת המצוה בשטח זה. על ידי מצוה זו הרי גם אותו סכום כספים, שהיה יכול להצטבר ביד אחת עם ההצלחה המשקית והיצרנית, וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להישאר במצב כזה לאורך ימים.

ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכים בעוד שיש מישוהו שזקוק להם בשעה זו, מצווה אתה ועומד להלוותם לו, והלוואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, הרי הריבית אסרה תורה בכל חומר הדין ובכמה אזהרות על הלווה והעדים. אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול (שבת הארץ - בשנת השבע) באה מצוות השמיטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא ניגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה שלא יחזור אליו החוב. היא מכנה התנהגות זו בביטוי החומר ביותר המצוי רק כלפי מעשים, אשר המגונה בהם בולט ומוסכם - 'דבר בליעל', 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו'. '...דבר בליעל' הוא כי יעלה על לבבך דבר זה, היא (התורה) תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן הלוואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד.

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו, לאחר תוקף האזהרה שבה, לא פחות מאשר על מצוה אחרת, **יבצע מהפכה חברותית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות, תבטל במחי יד את הניגודים הכלכליים והחברותיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו, במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים.** ואם אין די בכך, והאמצעי של שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו קרקעות, לבין השני אשר נאלץ למכרם לו, באה מצוות היובל וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העסקות אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעות ביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהידלדלה, בטלות ומבוטלות **ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו, מוכן להתחיל את הדף מחדש.**

הרי לנו המצווה בבחינת 'בין אדם לחברו', מה רב הוא כוח התורה אשר השכילה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הניגודים בחברה, הסדר היחסיים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא...”

14. הרב ישראלי פורש בפנינו מערכת של חמש מצוות, אשר לדעתו קשורות זו בזו.
 א. מהן חמש המצוות?
 ב. באיזו דרך הן תלויות זו בזו? ומה תרומתה של כל אחת מהן ל”הסדר היחסים בין עני ועשיר”?

סיכום למצוות שמיטת כספים צדקה והלוואה

15. באיזה אופן מעשי מתבטאים שלושת העקרונות שלמדנו עליהם במבוא ליחידה (חינוך הנותן, שיקום העני, וכבוד העני) במצוות שמיטת כספים, צדקה והלוואה?

16. מצאו בסיס בפסוקים שלנו (ט”ו, א”י-י”א) לכל אחת מן המשפטים המסומנים במרקר אפור.

☒ רמב”ם, הלכות מתנות עניים, פרק י’

[ב] ולעולם אין אדם מעני מן הצדקה, ואין דבר רע ולא היזק נגלל בשביל הצדקה, שנאמר: ”והיה מעשה הצדקה, שלום” (ישעיהו לב, יז). כל ישראל והנלווה אליהם - כאחים הם, שנאמר: ”בנים אתם, לה’ אלוהיכם” (דברים יד, א); אם לא ירחם האח על אחיו, מי ירחם עליו. ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן, הלגויים ששונאים אותן ורודפים אחריהם - האין עיניהן תלויות, אלא לאחיהן.

[ג] כל המעלים עיניו מן הצדקה - הרי זה נקרא בלייעל, כמו שנקרא עובד עבודה זרה בלייעל, ובעבודה זרה הוא אומר: ”יצאו אנשים בני בלייעל” (דברים יג, יד), ובמעלים עיניו מן הצדקה הוא אומר: ”הישמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בלייעל” (דברים טו, ט). ונקרא רשע, שנאמר ”ורחמי רשעים, אכזרי” (משלי יב, ט); ונקרא חוטא, שנאמר: ”וקרא עליך אל ה’, והיה בך חטא” (דברים טו, ט).

[ד] כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות, ופניו כבושות בקרקע - אפילו נתן לו אלף זהובים, איבד זכותו או הפסידה. אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה, ומתאונן עימו על צרתו, שנאמר: ”אם לא בכיתי, לקשה יום; עגמה נפשי, לאביון” (איוב ל, כה); ומדבר לו דברי תחנונים ונחמות, שנאמר ”ולב אלמנה, ארנין” (איוב כט, יג).

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

הענקה: פרק טו, יב-יח

מבוא

1. מדוע דיני עבד עברי ואמה עבריייה קשורים ליחידת ”פתח תפתח”, הרי הפסוקים הדנים בעבד עברי, לא מתייחסים באופן ישיר לעניים דווקא אלא לעבדים?

דברים פרק טו, יב-יח

(יב) כי ימכר לך אֶחִידָה הָעֵבֶרִי אוּ הָעֵבֶרְיָה וְעָבְדָךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ :
 (יג) וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם :
 (יד) הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגְרָנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֶּן לוֹ :
 (טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם :
 (טז) וְהָיָה כִּי יֹאמֶר אֱלֹיֶיךָ לֹא אֶצְאָ מֵעִמָּךְ כִּי אֶהְבְּדָ וְאֶת בֵּיתְךָ כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ :
 (יז) וְלָקַחְתָּ אֶת הַמַּרְצֵעַ וְנִתְתָהּ בְּאֶזְנוֹ וּבִדְלַת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאִם לֹא תַעֲשֶׂה כֵן :
 (יח) לֹא יִקְשֶׁה בְּעִינֶיךָ בְּשַׁלְחַךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ
 כִּי מִשְׁנֵה שָׂכָר שְׂכִיר עָבְדָךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה : פ

פשט הכתובים - מצוות הענקה

2. מהי המצווה המרכזית בפסוקים אלו? ואילו שני דינים נוספים נזכרים אגב המצווה המרכזית?
3. מה משותף למצווה זו ולקודמותיה בפרק ט"ו (התייחס הן לפן הרגשי של הנותן, והן לברכה לנותן. פסוק יח ופסוקים ט"ז-י)?
4. ע"פ הפשט, מה הם שלושת הטעמים שנותנת התורה למצוות הענקה?
5. "וזכרת כי עבד היית במצרים" - מה בדיוק צריך האדון לזכור, ומהי העשייה הנובעת מן הזיכרון הספציפי הזה?

פרשיות ”עבד עברי“ בתורה

בכדי להבין את דברי רש"י על הפסוקים בדברים, עליך להכיר היטב את שלוש פרשיות "עבד עברי" הכתובות בתורה.

6. עיין בשלוש פרשיות הבאות, ורשום בטבלה - בשורה התחתונה, את ההלכות המרכזיות שזכרו בכל אחת מהן.

<p>וכי-ימפר איש את-בתו לאמה. (שמות כ"א ז)</p>	<p>אם-במחתרת ימצא הגנב . שלם ישלם, אם-אין לו ונמפר בגנבתו (שמות כב, א-ב)</p>	<p>וכי- ימוף אחיד עמף לט</p>
<p>יב כפי-ימכר לך אחיד העברי או העבריה ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך. יג וכי-תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם. יד העניק תעניק לו מזאנך ומגרנך ומיקבך אשר ברכך ה' אלקיך תתן-לו. טו וזכרת פני עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלקיך על-כן אנכי מצוה את-הדבר הזה היום. טז והיה כי-יאמר אליך לא אצא מעמך כי אהבך ואת-ביתך כי-טוב לו עמך. יז ולקחת את-המרצע ונתתה באזנו ובדלת והיה לך עבד עולם יח לאמתך תעשה-כן. יט לא-יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך כי משנה שחר שכיר עבדך שש שנים וברכך ה' אלקיך בכל אשר תעשה.</p> <p style="text-align: center;">דברים טו</p>	<p>ב כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד ובשבעת יצא לחפשי חנם. ג אם-בגפו יבא בגפו יצא אם-בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו. ד אם-אדניו יתן-לו אשה וילדה-לו בנים או בנות האשה וילדיה תהיה לאדניה והוא יצא בגפו. ה ואם-אמר יאמר העבד אהבתי את-אדני את-אשתי ואת-בני לא אצא חפשי. ו והגישו אדניו אל-האלקים והגישו אל-הדלת או אל-המזוזה ורצע אדניו את-אזנו במרצע ועבדו לעלם. ז וכי-ימפר איש את-בתו לאמה לא תצא כצאת העבדים. ח אם-רעה בעיני אדניה אשר-לא (לו) יעדה והפדה לעם נכרי לא-ימשל למכרה בבגדו-בה. ט ואם-לבנו ייעדנה כמשפט הפנות יעשה-לה. י אם-אחרת יקח-לו שארה כסותה וענתה לא יגרע. יא ואם-שלש-אלה לא יעשה לה ויצאה חנם אין כסף.</p> <p style="text-align: center;">שמות כ"א</p>	<p>ונמפר-לך לא-תעבד בו עבדת עבד. מ כשכיר כתושב יהיה עמך עד-שנת היבל יעבד עמך. מא ויצא מעמך הוא ובניו עמו ושב אל-משפחתו ואל-אחוזת אבתיו ישוב. מב כי-עבדי הם אשר-הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד. מג לא-תרדה בו בפרך ויראת מאליך...</p> <p style="text-align: center;">ויקרא כה</p>

פרשנות - מצוות הענקה

דברים פרק טו

(יב) פִּי יִמְכַר לְךָ אֶחִידָה עֵבֶרִי אוֹ עֵבֶרִיָּה וְעִבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ :
 (יג) וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם :
 (יד) הֶעֱנִיק תִּעְנִיק לוֹ...

רש"י

כי ימכר לך - על ידי אחרים, שמכרוהו בית דין בגנבתו **הכתוב מדבר**.
 והרי כבר נאמר (שמות כא, ב) "כי תקנה עבד עברי", ובמכרוהו בית דין **הכתוב מדבר**,
 אלא מפני שני דברים שנתחדשו כאן :
 אחד שכתוב "או העבריה", אף היא תצא בשש -
 ולא שמכרוהו בית דין, שאין האשה נמכרת בגנבתה, שנאמר "בגנבתו" ולא 'בגנבתה',
 אלא בקטנה שמכרה אביה - ולמד כאן שאם יצאו שש שנים קודם שתביא סימנין תצא.
ועוד חידש כאן (פסוק יד) העניק תעניק.

7. א. לפי רש"י, מה הם שני הדברים שהתחדשו בדיני עבד עברי בספר דברים?
 ב. רש"י מזכיר בדבריו שתי דרכים שבהן אמה עבריה משתחררת, מה הן? ואיזו מבין שתי האפשרויות קובעת בפועל את זמן השחרור?

דברים פרק טו

(יד) הֶעֱנִיק תִּעְנִיק לוֹ מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגֵּרְךָ וּמִיִּקְבְּךָ אֲשֶׁר בְּרַכָּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן לוֹ :
 (טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶךָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם :

רש"י

(יד)... מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגֵּרְךָ וּמִיִּקְבְּךָ - **יכול** אין לי אלא אלו בלבד:

תלמוד לומר "אשר ברכך" - מכל מה שברכך בוראך.

ולמה נאמרו אלו?

מה אלו מיוחדים שהם בכלל ברכה אף כל שהוא בכלל ברכה, יצאו פרדות...

☒ הרשב"א קידושין יז, ע"א

... יש לומר ד"כלל ופרט וכלל" הוא, "הענק תעניק לו" - כלל "מצאנך (ומגרונך ומיקבך) - פרט, "אשר ברכך" - חזר וכלל ומשום הכי דרשינן "כעין הפרט", מה הפרט דבר שישנו בכלל ברכה אף כל שישנו בכלל ברכה.

8. עיין בפסוקים יד-טו ובדברי רש"י, וענה :

א. לפי רש"י, לא רק "מצאנך ומגרונך ומיקבך" ניתן לצאת ידי חובת מצוות מענק שחרור לעבד עברי, אלא גם בדברים נוספים. מה הם הדברים הנוספים שניתן לצאת בהם ידי חובת מענק שחרור? ובמה לא ניתן לצאת ידי חובת המצווה?

☒ ב. בעזרת איזו מידה מהמידות שהתורה נדרשת בהן למד רש"י (ע"פ חז"ל) ממה ניתן לתת מענק שחרור לעבד עברי וממה לא. כתוב מהי המידה וכיצד היא מיושמת בפסוק יד?
 ג. לאור פירושו של רש"י המגדיר ממה ניתן לתת מענק, לאיזה עקרון מהעקרונות שלמדנו במבוא ליחידה (חינוך הנותן, שיקום העני, וכבוד העני) יש יישום במצוות הענקה? נמק.

דברים פרק טו

(יד) העניק תעניק לו מצאנך ומגנך ומיקבך אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו :
 (טו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום :

רש"י

וזכרת כי עבד היית - והענקתי לך מביזות מצרים וביזות הים, אף אתה הענק ושנה לו.

9. רש"י על פסוק טו אומר, שהאדון צריך לתת לעבדו המשוחרר **מענק גדול**, כי כשעם ישראל יצא ממצרים ה' נתן להם מענק בשתי הזדמנויות שונות, מה הן?

דברים פרק טו

(טז) וקחה כי יאמר אליך לא אצא מעמך כי אהבך ואת ביתך כי טוב לו עמך :
 (יז) ולקחת את המרצע ונתתה באזנו ובדלת וקחה לך עבד עולם ואף לאמתך תעשה כן :

רש"י

(יז) עבד עולם - **יכול** כמשמעו?

תלמוד לומר (ויקרא כה, י) "ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו",

הא למדת שאין זה, אלא עולמו של יובל.

○ ואף לאמתך תעשה כן - הענק לה.

יכול אף לרציעה השוה הכתוב אותה?

תלמוד לומר (שמות כא, ה) "ואם אמור יאמר העבד", עבד נרצע, ואין אמה נרצעת.

10. א. באיזה מקרה יש לקיים את הדין "והיה לך עבד עולם"?
 ב. מהו הפירוש המילים "והיה לך עבד עולם" שרש"י דוחה בדבריו, ומדוע רש"י דוחה פירוש זה?

○ 11. א. לפי רש"י, מהו הדין הכתוב במילים "ואף לאמתך תעשה כן"?
 ב. מהי ההלכה שרש"י דוחה בדבריו, וכיצד מוכיח רש"י את דבריו?

תורת חיים - המשמעות החברתית של מצוות הענקה ודיני אמה עברייה

המקור הבא אינו חובה, אך הוא עוזר לענות על השאלות שהן שאלות חובה.

מחבר: פרופ' עמוס פריש. מתוך: העבודה בחוקי התורה,

החוק מול מציאות ימינו

אף על פי שמוסד העבדות בטל, החידוש שבחוק תקף גם בחיינו, וכאן ניתן לדבר על השפעה ממש. דין ההענקה הוא למעשה **תשלום פיצויי פיטורין** לעובד עם סיום עבודתו. הראשון שיישם דין זה על שכיר הוא, ככל הידוע, בעל ספר החינוך, שכתב: ”ומכל מקום, אף בזמן הזה ישמש חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם” (מצווה תן). עם זאת, הענקה זו לשכיר היא אצלו בגדר של המלצה, ”חובה מוסרית” הניתן לראות בה גם חובה?

אלון (המשפט העברי, 751-750) מציין את ה”סתמכות על עקרון ההענקה, בעקבות ספר החינוך” כאחת משלוש דרכים, שבאמצעותן עשו בתי-הדין הרבניים את פיצויי הפיטורין לחובה.

וכך נאמר באחד מפסקי הדין:

המקור לתשלומי פיצויים היא הענקה שמחויבים לתת לעבד עברי... רואים בעליל שכוונת התורה היתה להטיל חובה על המעביד שידאג דאגת מחר עבור הפועל, שעם עזיבתו את עבודתו אצלו לא ישאר בידיים ריקות, ולזאת הסתמך החינוך שבכל זמן ובכל עת אם פועל עובד, חובה על המעביד לדאוג לו גם לאחר צאתו מעימו.

בעובדת יניקתו של דין פיצויי הפיטורין המודרני מצו ההענקה שבתורה מודים גם בין כותלי בית-המשפט, ויובאו לדוגמה דברי השופט משה זילברג: ”רעיון פיצויים אלה מקורו נעוץ בחובת ההענקה הכתובה בתורה...” (ע”א 25/50, וולפסון נגד חברת ספיניס, פסקי דין, כרך ה, עמ’ 275). מנחם אלון מעיר (המשפט העברי, 103, הע’ 105) על החוק הישראלי, הנקרא ”חוק פיצויי פיטורין תשכ”ג - 1963”: ”אף כאן מן הראוי היה לקרוא לחוק בשם ‘חוק מענקי פיטורין’, כדי לשמור על מטבע הלשון המקורית”.

מונח נוסף, וכמדומה קרוב עוד יותר לחוק התורה (ולכן נקטנו אותו ככותרת תת-הפרק), הוא **”מענק השחרור”** - מענק שמקבל החייל בתום שירותו הצבאי כדי לאפשר לו בסיס כלכלי לראשית צעדיו בחיים האזרחיים.

נזכיר עוד שני יישומים שניתן למצוא לחוק במציאות ימינו:

א. רעיון **שיתוף העובד ברווחים**, כפי שהסביר לשם את דעת רמב”ם (כנזכר לעיל בביאור לפס’ יד);

ב. **תשלום גמלאות** למי שמפסיק לעבוד בשל הגיעו לגיל מסוים.

12. מהו היסוד המוסרי שבמצוות הענקה?

13. באילו ארבע דרכים התגלגלה מצוות הענקה לחוק הישראלי התקף כיום?

המקור הבא אינו חובה, אך הוא עוזר לענות על שאלות שהן שאלות חובה.

הרב דוב ברקוביץ מתוך: האמנם דיני עבדות יכולים לשמש מודל ליחסי עובד-מעביד?

[השאלה המוסרית]

בהסתכלות ראשונה, פרשה זו נראית כשוללת את יסוד גאולת האדם מן השעבוד, שעומדת בבסיס תובנת גילוי הבורא ביציאת מצרים. הייתכן אישור תורני למוסד בו שני גברים, אבא ואדון, מנצלים את ערך עבודתה של בחורה צעירה לשם טובתם האישית?

[טעם מוסרי המצדיק מכירת בת]

במציאות החברתית-כלכלית בעת העתיקה, ואצל משפחות ללא בסיס כלכלי קבוע, רווח נוהג של מכירת נערה צעירה לאמה, לשם השגת שני יעדים עיקריים: הקלה במצבה הכלכלי של המשפחה וביסוס מצבה של הבת בביתה של משפחה אמידה.

[הדרך שמגוננת התורה על האמה העבריייה]

במקרה של בת שנמכרה לעבדות, עיסוקה העיקרי של התורה הוא באופן שחרורה: "לא תצא כצאת העבדים". כוונת ביטוי זה מתפרשת בהמשך: אסור להשאיר בת במצב של שעבוד עד השנה השביעית כמו עבדים גברים. האדון חייב לבחור באחד משני מסלולים: או שיהפוך את תכלית "קנייתה" למערכת של יחסי אישות תקנית לכל דבר או שישחרר אותה. כידוע, חז"ל קבעו שחובת יצירת מצב האישות או השחרור חלה בתקופת התבגרותה האישית של הבת. ייתכן שהלכה זו נמסרה במסורת על פה או שהיא מהווה חידוש של חז"ל. כך או כך, ההלכה תואמת לגמרי את מגמת הפרשה: למנוע ניצול מיני של בחורה צעירה במצב שבו כוח עבודתה משועבד לגבר מבוגר ממנה שבו היא תלויה לקיומה. לפי הבנת חז"ל בפרשה זו, לא יתכן מצב של שעבוד כזה באשה מבוגרת כלל וכלל. על רקע המציאות שמתקופת המקרא ועד תקופת חז"ל קבעה התורה בכך חידוש בעל מימדים היסטוריים.

14. מהי השאלה המוסרית שמעוררת מצוות אמה עבריייה? וכיצד ניתן להצדיק זאת מבחינה מוסרית?

15. על מי מגוננת התורה במצוות אמה עבריייה, ובאיזו דרך?

סיכום לימוד המצווה

זכרו את העקרונות החברתיים שאליהם התייחסנו בפתיחת היחידה:

א. חשיבות הנתינה מבחינה חינוכית (בעבור הנותן).

ב. שיקומו של העני.

ג. שמירה על כבודו (וגופו) של העני.

16. באיזה אופן מתקיימים עקרונות אלו בדין עבד עברי ואמה עבריייה, כפי שהוא מתואר בחומש דברים?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

איסור ריבית: פרק כ”ג, כ-כא

מבוא

1. מהי ”ריבית”, ומהו ”איסור ריבית”?
2. מדוע איסור ריבית קשור ליחידת ”פתח תפתח”, הרי הפסוקים האוסרים לקחת ריבית, לא מתייחס באופן ישיר לעניים דווקא, והרי יש איסור לקחת ריבית גם מאנשים מהמעמד הבינוני או העשיר?

דברים פרק כג, כ-כא

(כ) לא תשיך לאחיד נשך כסף נשך אכל נשך כל דבר אשר ישך :
 (כא) לנכרי תשיך ולאחיד לא תשיך למען יברכה ה' אלהיך בכל משלח ידך על הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה : ס

עיון בפשט הכתובים ובדברי הפרשנים

3. מהו נשך? היעזר בויקרא כה, לו (מובא במקורות בהמשך).

שמות פרק כב, כד

אם כסף תלוה את עמי את העני עמו לא תהיה לו פנשה לא תשימון עליו נשך :
 רש”י
 נשך - רבית שהוא כנשיכת נחש, שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו, כך רבית, אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה :

4. לפי רש”י, מה פרוש המילה ”נשך”, מדוע ריבית נקראת ”נשך”, ומה הקשר בינה לבין המילה ”ריבית”?

מצווה מבוארת

מצוות ריבית נזכרת לא רק אצלנו בדברים כ”ג אלא גם בשמות ובויקרא, נשווה ביניהן:

שמות כב, כד	ויקרא פרק כה, לה-לו	דברים פרק כג, כ-כא
אם כִּסְף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֲנִי עֲמֹד לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשָׁה לֹא תִשְׁיָמוֹן עָלָיו נֶשֶׁךְ :	(לה) וְכִי יִמְוֶדְךָ אֶחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחִי עִמָּךְ : (לו) אֵל תִּקַּח מֵאִתּוֹ נֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ וְחִי אֶחִיךָ עִמָּךְ : (לז) אֶת כִּסְפְּךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּנֶשֶׁךְ וּבְמִרְבִּית לֹא תִתֵּן אֶכְלָךְ :	(כ) לֹא תִשְׁיֶד לְאֶחִיךָ נֶשֶׁךְ כִּסְף נֶשֶׁךְ אֶכְל נֶשֶׁךְ כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשְׁךְ : (כא) לְנִכְרֵי תִשְׁיֶד וּלְאֶחִיךָ לֹא תִשְׁיֶד לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַשְׁלַח יָדְךָ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ”.

תלמידי 3 יח”ל צריכים לדעת את הביאור השני, ותלמידי 5 יח”ל את שלושת הביאורים.

רמב”ן, דברים כג, כ-כא

לא תשיך לאחיד - גם זו מצווה מבוארת (ויקרא כה לו ז),

[1] יוסיף בכאן אזהרה גם ללווה, מה שאין כן בכל דיני ממונות שאם רצה הוא ליזוק בנכסיו (להזיק בנכסי עצמו) רשאי, אבל מפני רגילות החטא הזה יזהיר בו גם הלווה.

[2] וביאר בכאן שיהיה רבית הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו: ”גזל גוי אסור” (ב”ק קיג ב). **אבל הרבית שהוא נעשה לדעת שניהם** (הלווה והמלווה) **וברצונם לא נאסר אלא מצד האחוה והחסד**, כמו שצוה: ”ואהבת לרעך כמוך” (ויקרא יט יח), וכמו שאמר: ”השִׁמְר לך פֶּן יִהְיֶה דָּבָר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל (לאמר קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרָעָה עֵינֶךָ בְּאֶחִיךָ הָאֲבִיּוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ:”) (לעיל טו ט). ועל כן אמר: ”למען יברכך ה' אלהיך” - **כי חסד ורחמים יעשה עם אחיו** כאשר ילונו בלא רבית ותחשב לו לצדקה. וכן השמיטה (שמיטת כספים) - **חסד באחים**, לכך אמר (שם, בשמיטת כספים, פסוק ג) ”את הנכרי תגוש”, וקבע לו ברכה, **כי הכתוב לא יזכיר הברכה רק בצדקה ובחסדים, לא בגזל ובגנבה ובאונאה**.

[3] ...וביאר עוד ”כל דבר אשר ישך” - אפילו באבני הבנין ושאר הנלוים...

5. לפי הרמב”ן על פסוקים כ-כא, איסור ריבית בספר דברים היא ”מצווה מבוארת”. לפי הרמב”ן, אלו שלושה דברים התווספו/התבארו בספר דברים במצווה זו?

טעמי המצווה

6. לפי הרמב”ן, מדוע חז”ל חרגו מן הכלל, והוסיפו איסור ללווה ולא הסתפקו רק באיסור למלווה? בדרך כלל בכל דיני ממונות האיסור הוא על המזיק שלא יזיק. ואדם שרוצה להזיק לעצמו אין בכך כל איסור, במה שונה איסור ריבית שחכמים הטילו עבירה גם על הלווה?

7. עיין בדברי הרמב”ן. מדוע מותר לקחת ריבית מגוי ואסור לקחת ריבית מ”אחיד” היהודי? ומדוע בגזל ובגניבה אין הבדל בין גוי ליהודי?

8. מהו היסוד המשותף והדין המשותף, שמוצא הרמב”ן בין איסור ריבית ומצוות שמיטת כספים?

9. הרמב”ן מאיר לנו את העובדה כי דווקא בשתי מצוות אלו מבטיחה התורה ברכה (ט”ו, ד-ו; כ”ג, כ”א). מהו ההסבר לכך?

☒ קשר נוסף בין ריבית לשמיטת כספים

נקודה מעניינת שמעלה הרב אישון על הקשר בין שתי המצוות - ריבית לשמיטת כספים - שבמשך הדורות נמצאה דרך עוקפת כיצד לא לקיים שתי מצוו אלו: פרוזבול והיתר עיסקא.

☒ הרב שלמה אישון, מתוך המאמר: ”מן הפרוזבול ל’היתר עיסקא”

התורה מדגישה את דינו של הגוי בכדי להשמיענו שהחובה לשמט את החוב וכן האיסור לקחת ריבית הנוהגים בישראל מהווים דרישה לחסד מעבר למה שנדרש מן הדין. חסד זה מצווים אנו לעשות בין אחינו בלבד. וכך אומר הרמב”ן (דברים כג ט)...

הדמיון בין המצוות הוא גם באי קיומן בפועל בזמן הזה. לשתי המצוות הללו נמצאה דרך עוקפת שהביאה בפועל לביטולן: שמיטת כספים באמצעות הפרוזבול, ואיסור ריבית באמצעות ה”היתר עיסקא”.

לאור האמור לעיל ניתן להבין מדוע דוקא במצוות אלו נמצאה הדרך העוקפת: העובדה שהמצוות הללו מחייבות התנהגות מעבר לנדרש מן הבחינה המשפטית מצריכה רמה רוחנית גבוהה, ומשלא הגיעו לרמה זו נוצר קושי רב בקיומן. הלוואת כסף בלא נטילת ריבית וכן השמטת החוב לאחר שנת השמיטה מחייבת את המלווים להיות בבחינת ”גיבורי כח עושי דברו”, מחייבת אמונה חזקה בהשגחת ה' ובאדנותו על כל רכושנו, ועם ירידת הדורות במהלך השנים מעטים יכלו לעמוד בכך.

הרב שלמה אישון, ראש מכון כת”ר לכלכלה ע”פ ההלכה.

סיכום למצוות איסור ריבית

10. במבוא ליחידת ”פתח תפתח” למדנו על שלושה עקרונות מנחים: **חשיבות חינוכית לנותן, שיקום העני, וכבוד העני**. אילו עקרונות באים לידי ביטוי מעשי במצוות איסור ריבית, וכיצד?

תרגול: שאלת בגרות - קיץ תשע”ב

11. עיין בדברים, כ”ג, כ-כא. על פסוקים אלה כותב רמב”ן:

”וביאר בכאן שיהיה [נשך] הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו: 'גזל גוי אסור'. אבל [הנשך] שהוא נעשה לדעת שניהם וברצונם לא נאסר אלא מצד האחיה והחסד... וכן השמיטה חסד באחים, לכך אמר 'את הנכרי תגושי'.”

(א) הסבר את הטעם המשותף לאיסור נשך ולמצוות שמיטת כספים, לפי הרמב”ן. האם טעם זה חל גם על איסור גזל וגנבה? נמק את תשובתך.

(ב) ”למען יברכך ה' אלוקיך (פסוק כא)

למה הדגישה התורה דברים אלה בקטע זה?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	העניקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בבניאים
------	-------------	--------------	--------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

משכון: פרק כ”ד, ו; י-יג

מבוא

”משכון” שונה מהמצוות שראינו עד כה. אין חובה (מצווה) לתת הלוואה עם משכון, וגם אין איסור לקחת משכון. ברור שמותר לקחת משכון מהלווה, והמצווה כאן עוסקת רק ב”דיני המשכון”, כלומר מה הכללים וההלכות של המשכון.

1. א. מהו משכון? (שים לב המילה ”משכון” אינה מוזכרת כלל בפסוקים).
ב. מה הן שתי ההזדמנויות שבהן ניתן לקחת משכון?
2. מדוע דיני משכון קשורים ליחידת ”פתח תפתח” העוסקת בעזרה לחלש - לעני?

דברים פרק כ”ד, ו; י-יג

(ו) לא יחבל רחים ורכב כי נפש הוא חבל: ס

...
(ז) כי תשֶׁה בְּרֵעֶךָ מִשָּׂאת מְאוּמָה לֹא תבֹא אֶל בֵּיתוֹ לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ :

(יא) בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נֹשֶׂה בוֹ יוֹצִיא אֶלֶיךָ אֶת הָעֵבוֹט הַחוּצָה :

(יב) וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבֶטוֹ :

(יג) הֲשִׁיב תְּשִׁיב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִבְרִכְךָ וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ : ס

פשט: פירושי מילים וביטויים

3. הסבר בלשונך את הביטויים הבאים (פשט):

▪ ”לא יחבול”

”רחיים” זה הכלי לטחון בו גרעינים והוא עשוי שתי אבנים. התחתונה קרויה ”שֶׁכֶב” והעליונה הסובבת עליה קרויה ”רֶכֶב”. והזכיר הכתוב כאן את הרכב ולא את השכב, לפי שהשכב קבוע, אבל הרכב כיון שהוא מיטלטל נח ליטלו יותר מן השכב.” (דעת מקרא)

▪ ”רחים ורכב”

▪ ”משאת מאומה”

▪ ”עבוט”; ”לעבוט עבוטו”

▪ ”לא תשכב בעבוטו”   ”לא תשכב ועבוטו אצלך” (רש”י יב)

▪ ”בוא השמש”

דיני המשכון

דין א': פסוק ו

דברים פרק כ"ד, ו

לא יחבל רחים ורכב כי נפש הוא חבל : ס
רש"י

לא יחבול - אם בא למשכנו על חובו בבית דין, לא ימשכנו בדברים שעושים בהן אוכל נפש.

☒ משנה ב' מציעא ט, יג

לא יחבול רחים ורכב - ולא רחים ורכב בלבד אמרו, אלא כל דבר שעושין בו אוכל נפש : שנאמר : כי נפש הוא חובל.
קהתי

כל דבר שעושין בו אוכל נפש - כגון כלי בישול ואפיה... זוג ספרים (מספרים) וצמד של פרות...

4. עיין בפסוק ו' ובדברי רש"י, וענה :

- א. הסבר את מצוות "הלא תעשה" הכתובה בפסוק ו', ואת הטעם הכתוב בפסוק למצווה זו? (רש"י)
- ב. לפי חז"ל המושג "לחבול" עוסק באדם שפוצע את חברו ע"י מכה או אגרוף וכד'. לפי רש"י, מדוע התורה עושה שימוש בפסוק ו' בפועל "לחבול", הרי לא מדובר כאן במקרה שאדם מכה את חברו?

☒ "תורת חיים"

בימינו כשאדם אינו משלם חוב כספי שמוטל עליו, ניתן להפעיל נגדו הליך של הוצאה לפועל (רק לאחר קבלת פסק דין בבית המשפט) כדי שישלם את חובו. במסגרת ההליך הזה אחת מהאפשרויות הן שההוצאה לפועל תעקל את רכושו של החייב, אלא שגם כאן בדומה לדיני משכון בתורה, ישנן חוקים ותקנות אילו מיטלטלין אסור לעקל. יש לשים לב, שקיים הבדל בין "דין משכון" שתפקידו להבטיח את החזרת ההלוואה, לבין "חוק הוצאה לפועל" - שתפקידו לגבות חוב כספי שלא שולם. למרות ההבדל ביניהם, מעניין להשוות בין דיני המשכון של התורה לחוקי ההוצאה לפועל בימינו :

☒ חוק הוצאה לפועל, תשכ"ז-1967 סעיף 22

(א) ואלה מיטלטלין שאין מעקלים אותם :

- (1) צרכי אוכל כדי מחיית החייב ובני משפחתו הגרים עמו, לתקופה של שלושים יום ;
- (2) מערכות בגדים, מיטות, כלי מיטה, ציוד רפואי, תרופות, כלי אוכל, כלי מטבח וכלי בית אחרים, והכל אם הם צרכים חיוניים לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו ;
- (3) דברים הדרושים כתשמישי קדושה לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו ;
- (4) כלים, מכשירים, מכונות ומיטלטלין אחרים, וכן בעלי חיים, שבלעדיהם אין החייב יכול לקיים מקצועו, מלאכתו, משלח ידו או עבודתו שהם מקור פרנסתו ופרנסת בני משפחתו, ובלבד ששוויים המוערך אינו עולה על סכום שנקבע בתקנות ;
- (5) כלים, מכשירים, מכונות, מיטלטלין אחרים ובעלי חיים, השייכים לנכה והנחוצים לו לשימושו האישי בגלל נכותו ;
- (6) חיות מחמד ; לענין זה, "חיות מחמד" - בעל חיים המוחזק בביתו או בחצריו של החייב ואינו משמש לעיסוק בעל אופי מסחרי ;

דין ב': פסוקים י-יא

דברים פרק כ"ד

(י) כִּי תִשָּׂה בְרַעַף מִשָּׂאת מְאוּמָה לֹא תִבֵּא אֶל בֵּיתוֹ לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ :
 (יא) בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נִשָּׂה בוֹ יוֹצִיא אֶלֶיךָ אֶת הָעֵבוֹט הַחוּצָה :

5. מה המקרה שבו עוסק פסוק י', ומה מצווה התורה בפסוקים י-יא לעשות במקרה זה?
 6. כלפי איזה סוג לווה חל הציווי הכתוב בפס' י-יא (לווה רגיל או לווה עני)?

דין ג': פסוקים יב-יג

דברים פרק כ"ד

(יב) וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבֶטוֹ :
 (יג) הָשֵׁב תִּשְׁיֵב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִבְרָכָךְ וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ : ס
רש"י
 לא תשכב בעבוטו - לא תשכב ועבוטו אצלך :

7. כלפי איזה סוג לווה חל הציווי הכתוב בפס' יב-יג (לווה רגיל או לווה עני)?
 8. לפי רש"י, מה מצווה התורה על המלווה בפסוק יג?

מצווה מבוארת

הדין של מישכון בגד נאמר לא רק אצלנו אלא גם בספר שמות, נראה כיצד חז"ל ורש"י בעיקבותם פירושו את הכפילות הזו :

שמות פרק כב פסוק כה	דברים פרק כד פסוק יג
אם חבל תחבל שלמת רעף עד בא השמש תשיבנו לו :	הָשֵׁב תִּשְׁיֵב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ ...
☒ רש"י שמות פרק כב פסוק כה עד בא השמש תשיבנו לו - כל היום תשיבנו לו עד בא השמש, וכבוא השמש תחזור ותטלנו, עד שיבא בקר של מחר, ובכסות יום הכתוב מדבר, שאין צריך לה בלילה.	רש"י דברים פרק כד פסוק יג כבוא השמש - אם כסות לילה הוא. ואם כסות יום החזירהו בבקר, וכבר כתוב ב"ואלה המשפטים" (שמות כב כה) "עד בא השמש תשיבנו לו" (את בגד היום, כלומר) כל היום תשיבנו לו, וכבוא השמש תקחנו.

9. פעמים התורה מצווה על החזרת בגד המשכון לעני :

בדברים כד, יג : נאמר : "הָשֵׁב תִּשְׁיֵב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ"
 ובשמות כב, כה : נאמר : "אם חבל תחבל שלמת רעף עד בא השמש תשיבנו לו".
 כיצד מבאר רש"י כפילות זו? (רמז : מה ההבדל בין שני הציוויים לפי רש"י)?

"הברכה" ו"הצדקה"

דברים פרק כד, יג

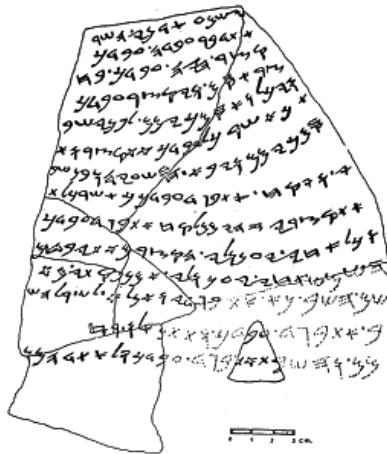
הָשֵׁב תִּשְׁיֵב לוֹ אֶת הָעֵבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִבְרָכָךְ, וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :
רש"י דברים פרק כד פסוק יג
 וברכך - ואם אינו מברכך, מכל מקום ולך תהיה צדקה.

10. עיין ברש”י על פסוק יג, ד”ה יברכך, וענה

- א. מי אמור לברך את המלווה, אם לפנות ערב החזיר את בגד הלילה ללווה?
- ב. הסבר בלשונך את דברי רש”י: ”...מכל מקום ולך תהיה צדקה”.

☒ ”מכתב הקוצר”, מעובד על פי הבלוג ”כל מה שהיה ועל מה שקורה”, ד”ר חגי משגב

ב-1960 נחפר אתר קטן, בסמוך לחוף פלמחים. האתר, שנודע לימים בשם ”מצד חשביהו”, במקום נמצאה מצודה קטנה, שעל פי חרסיה תוארכה לשלהי המאה השביעית לפנה”ס, ימיו של המלך יאשיהו.

הממצא המעניין ביותר בחפירה היה אוסטרקון, חרס כתוב עברית, בכתב עברי עתיק של ימי הבית הראשון, ועליו פוענחה תלונה של קוצר, שכיר יום עני הזועק לצדק מפני מנהל העבודה שלו. וזה לשון הכתוב:

”ישמע אדוני השר את דבר עבדו. עבדך, קוצר היה עבדך בחצר אסם. ויקצור עבדך ויכל, ואסם כימים. לפני שבת, כאשר כילה עבדך את קצירו ואסם כימים, ויבוא הושעיהו בן שובי ויקח את **בגד עבדך**. כאשר כליתי את קצירי זה ימים לקח את **בגד עבדך**. וכל אחי יענו לי, הקוצרים אתי בחום השמש, אחי יענו לי אמון, נקייתי מאשם! ועתה, השב נא את **בגדי**”.

לפי הכתוב באוסטרקון נראה הקוצר עצמו מכיר את זכויותיו ותובע את המגיע לו בצדק, הקוצר שהוא כ”עבד” - נתין, אריס או כעבד ממש - מתלונן בפני הממונה הממלכתי, אולי שר הצבא - מפקד המצד - על המפקח על המסים, הושעיהו בן שובי, אשר **עיקל את בגדו היחידי כנגד חוב** שלא ברור מהו (ייתכן שלא מלא את מכסתו), אך לטענת הכותב העיקול אינו מוצדק, ואף חבריו לעבודה יכולים להעיד על כך. לטענתו, הכותב מבקש לקבל בחזרה את בגדו.

החוקרים עמדו מיד על הקשר שבינו לבין האיסור המופיע בשמות כב, כה-כו:

”**אם חבל תחבל שלמות רעך עד בא השמש תשיבנו לו. כי הוא כסותו לבדה הוא שמלתו לערו במה ישכב והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני**”.

ולמקבילתו המופיעה בספר דברים כד, י-יג:

”**כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו... ואם איש עני הוא לא תשכב בעבטו. השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך**”.

דומה שדבר החוק הזה הגיע לאזניו של הקוצר, ועליו הוא מסתמך בקובלתו. אמנם, הנסיבות אינן זהות: אין פה הלוואה אלא חוב בעקבות מכסת עבודה שלא מולאה, ועיקר טענתו היא שאין הוא חייב דבר, אולם תביעת הצדק המהדהדת ממכתב זה שייכת לאותו שיח חוקי וחברתי.

סיכום

- 11. במבוא ליחידת ”פתח תפתח” למדנו על שלושה עקרונות מנחים: **חשיבות חינוכית לנותן, שיקום העני, וכבוד העני**. איזה עקרון בא לידי ביטוי מעשי בדיני משכון, וכיצד?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

הלנת שכר: פרק כ”ד, יד-טו

מבוא

1. מהי ”הלנת שכר”? או ”בל תלין”?
2. מדוע איסור הלנת שכר קשור ליחידת ”פתח תפתח” - לצדקה וחסד. הרי האיסור נוגע לכל מועסק וללא תלות במצבו הכלכלי, וכן לא מדובר בעשיית חסד אלא בחובת תשלומים על פי דין?

<p>ויקרא פרק יט, יג (יג) לא תעשק את רעך, ולא תגזל, לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר”.</p>	<p>דברים פרק כד, יד-טו (יד) לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיד או מגרד אשר בארצך בשעריך: (טו) ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליה הוא נשא את נפשו, ולא יקרא עליך אל ה' - והיה בך חטא: ס</p>
---	---

עיון בפשט הכתובים

3. א. מה הבדל בין ”עושק” ל”גזול”? והאם הלנת שכר יותר דומה ל”עושק” או ל”גזול”?
ב. מדוע התורה בספר ויקרא סומכת את האיסור - ”לא תגזול” לאיסור - ”לא תלין פעולת שכיר”?
4. כיצד מנמקת התורה אצלנו את איסור הלנת שכר? איזה מימד מתווסף אצלנו כאשר מדובר בשכיר שהוא עני ואביון?

עיון בפרשנים

<p>רש”י דברים כד, יד לא תעשק שכיר - והלא כבר כתוב? אלא לעבור על האביון בשני לאוין: ”לא תעשוק שכר שכיר” שהוא ”עני ואביון” (דברים כד, יד), ועל העשיר כבר הוזהר ”לא תעשוק את רעך” (ויקרא יט, יג). אביון - התאב לכל דבר (אביון הוא עני ביותר שמשתוקק לכל דבר כי אין לו כלום).</p>
--

5. בויקרא פרק יט יג, נאמר: ”לא תעשק את רעך ולא תגזל לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר”.
לפי רש”י מה מוסיפה התורה אצלנו בספר דברים הרי דין זה כבר נאמר בויקרא?

☒ מתוך: כי אליו הוא נושא את נפשו, הרב דוב ברקוביץ

איסור הלנת שכר שכיר מופיע בשתי פרשיות שונות...

”לא תעשק את רעך ולא תגזול, לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר” (ויקרא יט, כג);
 וכן ”לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיד או מגרד אשר בשעריך, ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא
 ואליו הוא נושא את נפשו, ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא” (דברים כד, יד-טו)...

השונה בין הפרשיות: בספר ויקרא העובד מכונה ”רעך”, כלומר מי שנמצא במעמד זהה למעמד של מעבידו. היחס
 ביניהם הוא של שווים בשוק, שניים המשתתפים בפעילות כלכלית לשם מימוש אינטרסים, המקיימים ביניהם חוזה
 המחייב באופן הדדי. על כן העובד מכונה באופן פשוט ”שכיר”, והפגיעה בשכרו נאסרת בתורה מיד לאחר הציווי
 ”לא תגזול”.

לעומת זאת, בספר דברים העובד מכונה ”שכיר עני ואביון”, ועוד מוסיף המקרא - ”מאחיד או מגרד אשר בשעריך”.
 היחס אל ”אח” ואל ”עני ואביון” מחייב התייחסות מעבר לחובה המשפטית שבין שווים בפעילות מסחרית - דאגה
 לפרנסתם וחמלה על מצבם - והיחס אל ”הגר” מסמן תמיד את חובת התמיכה בחלש ובמשולל כוח כלכלי. זאת ועוד,
 איסור הלנת שכר בספר דברים מערב גם את הקדוש ברוך הוא - היות שמשכורתו של העני והאביון אינה מבטאת רק
 את זכויותיו המשפטיות של העובד, אלא ”אליו הוא נושא את נפשו” - מדובר ברובד קיומי בכיסופי חייו.

6. חידושה של מצוות הלנת שכר בחומש דברים כוללת התייחסות גם ליסוד המוסרי-נפשי של חוזה ההתקשרות
 שבין המעסיק לפועל. אלו ביטויים בכתוב קשורים ביסוד זה, ומהי מגמת התורה בשימוש בביטויים אלו?

דברים כד, יד

לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיד או מגרד אשר בארצך בשעריך:

רש"י

מגרד - זה גר צדק.

בשעריך - זה גר תושב האוכל נבלות.

אשר בארצך - לרבות שכר בהמה וכלים.

7. עיין בפסוק יד, ובדברי רש"י וענה:

- א. רש"י כותב כי פסוק זה מדבר על שני סוגי גרים: גר צדק ו"גר תושב". מה ההבדל בין שני סוגי הגרים הללו?
 ומדוע מזכירה התורה בפסוק זה דוקא את הגר?
- ב. הסבר בלשונך את דברי רש"י: "אשר בארצך - לרבות שכר בהמה וכלים".

8. במצוות איסור "הלנת שכר" למדנו שהחובה היא כלפי כל אדם בין אם הוא בן ישראל ובין אם הוא גוי שנאמר:
 "מאחיד או מגרד אשר בארצך בשעריך", לעומת זאת במצוות שמיטת כספים, צדקה והלוואה, ריבית והענקתה,
 למדנו שהחובה לקיים אותן היא רק כלפי מי שהוא "אחיד". הסבר מה הטעם להבדל הזה?

דברים כד, טו

בְּיוֹמוֹ תִּתֶּן שְׂכָרוֹ וְלֹא תִבּוֹא עָלָיו הַשְּׂמֶשׁ, כִּי עֲנִי הוּא וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ, וְלֹא יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל ה' - וְהָיָה בְּךָ חֲטָא:
רש"י

ואליו הוא נושא את נפשו - אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עֲלָה בְּכַבֵּשׁ (בסולם) ונתלה באילן.
 והיה בך חטא - מכל מקום, אלא שממהרין להפרע על ידי הקורא.

9. עיין בפסוק טו, ובדברי רש"י, וענה:

א. לפי הפשט, מה הפירוש של הביטוי "ואליו הוא נושא את נפשו"?

ב. כיצד מסביר רש"י פסוק זה? ומה כוונתו במילים "עֲלָה בְּכַבֵּשׁ ונתלה באילן"?

10. עיין בפסוק טו, ובדברי רש"י, ד"ה "והיה בך חטא", וענה:

א. לפי רש"י, באיזה שני מקרים יש למעביד חטא?

ב. לפי רש"י, באיזה מקרה ה' ממהר להעניש את המעביד?

○ רמב"ן דברים כד, יז

לא תעשק שכיר עני ואביון - **ידבר הכתוב בהוה**, שהענייים והאביונים והגרים משכירים עצמם. וכן "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" (שמות כב כד), וכן (המתנות מהשדה) "לגר ליתום ולא למנה יהיה" (להלן פסוק יט), שהם הענייים ברוב. וכן בהרבה מקומות **ידבר בהוה**, כמו "לא תחסם שור בדישו" (להלן כה ד), "לא תחרש בשור ובחמור יחדיו" (לעיל כב י). ובספרי (תצא קמה) אמרו: "אם כן למה נאמר עני ואביון, ממהר אני ליפרע על ידי עני ואביון יותר מכל אדם. ודרשו מגרך - זה גר צדק, לעבור עליו בשני לאוין."

ביאור המושג "דיבר הכתוב בהוה"

במצוות מסוימות דרכה של התורה לדבר על המקרה השכיח והמצוי, והפרט שתורה הביאה הוא רק דוגמא בלבד, אך הדין תקף גם במקרים אחרים.

○ רמב"ן דברים כד, טו

וטעם (פרוש) "ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש" -

על דרך הפשט ביאור (המצוה כאן בדברים טו, היא "מצווה מבוארת") למה שנאמר בתורה (ויקרא יט, יג) "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר", **כי דרך הכתובים לדבר בהוה**, והמנהג לשכור הפועל ביום אחד, ולערב הוא יוצא טרם בא השמש ולפני השקיעה). ויצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתו **מיד**, ושלא תבוא עליו השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה, "כי עני הוא" - כרובי הנשכרים, ואל השכר הזה הוא נושא נפשו שיקנה בו מזון להחיות נפשו. ילמד אותנו בכאן, כי מה שאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט, יג), הכונה בו שתפרענו ביומו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד הנה ילך לביתו וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה... **ורבותינו פירשו** (ב"מ קי ב) כי הכתוב בתורה (בויקרא יט) "עד בקר" **בשכיר יום**, ושב לבאר בכאן (דברים כד) דין **שכיר לילה**, והנה לכל אחד **זמן לפרעון שנים עשר שעות**. והוא האמת בקבלה (במסורת), והנאות בטעם נכון.

11. מה הפירוש של הביטוי "ואליו הוא נושא את נפשו" (טו). לפי הרמב"ן ולפי רש"י? (ראה רש"י לעיל)

12. ”דיבר הכתוב בהווה” ו-”כי דרך הכתובים לדבר בהווה” (רמב”ן יד-טו).
א. הסבר והגדר את הכלל הדרשני ”דיבר הכתוב בהווה”.
ב. כיצד הרמב”ן מיישם פעמים את הכלל הדרשני הזה בפסוקים על הלנת שכר.

13. הרמב”ן על פסוק טו, מציע שני פירושים שונים לפסוק, על פי ”הפשט” ועל פי ”רבותינו” - הדרש. למד היטב את דברי הרמב”ן, וכתוב מה הם שני ההבדלים בין הפשט לבין הדרש בשתי השאלות הבאות:
א. על איזה פועל מדובר, על פי הפסוק בדברים ועל פי הפסוק בויקרא?
ב. עד מתי חייב המעביד לשלם, לפי הפסוק בדברים ולפי הפסוק בויקרא?

”תורת חיים”

גם כיום בחוקי העבודה של מדינת ישראל יש חוק האוסר ”הלנת שכר” יחד עם זאת החוק מאפשר למעביד לעקב את התשלום החודשי לזמן סביר. יש לשים לב שגם החוק עושה הבחנה בין המצב האידאלי - שיש לשלם מיד בסוף החודש, לבין המצב הריאלי שמאפשר למעביד לשלם עד העשירי חודש - ורק לאחר הזמן הזה ניתן להטיל עליו סנקציות.

☒ אתר: זכויות עובדים בישראל - דיני עבודה

לא שילמו את שכר עבודתך בזמן?

תאריך: 12:58 24/08/2011 מחבר: מערכת אתר זכויות העובד

זכויות עובדים - מידע על הלנת שכר

ככלל, הלנת שכר היא עבירה אזרחית ולא פלילית, מעסיק שלא משלם שכר לעובדיו, כפי שדורש החוק, עושה זאת בניגוד לחוק הגנת השכר, אולם האכיפה היא במישור האזרחי, בבית הדין לעבודה. לפי חוק הגנת השכר, חייב המעסיק לשלם את שכרו של העובד בתום כל חודש עבודה.

תשלום מאוחר יותר, יחשב כהלנת שכר, אך החוק קובע סנקציות רק במקרים בהם הולך השכר בלמעלה מעשרה ימים, כלומר - עד אחרי היום העשירי לחודש. זו הסיבה לכך שברוב מקומות העבודה, מקובל לשלם משכורות לעובדים ב - 9 לחודש...

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	העניקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	--------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

מתנות עניים: פרק כ”ד, יט-כב

מבוא

הקשר של ”מתנות עניים” ליחידה ”פתח תפתח” ברור ופשוט - זו הצדקה הקלאסית. אם כי יש להדגיש שהמושג צדקה בימינו לרוב משמעותו רשות - התנדבותי, בעוד שהצדקה המדוברת כאן היא **צדקה שהיא חובה**, כלומר ”מתנות עניים” שהאדם חייב לתת. עוד יש לדעת שגם בקהילות היהודיות בעת העתיקה ובימי הביניים היה ”מס צדקה”, **מס חובה** - לטובת עניי העיר.

דברים כד, יט-כב

(יט) כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכה ה' אלהיך בכל מעשה ידיך:
 (כ) כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה:
 (כא) כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה:
 (כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה:

דיני מתנות עניים לפי פשט הכתובים ורש”י

רש”י דברים כד, יט

ושכחת עומר - ולא גדיש. מכאן אמרו עומר שיש בו סאתיים ושכחו - אינו שכחה. בשדה - לרבות ישכחת קמה ששכח מקצתה מלקצור. לא תשוב לקחתו - מכאן אמרו, שלאחריו שכחה, שלפניו אינו שכחה, שאינו ב”בל תשוב”.

רש”י דברים כד, כ

לא תפאר - לא תיטול תפארתו (פירות) ממנו. מכאן שמניחין פאה לאילן. [פאר - ענף (עם פירות)] אחריו - זו שכחה.

רש”י דברים כד, כא

לא תעולל - אם מצאת בו עוללות לא תיקחנה. (עוללות - אשכול צעיר ו/או פגום)

1. קרא את הפסוקים בדברים כד, יט- כב, ואת דברי רש"י לעיל, וענה בטבלה שלפניך: מה הן שלוש מתנות העניים הנזכרות בדברים כד, יט-כא? כיצד הן נקראות בלשון המקרא, בלשון חז"ל, וכיצד מקיימים אותן? פרט את ההלכות שרש"י הוסיף.

המצווה בלשון המקרא	המצווה בלשון חז"ל	כיצד מקיימים את המצווה?
		שכחה - כשאדם קוצר את שדהו ושוכח לאסוף מעט מהתבואה שקצר ושלא קצר - אסור לו לשוב ולקחתו אלא הוא צריך להשאירה לעניים. אך אם הוא שכח חלק מהתבואה לפני שהגיע אליה - אינו חייב להשאירה לעניים.
	פאה ושכחה - באילן	פאה - שכחה -
"כרמיד לא תעולל"		

☒ מצווה מבוארת: השוואה בין שלושת המקורות בתורה העוסקים במתנות עניים

דברים כד, יט-כב	ויקרא פרק יט, ט-י	ויקרא פרק כג, כב
(יט) כי תקצר קצירך בשדה ושכחת עמר בשדה, לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולא למנה יהיה, למען יברך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך: (כ) כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר ליתום ולא למנה יהיה: (כא) כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו, לגר ליתום ולא למנה יהיה: (כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה:	(ט) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדה לקצר ולקט קצירך לא תלקט: (י) וכרמך לא תעולל ופרט פרמך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אני ה' אלהיכם:	(כב) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדה בקצור ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אני ה' אלהיכם:

☒ מושגים נוספים במתנות עניים:

לקט - בשדה: כמות קטנה של שיבולים הנופלות מיד הקוצר בעת הקצירה. לפי ההלכה, שיבולת אחת או שתיים שנופלות על בעל השדה להשאיר לעניים.
פרט - באילן: עקרון הלקט חל לא רק לגבי תבואה אלא לגבי כל גידול. בפירות העץ (הגפן) נקרא הלקט - פרט. איזהו פרט? זה גרגר אחד או שני גרגרים הנפרטים מאשכול ענבים בשעת הבצירה.

2. מתנות עניים נזכרו בחומשים קודמים (ויקרא י"ט, ט-י; ויקרא כ"ג, כ"ב), השווה וענה:
 א. אילו שלוש מתנות עניים נוספו בספר דברים? בסס את תשובתך על הכתוב

מתנות עניים שהתווספו בספר דברים (בלשונך)	הביסוס בכתוב (צטט)

ב. אילו פרטים נוספים התווספו בספר דברים?

ייחודה של מצוות שכחה

דברים כד, יט-כב

(יט) כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכה ה' אלהיך בכל מעשה ידיך:
(כ) כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה:
(כא) כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה:
(כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה:

3. עיין שוב בפסוקים יט-כב, וענה:

מה הקושי במיקום של הביטוי ”למען יברכה ה' אלהיך בכל מעשה ידיך”?

☒ תוספתא פאה פרק ג'

מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמר לבנו: ”צא והקריב עלי פר לעולה ופר לזבחי השלמים”.
אמר לו: ”אבא! מה ראית לשמוח במצוה זו יותר מכל מצוות שבתורה?”
אמר לו: ”כל מצוות שבתורה נתן לנו המקום לדעתנו; זו שלא לדעתנו, שאילו עשינו ברצון לפני המקום לא באה מצוה זו לידינו, אלא הרי הוא אומר (דברים כ"ד) ”כי תקצור קצירך ושכחת עמר בשדה...” **קבע לו הכתוב ברכה**. והלא דברים קל וחומר. מה אדם שלא נתכוין לזכות וזכה מעלין עליו כאלו זכה, המתכוין לזכות וזכה - על אחת כמה וכמה!

4. מה מיוחד במצוות שכחה במה היא שונה מכל המצוות?

רש"י דברים פרק כד פסוק יט

למען יברכה - ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון. אמור מעתה, נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה (אע"פ שהבעלים לא התכוון לכך) - הרי הוא מתברך עליה.

5. מה לומד רש"י באמצעות ה"קל וחומר"? באר את הקל וחומר בדברי רש"י.

6. פסוק י"ט, העוסק במצוות שכחה, כולל הבטחה לברכה. מדוע נלווית ההבטחה דווקא למצוות שכחה, ולא מופיעה בסוף יחידת פסוקים? (היעזר בדברי התוספתא בדברי רש"י).

☒ **נחמה ליבוביץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ”ו, עמ’ 229**

”... מפליאה כאן המקריות של מצוות שכחה. הן לא ייתכן לתלות את העזרה הצריכה להינתן לדל במקרה של שכחה. ויושם לב לכך, שזו היא המצווה היחידה שאינה תלויה ברצונו של האדם; להיפך; זו מצווה, אשר אם ירצה האדם לעשותה בכל ליבו, לא יוכל לעשותה....”.

☒ **רש”ר הירש, דברים כד, יט**

’מתנות העניים’ עומדות כניגוד, כמחאה, נגד מושג ה’שלי’. ואם מזכירים לך ‘פאה’ ויעוללות’ את חובתך לבלתי ראות שדך וכרמך כולו כשלך ורק כשלך, וכן לבלתי השתמש בכל מה שהצמיח לך הטבע בברכת ה’ לטובתך אתה בלבד, ואם מזכירים לך ‘פרטי’ ו’לקטי’ שאין עליך לנצל עמל כפיך לטובתך אתה עד גמירא... הנה מוסיפה התורה מצוות ‘שכחה’ ללמדך שאף מחשבותיך הקשורות בעמל לקנייך, אין עליהן להיות מופנות רק לטובתך אתה, ומה שנעלם פעם בשעת קציר ממחשבותיך, יהא חלקם של העניים.

7. ביחידת המבוא למדנו שדיני הצדקה בתורה מונחים ע”י שלושה עקרונות מרכזיים:

א. מה הם שלושת העקרונות?

ב. איזה מבין שלושת העקרונות בא לידי ביטוי במיוחד במצוות שכחה? (העזר בנחמה ליבוביץ וברש”ר הירש)

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

○ צדק וצדקה בנביאים: ישעיהו, ונחמיה

נושא זה - ”צדק וצדקה בנביאים” הוא לתלמידי 5 יח”ל בלבד

מבוא

התביעה לבניית חברה המושתתת הן על צדק והן על צדקה חוזרת שוב ושוב בדברי נביאים. נלמד כיצד הדבר בא לידי ביטוי בדברי הנביאים:

- ישעיהו נ”ח
- נחמיה ה’

שים לב:

- א. רמת ההבנה הנדרשת בפרקים אלו היא להכיר את האירוע או הנבואה, ואת הנושאים והמוקדים העיקריים בפרק, ולא מעבר לכך. מטרת הלימוד היא ליצור תמונה שלמה ומלאה יותר של המצוות שנלמדו בחומש דברים.
- ב. המקורות הבאים אינם מקורות חובה לבגרות, אך הם מאוד עוזרים להבין את פרקי הנביאים שאותם אתה נדרש לדעת לבגרות.
- ג. מומלץ לקרוא ולהבין את הפרקים עצמם ולא להסתפק בקריאת שני המקורות המובאים בהמשך.

ישעיהו נ”ח

בכדי להבין טוב יותר את המסר של נבואת ישעיהו בפרק נ”ח, ראוי להשוות בינו לבין המסר בנבואה של ישעיהו בפרק א’. הרב יובל שרלו משווה ביניהם, ומוצא מצד אחד קווי דמיון ביניהן - הוא מראה שבשתי הנבואות פונה ישעיהו אל העם בדרישה לתיקון חברתי. אך מצד שני הוא מוצא הבדל ביניהן - שתי הנבואות מציעות דרכי תיקון שונות של עשיית צדק וצדקה. ההדגשה החוזרת של המסר החברתי בשתי נבואות, מעידה על חשיבות הנושא, ואולי גם על הקושי הגדול ביישומו.

המקור הבא אינו חובה, אך הוא עוזר לענות על השאלות שהן שאלות חובה.

☒ הרב יובל שרלו, מאמר: ”חסד ואמת נפגשו - על הבחנה בין צדק לחסד

המאמר פורסם בספר ”בצדק אחזה פניך” שיצא לאור בהוצאה משותפת של בית המדרש החברתי בבית מורשה והוצאת ידיעות אחרונות בשנת תש”ע בין דברי הנבואה המפורסמים ביותר ניתן לציין שתי נבואות ישעיהו שזכו למעמד מיוחד. ראשונה בהן היא פרק הפתיחה של ישעיהו (פרק א), הנקרא בבתי הכנסת בשבת שלפני תשעה באב, והמדברת על סכנת חורבן ירושלים. נבואה זו קובעת כי התשתית היסודית של ירושלים היא המוסר החברתי, ועל כן האפשרות היחידה להציל את ירושלים מחורבן היא במשפט ובצדקה: ”צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְדָּה וְשִׁבְיָהּ בְּצִדְקָה” (א, כז). הנביא מוחה על התפיסה הרוחנית המוטעית, הממקדת את עבודת ד’ בהבאת קורבנות למקדש, ולא בתיקון החברתי. הנביא אינו מסתפק בביקורת על מה שאינו ראוי, כי אם מתווה דרך תיקון: ”רַחֲצוּ הַזְּכוֹת הַסִּירוּ רַע מֵעַלְלֵיכֶם מִנְּגַד עֵינֵי חֲדָלוּ הָרַע. לְמַדּוּ הֵיטֵב דַּרְשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרִי [הדריכו בדרך הנכונה את מי שעשה] חֲמוּץ [חמס/גול לחבירו] שִׁפְטוּ יְתוֹם רִיבּוֹ אֶלְמָנָה” (שם טז-יז).

נבואה שניה שזכתה למעמד מיוחד היא הנבואה שנקבעה בהלכה כנבואה אותה יש לקרוא בבית הכנסת כהפטרה של קריאת התורה ביום הכיפורים. הנבואה (עיקרה בפרק נח) עוסקת בהתנהגות הראויה ביום הצום. היא פותחת בתלונה המופנית כלפי הא-להים על ידי עם ישראל: ”לָמָּה צָמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ עֵינֵינוּ נִפְשָׁנוּ וְלֹא תִדְעֵנוּ” (ג), שכן לפי תפישתם נהגו כהלכה ביום הצום, ואילו ריבונו של עולם לא מילא את בקשתם. המענה דומה מאוד לנבואה הקודמת. הנביא מלמד כי החשיבות העיקרית ביום הצום אינה מוענקת לצדדים החיצוניים של הצום - ”הֲקִנְיָה יִהְיֶה צוֹם אֲבָחָרְהוּ, יוֹם עֲנוֹת אָדָם נִפְשׁוֹ, הֲלֹכְךָ פְּאֲגֻמָן רִאשׁוֹ [שתהיו כפופים כמו קנה], וְשָׁק וְאֶפֶר יִצְעִי הֲלִיָּה תִקְרָא צוֹם וְיוֹם רָצוֹן לַד’ (ה)” - כי אם לתיקון החברתי שיש לחולל ביום הצום: ”הֲלֹא זֶה צוֹם אֲבָחָרְהוּ, פִּתְחֵם חֲרָצְבוֹת רְשָׁע, הֲתֵר אֲגִדּוֹת מוֹטָה, וְשָׁלַח

רצוצים חפשים, וְכָל מוֹטָה תִּנְתְּקוּ. הֲלוֹא פָּרַס לָרָעַב לְחֶמֶד וְעֵנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיֵא בַּיַּת כִּי תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוּ וּמִבְּשָׁרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם" (ה-ו).

כאמור, ישנו צד שווה בשתי הנבואות, והוא הטענה כי קיים שיבוש חמור בתפיסה הדתית של האומה. מטבע הדברים נוטים בני אדם לחשוב כי מוקד הקשר שבין אדם ובין א-להיו מתרחש בעניינים שבין אדם למקום - במצוות המיוחדות, בעלייה למקדש, בצום ובתפילה. כיוון שכך, הם משקיעים את מרכז תשומת הלב הדתית שלהם בתחומים אלה. לפיכך, אחת השליחויות העיקריות של הנבואה היא ללמד שלא כך הם פני הדברים. **ריבוננו של עולם מצפה מבני אדם לבסס את הקשר הזה בראש ובראשונה על התיקון החברתי של העולם**. זהו הבסיס היסודי לעבודת ד', ובדברי הנביאים הוא מופיע כהתניה, לאמור: לא ניתן לצפות להיענות א-להית לבקשות האומה, בלי לעמוד בתנאים היסודיים ביותר לקיומו של קשר זה - התיקון החברתי.

ואכן, זהו מסר שזור בדברי הנביאים כולם. כמעט ואין מי מהנביאים שלא התמקד בעיקר בנושאים החברתיים בד בבד עם המאבק בעבודה הזרה. **נדגיש כי לא יהיה זה נכון לתאר את הנביאים כמי שכל עולמם התמקד ביסודות החברתיים. הנביאים מיקדו חלק ניכר מדבריהם כדי לטהר את האומה מטומאת עבודת האלילים, ומסטיות אמוניות בתחומים רבים**. לא זו בלבד, אלא שהם עסקו גם בשביתה ביום השבת [כנאמר בסוף פרק נ"ח] ובאיסור אכילת חזיר. ברם, חידושם העיקרי של הנביאים היה במעמד הרחב שהם העניקו לתחומים החברתיים, כמו גם לעבודה שהם קבעו התניה בין התחומים השונים.

בד בבד עם תשומת הלב לצד השווה שבשתי הנבואות שצוטטו לעיל, ניתן להבחין בהבדל ניכר בשפת הנבואות, ובשיח שהן יוצרות. המונחים הלקוחים **מפרק א בישעיהו הם מינוחים ששפתם היא שפת המשפט והצדק**: "דרשו חמוץ" (לפי רש"י חמוץ משמעות גזל); "שפטו יתום"; הביקורת היא על "שָׁרִיף סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִבְבִּים, כֵּלֹו אֶהָב שְׂחָד וְרָדִף שְׁלֹמֹנִים, יְתוֹם לֹא יִשְׁפְּטוּ וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא יָבֹא אֲלֵיהֶם"; ממלכת יהודה מדומה לזונה בשל מצב משפט הצדק שבתחומה: "אֵיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קָרְיָה נְאֻמָּנָה? [פעם בירושלים] מְלֵאֲתֵי מִשְׁפָּט, צָדֵק יָלִין בָּהּ - וְעַתָּה מְרַצְחִים"; והתקווה לעתיד היא "וְאֲשִׁיבָה שְׁפִטָּיךָ כְּבָרָאשָׁנָה וְיַעֲצִיף כְּבִתְחִלָּה, אַחֲרַי כֹּן יִקְרָא לְךָ עִיר הַצָּדֵק קָרְיָה נְאֻמָּנָה".

לעומת זאת, שדה השיח בנבואות ישעיהו על יום הצום שונה לחלוטין. **בפרק נח השפה היא שפת הצדקה והחסד**. אמנם בתחילה מדובר על עניינים היכולים להיות קשורים גם בשאלת המשפט והצדק "פִּתְחֵם חַרְצְבוֹת רָשָׁע, הַתֵּר אֲגָדוֹת מוֹטָה [התרת הכבלים שבהם קושרים הרשעים את החלשים], וְשַׁלַּח רְצוּצִים [עבדים] חֲפְּשִׁים, וְכָל מוֹטָה [מוטות העול] תִּנְתְּקוּ", שכן אפשר שהקריאה לשחרור עבדים נובעת מחוקי העבדות ולא ממעשה אלטרואיסטי [התנדבותי] של האדון המשחרר. ברם, בהמשך הדברים מדובר על עניינים שאינם קשורים לצדק ולמשפט: "הֲלוֹא פָּרַס לָרָעַב לְחֶמֶד וְעֵנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיֵא בַּיַּת כִּי תִרְאֶה עָרִם וְכִסִּיתוּ וּמִבְּשָׁרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם". הרעב, העני והערום הם אלה שאינם יכולים לתבוע בדין, ונראה כי הנבואה מופנית אל אנשים שאינם אחראים לכך שהם נדחו לשולי החברה. ברם, הנביא קורא לשנות את היחס אליהם, ומטיל חובה על כל המסוגל לכך. החברה אינה יכולה להתעלם מהנוקמים לחסד שבתוכה, ואין היא רשאית להסתגר בתוך עולמה העצמי. כאמור, מילואה של חובה זו היא תנאי להתקבלות התפילה.

1. **מה הצד השווה** בין שתי הנבואות של ישעיהו: פרק א' ופרק נ"ח?
2. **מה הבדל** בין שתי הנבואות של ישעיהו: פרק א' ופרק נ"ח? ובאיזה פרק הביקורות על העם חריפה יותר?
3. הבא ראיות מן הפסוקים שהתביעה של ישעיהו מהעם בפרק א' היא לעשות **משפט וצדק** (דין).
4. הבא ראיות מן הפסוקים שהתביעה של ישעיהו מהעם בפרק נ"ח היא לעשות **צדקה וחסד** (לפנים משורת הדין).
5. ציין מצווה אחת שלמדת בספר דברים ביחידה של "פתח תפתח" המתאימה לדרישה של ישעיהו מהעם בישעיהו פרק א, ושתי מצוות אחרות שלמדת עליהן ביחידה זו המתאימות לדרישה של ישעיהו בפרק נ"ח.

נחמיה ה', א-יג

המקור הבא אינו חובה, אך הוא עוזר לענות על השאלות שהן שאלות חובה.

☒ נחמיה פרק ה - שחרור עבדים והשמטת חובות

רקע היסטורי לפרק

נחמיה בן חכליה היה מנהיגה של ירושלים בימי בית שני. נחמיה שימש כשר המשקים של מלך פרס. המלך הפרסי מינה את נחמיה לפחה (למושל) על פחוות (מחוז) יהודה. נחמיה הגיע לירושלים כ-70 שנה אחרי שבית המקדש השני נבנה, אבל החומות של העיר נשארו שרופות וחרבות. נחמיה קיבל ממלך פרס גם רשות לבנות את העיר.

הפרקים הראשונים של הספר עסקו בבניית החומה, ובהתארגנות של עם מול האויבים שבאים מבחוץ. זוהי למעשה המשימה למענה הגיע נחמיה לירושלים, וכך הוא גם הציב אותה בפני אנשי ירושלים, פרק ב' פסוק י"ז:

וְאָמַר אֲלֵהֶם: אַתֶּם רְאִים הֲרָעָה אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ בָּהּ אֲשֶׁר יְרוּשָׁלַם חֲרָבָה וְשָׁעָרֶיהָ נִצְתּוּ בְּאֵשׁ לָכוּ וְנִבְנְהָ אֶת חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַם וְלֹא נִהְיָה עוֹד חֲרָפָה.

ואולם, עם השלמת המשימה מתברר כי זוהי רק אחת מן הבעיות של ירושלים באותה תקופה. בפרק ה', א-י"ג מתברר מצבו החברתי הרעוע של העם. בפרק זה נשמר ספור מרתק על מאבק חברתי לחירות האדם, זוהי דוגמה יחידאית המתארת הגשמה של מיטב האידיאלים של השמיטה והיובל.

תלונות העניים

הפסוקים מתארים כיצד פרצה צעקה גדולה וקשה של העניים בירושלים, סמוך להשלמת חומות ירושלים. ונשמעות טענות של שלושה סוגי עניים:

א. העניים המרודים שנאלצים למכור את ילדיהם, בתמורה למזון:

”וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים בְּיָנֵנוּ וּבְנֵתֵינוּ אֲנַחְנוּ רַבִּים (נתנו בגלל הריבית) - וְנִקְחָה דָגָן וְנֹאכְלָה וְנִחְיָה” (ב) (וראה גם פסוק ה)

ב. עניים איכרים שנאלצו למכור את שדותיהם, בכדי לקנות אוכל:

”וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים שְׂדֵתֵינוּ וּכְרָמֵינוּ וּבְתֵינוּ אֲנַחְנוּ עֲרָבִים - וְנִקְחָה דָגָן בְּרָעֵב” (ג)

ג. עניים שלוו כספים לשלם את המיסים, ומפחדים כי לא יהיה להם במה להחזיר את חובם וינושלו משדותיהם:

”וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים לְיָנֵנוּ כֶּסֶף לְמִדַּת הַמֶּלֶךְ שְׂדֵתֵינוּ וּכְרָמֵנוּ:” (ד)

מדוע פרצה הצעקה הגדולה של העניים דוקא בימי נחמיה

הידיעה ההיסטורית מעידה כי בעבר, שוק העבדים נבנה על אנשים שהתרוששו לא פחות מאשר על שבויי מלחמה. התופעה רחבה בעולם העתיק וגם בירושלים (בתורה מצינו שני סוגי עבד עברי אחד שמכרהו ב"ד בגניבתו, ושני עברי שמכר את עצמו - בגלל קשיים כלכליים). הפערים החברתיים הללו היו מצב 'מקובל' באותה תקופה, ולכן נשאלת השאלה מדוע פרצה הצעקה הגדולה של העניים דוקא בימי נחמיה בין בניית החומה לבניית השערים. נראה שמנהיגותו הטובה של נחמיה עוררה בעם ציפיות לא רק לתיקון ביטחוני (בניית חומה) אלא גם לתיקון חברתי.

המהפכה לתיקון חברתי של נחמיה

נחמיה פונה לתקן את העוולות, ובמובן מסוים הוא פועל להשיב את ירושלים להיות "עיר הצדק קריה נאמנה". כמו נבואת ישעיהו. נחמיה מוכן להתעמת עם המנהיגים והעשירים ("החורים והסגנים") ומוכיח אותם בנימוקים שונים, שבהתנהגותם יש חוסר הגיון (אבסורד):

”וְאִמְרָה לָהֶם אֲנַחְנוּ קָנִינוּ אֶת אֲחֵינוּ הִיְהוּדִים הַנִּמְכָּרִים לְגוֹיִם כְּדֵי בָנוּ וְגַם אַתֶּם תִּמְכְּרוּ אֶת אֲחֵיכֶם וְנִמְכְּרוּ לָנוּ וַיִּחְרְשׁוּ וְלֹא מִצְאוּ דָבָר” (ח).

המצב האבסורדי שעליו נחמיה מדבר הוא: שהוא ובני ביתו (וחבריו) קונים את היהודים העבדים מן הגויים ומשחררים אותם (פדיון שבויים) ואילו אתם העשירים משעבדים את אחיכם היהודים ואף מוכרים אותם כעבדים לאחרים.

בנוסף לכך נחמיה מוכיח אותם שבהתנהגותם יש מניעת אחווה מאחיהם, ואף מאיים עליהם שמי שלא יענה לקריאתו ייענש בידי ה' :

”כִּכָּה יִנְעַר הָאֱלֹהִים אֶת כָּל הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת הַדְּבָר הַזֶּה מִבֵּיתוֹ וּמִיָּגְעוֹ, וְכִכָּה יִהְיֶה נְעוּר” (יג)

כלומר : ה' ינער וירוקן (כמו שמנערים כיס כדי לרוקן את כל התכולה שבו) ויעשה אותו רק מכל אשר בביתו ומכל רכושו - פרי יגיעו. נחמיה דורש מהעשירים לנהוג **לפנים משורת הדין** ולוותר לעניים על חובותיהם הכספיים להחזיר להם את השדות והבתים, (ומן הסתם גם לשחרר את ילידי העניים שנמכרו לעבדות בגלל הצורך באוכל למחייה או בגלל חובות) :

”הֲשִׁיבוּ נָא לָהֶם כְּהִיּוֹם שְׂדֹתֵיהֶם כְּרִמְיָהֶם וְזִיתֵיהֶם וּבְתֵיהֶם וּמֵאֵת הַכֶּסֶף וְהַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיֶּזֶק אֲשֶׁר אָתָּם נְשִׂים בָּהֶם” . (יא)

נחמיה ידע לדרוש מהעשירים אבל רק הדוגמא האישית שהוא מדגים גורמת להם לחזור בהם ממעשיהם :

”וְגַם אֲנִי, אַחִי וְנַעְרֵי נְשִׂים בָּהֶם כֶּסֶף וְדָגָן, נַעֲזְבָה נָא אֶת הַמִּשְׁאֵ הַזֶּה” . (יז)

הדרישה של נחמיה מן העשירים היא לנהוג **לפנים משורת הדין** שהרי לא מדובר בשנת שמיטה שחייבים על פי דין לשמט כספים. אך מעשיו אלו של נחמיה מובילים ליישום בפועל של רעיון החסד שנמצא במצוות שמיטת כספים. אנו רואים לכך עדות ברורה באמנה שתופיע אח"כ, בפרק י' פסוק ל"ב :

”וְנִטַּשׁ אֶת הַשְּׂנֵה הַשְּׂבִיעִית, וּמִשְׁאֵ כָּל יָד” . (שמיטת קרקע ושמיטת כספים - בשנת השמיטה).

נחמיה מצליח במקום שנכשלו אחרים ולמעשה יוצר בכך תשתית לקיום מצוות השמיטה בישראל הלכה למעשה גם בימי בית שני. תיאור האירועים מעיד, כמה קשה לקיים את המצוות בתוך חברה רגילה ועד כמה נדרשות מנהיגות ומחויבות על מנת לעמוד בדרישות ההלו.

6. תאר את הטענות של העניים (3 טענות).

7. נחמיה מוצא פתרון לטענות עניים. מהו הפתרון? (פרט האם מדובר בדרישה לעשות דין או לעשות לפנים משורת הדין).

8. כיצד הוא מצליח להביא לשינוי המצב (פרט את כל האמצעים שבהם נחמיה נוקט כדי לשכנע את העם לעשות את המהפכה החברתית).

תרגול: שאלת בגרות - קיץ תשע"ב

9. עיין בנחמיה, ה -א-יג.

א. מה התביעה של נחמיה, ומה המצב חסר ההיגיון (אבסורדי) שעליו הוא מעיד בדבריו?

ב. "ככה ינער האלוקים..." (פסוק יג).

במה הקללה של שבפסוק יג מהווה מידה כנגד מידה לעוברים על תביעתו של נחמיה?

ספר דברים

מצוות ההנהגה

שופט, מלך, כהן ונביא

פרשנות ומקורות נוספים

על פי תוכנית הלימודים החדשה בתנ"ך

שאלונים 2371 (3 יח"ל), 2571 (5 יח"ל)

מקראה

חומר לימודי לתלמידי 5 יח"ל

חומר לימודי שהוא רשות (העמקה)

יחידה: מצוות ההנהגה

מבוא	שופטים	מלך	כוהנים	נביא
------	--------	-----	--------	------

מבוא ליחידת ההנהגה

ההנהגה במדבר: משה - "איש האלוקים"

למדנו על ההשגחה הנסית של הקב"ה על עמו בארבעים שנות המדבר. משה, מנהיגם של ישראל, מתואר בחומש דברים כנציגה של אותה מנהיגות נסית: "וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בְּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ - הָאֱלֹקִים" (דברים לג, א). אומר על כך המדרש:

דברים רבה פרשה יא

א"ר תנחומא: אם "אלקים" למה "איש" ואם "איש" למה "אלקים"...

דבר אחר: בשעה שעלה לרקיע איש, ומהו 'איש' לפני המלאכים, שכולן איש, ובשעה שירד מן הרקיע 'אלקים'.

מנין? שכתוב: "וַיֵּרָא אֶהָרֶן וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה וְהָיָה קָרְן עֹזר פָּנָיו וַיֵּירָאוּ מִקֶּשֶׁת אֱלֹהֵי" (שמות לד, ל).

דבר אחר: בשעה שעלה לרקיע - 'אלקים', כשם שאין המלאכים אוכלין ושותין אף הוא לא אוכל ולא שותה,

מנין? שנאמר: "וַיְהִי שָׁם עִם ה' אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לָחֵם לֹא אָכַל וַיִּמַּיֵם לֹא שָׁתָה" (שמות לד, כח).

דבר אחר: מהו 'איש האלוקים'. א"ר אבין מחציו ולמטה 'איש' מחציו ולמעלה ה'אלהים'.

1. לפי המדרש הכינוי של משה "איש האלוקים" מבטא את הפער שבין משה רבנו לבין כל בן אנוש ואת הייחודיות שלו. כיצד המדרש מפרש את הסתירה בין הכינוי של משה כ"איש" לבין הכינוי שלו כ"אלקים"? (שלושה פירושים)

2. מלבד היות משה במדרגה שונה מכל אדם גם ההנהגה שלו הייתה ייחודית בכך שהוא ריכז תחתיו סמכויות שונות של ההנהגה. משה היה מנהיג רוחני, מנהיג מדיני-צבאי ומנהיג משפטי גם יחד. הבא דוגמאות לכך שבמדבר משה היה המנהיג של שלושה תחומי הנהגה.

	א. משה כמנהיג רוחני (נביא)
	ב. משה כמנהיג מדיני-צבאי (מלך)
	ג. משה כמנהיג משפטי (שופט)

ההנהגה בארץ ישראל - פיצול תפקידי ההנהגה

3. לעומת צורת ההנהגה של משה במדבר, בארץ ישראל אמורה לקום צורת הנהגה שונה. פרט מי אמור לקבל את כל אחד מתפקידי ההנהגה הבאים

	א. הנהגה רוחנית
	ב. הנהגה מדינית-צבאית
	ג. הנהגה משפטית

במדבר רוכזו רבים מתפקידי ההנהגה בידי משה המתווך בין ה' לבין העם. עם הכניסה לארץ מצטווה עם ישראל על "הפרדת רשויות".

מתוך מאמרו של הרב תמיר גרנות "מערכת המצוות של ספר דברים"

...ספרי שמות ובמדבר אינם אדישים להלכות מדינה וציבור. הם מתארים את התנהלותו של עם ישראל במדבר ומציירים מודל של שלטון. ממבט ראשון זהו שלטון שבראשו נביא - מלך - משה רבנו. הפרדת הרשויות שספר דברים מדבר עליה, בין נבואה למלכות ובין שתיהן למשפט וכהונה, אינה קיימת במדבר. משה הוא הנביא, השופט, המנהיג המדיני והמנהיג הרוחני גם יחד. אלא שלאמיתו של דבר, משה רבנו אינו שולט מכוחו ומעצמו. התורה מתארת שלטון אלוקי מוחלט, שמשה רבנו הוא המוציא אותו אל הפועל. משמעותו של שלטון כזה היא שכל התנהגות שלילית של העם זוכה ל'טיפול' ישיר של הקב"ה.

... דוגמא בולטת לכך היא העובדה שסוגיות משפטיות קשות - כמו, לדוגמא, שאלות המקושש, המקלל, בנות צלפחד והטמאים בפסח - מופנות אל הערכאה הגבוהה ביותר, הלא היא הקב"ה בכבודו ובעצמו. כאשר ה' שולט בעמו באופן ישיר, ללא תיווך, אין משמעות לכל רשות שלטונית אחרת. ה' נלחם, ה' שופט וה' מעניש. ייחודה של נבואת משה אינו רק בקבלת התורה ובמעמדו של משה, אלא גם במבנה השלטוני שנהג בימיו. כיוון שמשה הוא נאמן ביתו של ה', וה' מדבר עמו כדבר איש אל רעהו, לכן יכול משה להנהיג את העם כשליח ה' ממש, ואין עוד צורך בשום מערכת מתוכת.

4. עיין בדברים שכתב הרב תמיר גרנות, וענה על השאלות:

- מה מאפיין את הנהגתו של משה רבינו ובמה היא שונה מן ההנהגה שעומדת להיות בארץ ישראל?
- מהי העוצמה המאפיינת את הנהגת משה? מה גרם לכך שתפקידי ההנהגה במדבר התרכזו באדם אחד?
- ראינו את מאפייני תקופת המדבר מול מאפייני חיי עם ישראל בארצו; על פי הבנתך, מדוע משה איש האלוקים לא ממשיך להנהיג את העם בארץ ישראל (התעלם מן הטעם שמשה חטא בחטא במי מריבה)?

לקראת לימוד מצוות ההנהגה בחומש דברים

מצוות ההנהגה בספר דברים מרוכזות בעיקר בחטיבה אחת: פרקים טז-יח (תחילת פרשת שופטים)

חוקי השופטים	חוקי המלך	חוקי הכוהנים והלויים	חוקי הנביא
(טז, יח-כ; יז, ח-יג)	(יז, יד-כ)	(יח, א-ח)	(יח, ט-כב)

להלן נעסוק במוסדות אלו. נלמד היטב את הפסוקים, נעיין בפרשנות ונברר מתוכה מה משמעות המעבר מהנהגת משה להנהגה בארץ ישראל, מהן הסמכויות המוקנות למנהיגים, ובאילו מצבים התורה גם תוחמת את סמכותם.

בעוד שהנהגתו של משה 'איש האלוקים' התאימה להנהגת המדבר, חומש דברים מתאר את רשויות ההנהגה הנדרשות למציאות של חיי עם ישראל בארצו.

- מהם האתגרים הניצבים בפני המנהיגות העתידית?
- מהן הסכנות הצפויות לה?

יחידה: מצוות ההנהגה

מבוא	שופטים	מלך	כוהנים	נביא
------	--------	-----	--------	------

שופטים

השוואה בין מצוות השופטים בספר דברים, בפרק טז לבין פרק יז

דברים יז	דברים טז
<p>(ח) כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו:</p> <p>(ט) ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט:</p> <p>(י) ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמת לעשות ככל אשר יורוד:</p> <p>(יא) על פי התורה אשר יורוד ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ומיו ושמאל:</p> <p>(יב) והאיש אשר יעשה בזדון</p> <p>לבלתי שמע אל הפהו העמד לשרת שם את ה' אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת הרע מישראל:</p> <p>(יג) וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידו עוד: ס</p>	<p>(ח) שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק:</p> <p>(ט) לא תטה משפט לא תכיר פנים ולא תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים:</p> <p>(כ) צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך:</p>

1. המצווה להקים מערכת משפט בארץ ישראל נזכרת בספר דברים בשתי פרשיות, האחת בפרק טז והשנייה בפרק יז. מה ההבדל העיקרי בין שתי הפרשיות?

שופטים - בית דין קטן (טז, יח-כ)

<p>דברים טז, יח</p> <p>שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק:</p> <p>רש"י</p> <p>שופטים ושטרים - שופטים, דיינים הפוסקים את הדין.</p> <p>ושטרים, הרודין את העם אחר מצוותם. שמכין וכופתין במקל וברצועה עד שיקבל עליו את דין השופט.</p>
---

2. לפי רש"י, מה תפקיד של ה"שופטים", ומה התפקיד של ה"שוטרים"?

דברים טז, יח	
שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן לָךְ בְּכֹל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשֹׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפַּט צְדָק :	
רש"י, דברים טז, יח	אבן עזרא, דברים טז, יח
ושפטו את העם משפט צדק - מנה דיינין מומחים וצדיקים לשפוט צדק.	ושפטו את העם משפט צדק - שב אל השופטים.

3. עיין בפסוק יח ובפירושים של רש"י והאב"ע, וענה:
- א. לפי רש"י והאב"ע, למי מופנה הציווי "ושפטו את העם משפט צדק"? וכתוב **בלשונך** מהו הציווי לפי כל פירוש.
- ב. איזה פירוש טוב יותר מבחינה תחבירית? **נמק**

דברים טז, יט
לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תִפְיֹר פְּנִים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יַעֲוֹר עֵינֵי חֲכָמִים וַיִּסְלַף דְבַר צְדִיקִים :
אב"ע
לא תטה משפט - עם כל אחד מהשופטים ידבר.
רש"י
לא תטה משפט - כמשמעו.
ולא תכיר פנים - אף בשעת הטענות. אזהרה לדיין שלא יהא רך לזה וקשה לזה, אחד עומד ואחד יושב. לפי שכשרואה שהדיין מכבד את חברו מסתתמין טענותיו.
ולא תקח שחד - אפילו לשפוט צדק. כי השחד יעור - משקבל שחד ממנו אי אפשר שלא יטה את לבו אצלו להפוך בזכותו. דברי צדיקים - דברים המצודקים, משפטי אמת.

4. עיין בפסוק יט ובדברי האב"ע ורש"י, וענה:
- א. לפי האב"ע ורש"י, למי מופנה הציווי "לא תטה משפט"? האם יש ביניהם מחלוקת בעניין הזה?
- ב. מדוע האב"ע, הביא פירוש שהוא מובן מאליו למילים "לא תטה משפט"? (רמז: מה הקושי הדקדוקי שהביא אותו לכך)
- ג. לפי רש"י, מה ההבדל בין הציווי "לא תטה משפט" לבין "לא תפיר פנים"? ומה הטעם לציווי "לא תפיר פנים"?
- ד. לפי רש"י, מה הדין שמחדשת התורה באיסור "ולא תקח שחד" הרי כבר בתחילת הפסוק נאמר שאסור לדיין להטות את הדין? ומה הטעם לדין זה?

דברים טז, כ

צָדֵק צָדֵק תִּרְדּוּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיִרְשָׁתָּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ :

אב"ע

צדק צדק תרדוף - עם בעלי הריב ידבר, וטעם שני פעמים: לדבר צדק שירויח בו או יפסיד, או פעם אחר פעם כל ימי היותך, או לחיזוק.

רש"י

צדק צדק תרדוף - הלך אחר בית דין יפה.

למען תחיה וירשת - כדאי הוא מנוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבן על אדמתן:

5. עיין בפסוק כ, ובדברי רש"י והאב"ע, וענה:

א. לפי האב"ע ורש"י, למי מופנה הציווי "צדק צדק תרדוף"? האם יש ביניהם מחלוקת בעניין הזה?

ב. מדוע גם רש"י וגם האב"ע פירושו שהציווי "צדק צדק תרדוף" אינו מופה לשופטים?

ג. לפי האב"ע, הסבר **בלשונך** את **שלושת** הטעמים לכפילות "צדק צדק...?"

ד. לפי רש"י, הסבר **בלשונך** את הביטוי המעשי של הציווי "צדק צדק תרדוף".

ה. לפי רש"י, בזכות מי ובזכות מה, נזכה לשכר "למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך".

סיכום

6. א. למי מופנה התורה את הציוויים הבאים (לממני הדיינים, לדיינים או לבעל הדין).

הציווי	רש"י	אב"ע
"שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ" (יח)		
"וְשֹׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשֹּׁפֵט צָדֵק" (יח)		
"לֹא תִטָּה מִשֹּׁפֵט" (ט)		
"צָדֵק צָדֵק תִּרְדּוּף" (כ)		

ב. מה המשמעות שבפסוקים הללו יש פנייה לשלושה גורמים: לממני הדיינים, לדיינים ולבעל הדין?

שופטים - בית הדין הגדול וזקן ממרא (יז, ח-יג)**דברים יז**

(ח) כִּי יִפְלֹא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפָּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין נָגַע לְנָגַע דְּבָרֵי רִיבַת בְּשַׁעֲרֶיךָ

וְקָמַת וְעָלִיתָ אֶל הַמִּקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ :

(ט) וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בֵּינֵיהֶם וְדַרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לָךְ אֶת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט :

(י) וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ מִן הַמִּקְוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשִׁמְרַתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֹד :

(יא) עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יֹרֹד וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ יָמִין וּשְׂמָאל :

(יב) וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזָדוֹן לְבִלְתִּי שְׂמַע אֶל הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשָׁרֵת שָׁם אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט

וּמַת הָאִישׁ הַהוּא וּבְעֶרְתָּ הָרַע מִיִּשְׂרָאֵל :

(יג) וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ וְלֹא יִזְדוֹן עוֹד : ס

העם נידרש כאן להבנה חדשה, כי **התורה באמת נמסרה ממקורה האלוקי לידי החכמים**, וכי ההישמעות לדבריהם היא היא שתאפשר את קיומה של התורה לאורך הדורות. הפסוקים מראים זאת בכך שהם מרחיבים ומעצימים את הסמכות הטוטאלית של בית הדין הגדול.

ההליך השיפוטי במדבר לעומת ההליך השיפוטי בארץ ישראל

ההליך השיפוטי בארץ ישראל	ההליך השיפוטי במדבר
<p>דברים יז, ח-ט</p> <p>כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריך וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו: ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בגמים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט:</p>	<p>שמות יח, כה-כו (ע"פ עזת יתרו)</p> <p>...ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל ויתן אתם ראשים על העם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: ושפטו את העם בכל עת את הדבר הקשה וביאון אל משה וכל הדבר הקטן ושפטו הם:</p>
	<p>הפסוקים מתארים תהליך היררכי, בו הדברים הקשים מובאים למשה. במספר מקומות בתורה אנו לומדים על מצבים בהם נתעלמה הלכה ממשנה רבנו. הדרך בה לומד משה את ההלכה היא בנבואה. מספר דוגמאות לכך:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ המקלל (ויקרא כד, י-יד) ▪ פסח שני (במדבר ט, ה-יא) ▪ המקושש (במדבר טו, לב-לו) ▪ בנות צלפחד (במדבר כז, א-ח)

7. עיין בטבלה, וענה:

- א. מה היה המבנה של מערכת המשפט במדבר? ומה היה תפקידו של משה?
- ב. מה עשו בתקופת המדבר במקרה שמשה לא ידע לפתור שאלה הלכתית ומשפטית קשה. הבא דוגמא אחת
- ג. מה ההבדל המעשי בין דרכי פתרון לשאלות הלכתיות ושיפוטיות קשות במדבר, לבין פתרון לשאלות אלו בא"י?
- ד. מה הסיבה להבדל?

8. במדבר הפתרון לשאלות הלכתיות והשיפוטיות היו מאת משה - מאת נביא ה', כלומר תשובות ישירות מאת ה', לעומת זאת בארץ ישראל הנבואה אינה מספקת יותר תשובות לשאלות הלכתיות או שיפוטיות (הדבר אף אסור מבחינה הלכתית), מצב זה יכול ליצור תחושה מוטעית שהפתרונות הניתנים בארץ ישראל ע"י בית הדין הגדול אינם מאת ה' אלא פתרונות אנושיים. עיין בדברים יז ח-ט, והסבר כיצד התורה, נתנה מענה לתחושה זו. **הוכח את תשובתך בכתוב.**

חתימת נבואת משה

ויקרא כז, לד

אֵלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינַי:

ספרא בחוקות ג

אלה המצוות - שאין נביא רשאי לחדש עוד דבר מעתה.

9. לפי הספרא, מה ההבדל המהותי בין נבואת משה לנבואות של כל הנביאים שבאו אחריו?

נושאים שבהם דן בית הדין הגדול

דברים יז, ח

כִּי יִפְלֵא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפָּט בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין וּבֵין נֹגַע לְנֹגַע דְּבָרֵי רִיבֹת בְּשַׁעֲרֶיךָ וְקִמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל הַמִּקְוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ :

רש"י

כי יפלא - כל הפלאה לשון הבדלה ופרישה, שהדבר נבדל ומכוסה ממך.

בין דם לדם - בין דם טמא לדם טהור.

בין דין לדין - בין דין זכאי לדין חייב.

בין נגע לנגע - בין נגע טמא לנגע טהור.

דברי ריבות - שיהיו חכמי העיר חולקים בדבר, זה מטמא וזה מטהר זה מחייב וזה מזכה.

10. עיין בפסוק ח' ובדברי רש"י, וענה:

א. באילו תחומים דן בית הדין הגדול בירושלים שיושב בירושלים - בבית המקדש?

ב. מה הם שני המצבים שבהם מגיעים לדיון בבית הדין הגדול בירושלים? **בסס את תשובתך על הכתוב.**

סמכות השופט

דברים יז, ט

וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בְיָמֵים הָהֵם וְדַרְשָׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט :

רש"י

ואל השופט אשר יהיה בימים ההם - ואפילו אינו כשאר שופטים **שהיו לפניו** אתה צריך לשמוע לו. אין לך אלא שופט שבימך.

בבלי ראש השנה כ"ה ע"ב

"משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו", שקל הכתוב שלשה קלי עולם (גדעון, שמשון ויפתח)¹ כשלשה חמורי עולם.

לומר לך ירובעל (גדעון) בדורו כמשה בדורו, בָּדָן (שמשון - ע"פ חז"ל) בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו.

ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים.

ואומר "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" (דברים יז, ט),

וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל הדיין שלא היה בימיו?

הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו,

ואומר: "אל תאמר מה הנה? שְׁהֵימִים הָרְאִשָּׁנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאַלְהָה" (קהלת ז, ט).

במדבר היווה משה סמכות שיפוטית, ובשלב מאוחר יותר - ערכאה שיפוטית עליונה. הציווי למנות שופטים ולהישמע לשופטים משמעותו הפקדת התורה, כולל סמכויות הפסיקה ליחיד ולציבור, בידיים אנושיות, (תוך מודעות לכך שלא בכל דור יקומו חכמים ברמה הגבוהה ביותר, ועדיין - מצווה להישמע להם).

11. מה מוסיפות המילים "אשר יהיה בימים ההם" (ט') - המובנות מאליהן לכאורה? איזו מחשבה מוטעית באה

התורה לעקור ע"י תוספת מילים אילו? (היעזר גם בדברי הגמרא במסכת ראש השנה).

¹ שמואל א פרק יב, יא: "וַיִּשְׁלַח ה' אֶת יְרֻבְעֵל וְאֶת בָּדָן וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל וַיִּצַּל אֶתְכֶם מִיַּד אֲבִיבְכֶם מִסָּבִיב וַתִּשְׁבוּ בְּטַח".

מחויבות לקבלת הפסיקה של בית הדין בגדול

דברים יז

(י) וְעִשִּׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ מִן הַמִּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יֹרֹד:
(יא) עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יֹרֹד וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לְךָ תַעֲשֶׂה לֹא תִסּוּר מִן הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמָאל:

רמב"ם, הלכות ממרים פרק א הלכה א

בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה, ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל ועליהן הבטיחה תורה שנאמר "על פי התורה אשר יורוד" - זו מצות עשה. וכל המאמין במשה רבנו ובתורתו **חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן.**

רש"י דברים יז, יא

ימין ושמאל - אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וכל שכן שאומר לך על ימין - ימין ועל שמאל - שמאל.

רמב"ן דברים יז, יא

והצורך במצוה הזאת גדול מאד, כי התורה נתנה לנו בכתב, וידוע הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים (המתחדשים במהלך הדורות), **והנה ירבו המחלוקות ותעשה התורה כמה תורות.** וחתך (פסק) לנו הכתוב הדין, שנשמע לבית דין הגדול העומד לפני השם במקום אשר יבחר בכל מה שיאמרו לנו בפירוש התורה, בין שקבלו פירושו עד מפי עד ומשה מפי הגבורה, או שיאמרו כן לפי משמעות המקרא או כוונתה, **כי על הדעת שלהם הוא נותן להם התורה**, אפילו יהיה בעיניך כמחליף הימין בשמאל.
וכל שכן שיש לך לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין, **כי רוח השם על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול.**

12. הרמב"ן מפרש את דברי רש"י, ומנמק את הצורך בציות לבית הדין הגדול גם כשהאדם בטוח שהם טועים.

א. מהו הנימוק הפרקטי?

ב. מהו הנימוק המהותי?

רמב"ן דברים יז, יא

ימין ושמאל - אפילו אם אומר לך על ימין שהוא שמאל או על שמאל שהוא ימין, לשון רש"י. **וענינו, אפילו תשוב בלבך שהם טועים**, והדבר פשוט בעיניך כאשר אתה יודע בין ימינך לשמאלך, **תעשה כמצותם**, ואל תאמר איך אוכל החלב הגמור הזה או אהרוג האיש הנקי הזה?
אבל תאמר: כך צוה אותי האדון (הקב"ה) המצוה על המצוות, שאעשה בכל מצוותיו ככל אשר יורוני העומדים לפניו (בית דין הגדול) במקום אשר יבחר **ועל משמעות דעתם** (עי"פ הבנתם) **נתן לי התורה אפילו יטעו**, וזה כענין רבי יהושע עם ר"ג ביום הכיפורים שחל להיות בחשבונו (ר"ה כה א).

13. מהו הנימוק ההלכתי, לשאלה מדוע יש צורך בציות לבית הדין הגדול גם כשהאדם בטוח שהם טועים?

14. לפניך שני קטעי פרשנות (רמב"ן וספר החינוך), איזה קטע מתאים יותר לנימוק הפרקטי, ואיזה קטע מתאים יותר לנימוק המהותי?

☒ רמב"ן שמות כא, ו

"והגישו אדניו אל האלהים" - לב"ד... ואמר ר"א כי נקראו השופטים 'אלהים' - בעבור שהם מקיימי משפטי האלהים בארץ ולדעתי יאמר הכתוב ... "עד האלהים יבא דבר שניהם" (שמות כב ח), לרמוז כי האלהים יהיה עמהם בדבר המשפט, הוא יצדיק והוא ירשיע וזהו שאמר "אשר ירשיעון אלהים..." (שם) וכן אמר הכתוב "אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט" (תהלים פב א), כלומר בקרב עדת אלהים ישפוט, כי האלהים הוא השופט ... אלא בשעה שהדיין יושב ודן באמת, כביכול מניח הקב"ה שמי השמים ומשרה שכינתו בצדו, שנאמר (שופטים ב יח) "כי הקים ה' להם שופטים והיה ה' עם השופט".

ספר החינוך, מצוה תצ"ו

כלומר, שאפילו יהיו הם טועים בדבר אחד מן הדברים², אין ראוי לנו לחלוק עליהם, אבל (עדיף ש) נעשה כטעותם, וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד, ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו, שבזה יהיה חורבן הדת וחלוק לב העם והפסד האומה לגמרי.

זקן ממרא

דברים יז

(יב) וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזִדּוֹן לְבַלְתִּי שְׁמֹעַ אֶל הַפֶּהוּן הַעֲמִיד לְשֹׁרֵת שֵׁם אֶת ה' אֱלֹהֵיךָ אוֹ אֶל הַשֹּׁפֵט וּמֵת הָאִישׁ הַהוּא וּבַעֲרֶתָ הָרֶע מִיִּשְׂרָאֵל :
(יג) וְכָל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ וְלֹא יִזְדוֹן עוֹד : ס

רבנו בחיי

והאיש אשר יעשה בזדון: והוא חכם מחכמי ישראל שירצה לחלוק עם ב"ד הגדול ועשה הוראה לעצמו (פסק הלכה לאחרים ע"פ דעתו) שלא כדעת הב"ד הגדול בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, הוא הנקרא "זקן ממרא" והוא חייב מיתתו. ומת האיש ההוא. ימיתוהו בית דין.

15. עיין בפסוק יב ובדברי רבינו בחיי, וענה:

- מיהו "האיש אשר יעשה בזדון" (מה ההגדרה של "זקן ממרא")?
- באילו הלכות הוא חלק?
- מדוע עונשו כה חמור?

עונשו של הזקן ממרא

רש"י דברים יז, יג

וכל העם ישמעו - מכאן שממתינין לו עד הרגל וממיתין אותו ברגל.

16. רש"י אומר שממתינים עם עונשו של ה"זקן ממרא" וממיתים אותו ברגל, מדוע?

² העמקה: האם יכול להיות שבית הדין הגדול טועה? פשוט שכן, הרי יש קורבן הנקרא "פר העלם דבר של ציבור" שהוא דוגמה לאחריות של בית דין הגדול. הפר מכפר על טעות בהלכה של בית הדין הגדול, כאשר הורה לעם ישראל הלכה לא נכונה, והעם חטאו. במקרה כזה הקורבן מוקרב על ידי חכמי בית הדין עצמו, ולא על ידי החוטאים שעשו עבירה בעקבות הוראת בית הדין.

יחידה: מצוות ההנהגה

מבוא	שופטים	מלך	כוהנים	נביא
------	--------	-----	--------	------

מצוות המלך (פרק יז, פסוקים יד-כ)

דברים יז

(יד) כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי:
 (טו) שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך
 לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא:
 (טז) רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס
 וה' אמר לכם לא תספון לשוב בדרך הזה עוד:
 (יז) ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וקסוף וזהב לא ירבה לו מאד:
 (יח) והיה כשבתו על פסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים:
 (יט) והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו
 למען ילמד ליראה את ה' אלהיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם:
 (כ) לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימיו ושמואל
 למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל: ס

מבוא

תפקידי השופט והנביא הם המשך תפקידי המובהקים של משה - משה מוגדר בתורה כשופט וכנביא. בהשוואה לאלו, תפקיד המלך הוא תפקיד מנהיגות חדש לגמרי. אמנם משה היה מנהיגו של העם, מנהיגות שנבעה מהיותו השופט והנביא, מהיותו שליח ה', אך בשום מקום בפשט הכתובים לא הוגדר כמלך³.
 תפקיד השופט ותפקיד הנביא, הם תפקידים שמייצגים את דבר ה'. לכן דאגת התורה היא רק שאכן מדובר בשליח נאמן. לעומתם, תפקיד המלך הוא תפקיד של שלטון, שלטון האדם, ובמובן הזה הוא יכול להיות הניגוד הגדול ביותר לשלטונו של הקב"ה על עם ישראל. כך אנו לומדים מדברי ה' אל שמואל "לא אותך מאסו...". לכן, פרשיית המלך סובבת כולה על ההגבלות שימנעו את שיגעון הגדלות של המלך, שיציג את עצמו כאלטרנטיבה לשלטונו של ה', כפי שאנו מוצאים רבות אצל המלכים בתנ"ך ומחוצה לו.
 פרשת המלך בספר דברים הוא נקודת בירור מובהקת של המעבר מהנהגה ניסית - במדבר, להנהגה טבעית - בא"י. נקודה זו מתקשרת לרעיון שלמדנו במבוא ליחידה. הרעיון הוא: כמו שבא"י העם נדרש, לדאוג בכוחות עצמו לפרנסה ע"י עבודה בשדה ובעיר, לדאוג לעצמו לביטחון - להקים צבא, ולפתור בעצמו בעיות משפטיות - הלכתיות, ע"פ בית הדין הגדול בירושלים, כלומר להתנהל בדרך טבעית, כך גם העם נדרש בא"י להקים שלטון שמתנהל בדרכי הטבע - שלטון אנושי. היות שבימים ההם צורת השלטון הטבעית והאנושית (המקובלת בעולם), הייתה מלוכה, לכן עליהם למנות מלך בשר ודם.

³ העמקה: למעט הפסוק: "ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל" (דברים לג ה), שלפי האבן עזרא שם, הכוונה למשה: "מלך - הוא משה ששמעו ראשי עם התורה מפורשת מפיו והטעם כי הוא היה כמלך".

מצוות מינוי מלך חובה או רשות?

בבלי סנהדרין כ"ב

רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך⁴, ולהכרית זרעו של עמלק⁵, ולבנות להם בית הבחירה⁶.

רבי נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן שנאמר: "וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבְתִי" [כלומר רק בגלל התלונה (התרעומת) של העם שתיאמר בעתיד ה' מסכים בדיעבד למינוי של מלך].

1. מה הן שתי הדעות המובאות בגמרא בעניין מינוי מלך?

2. על אילו מילים בכתוב אפשר לבסס, כל אחת מהדעות הללו? **בסס ונמק**.

רמב"ן דברים יז, יד

ואמרת אשימה עלי מלך - על דעת רבותינו (ספרי ראה סז, סנהדרין כ ב) כמו ואמור "אשימה עלי מלך". והיא מצות עשה שיחייב אותנו לומר כן אחר ירושה וישיבה, כלשון "ועשית מעקה לגגך" (להלן כב ח), וזולתם. והזכיר "ואמרת", כי **מצוה שיבואו לפני הכהנים הלויים ואל השופט ויאמרו להם**: רצוננו שנשים עלינו מלך.

ולפי דעתי עוד, שגם זה **מרמיזותיו על העתידות**, שכן היה כששאלו להם את שאול אמרו לשמואל (ש"א ח ה) "שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים", וכן כתוב (שם, פסוק כ) "והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו" וגו', כי מה טעם שתאמר התורה במצוה "ככל הגוים אשר סביבותי", ואין ישראל ראויים ללמד מהם ולא לקנא בעושי עולה?! אבל זה רמז לענין שיהיה, ולכך באה הפרשה בלשון הבינוני (ולא בציווי), כאשר פירשתי כבר (לעיל ד כה).

3. עיין בדברי הרמב"ן, וענה:

א. לפי חז"ל ("דעת רבותינו") והרמב"ן, מצוות מינוי מלך היא חובה או רשות?

ב. לפי הרמב"ן, איזו הלכה נלמדה מהמילים "ואמרת אשימה עלי מלך"?

ג. מה הקושי שמעלה הרמב"ן על המילים: "וְאָמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כָּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סָבִיבְתִי"?

וכיצד הרמב"ן מיישב את הקושי?

⁴ "כי תבא אל הארץ... וירשתה וישבתה בה... [רק אז] שום תשים עליך מלך" (דברים יז, יד-טו).

⁵ "והיה בהנים ה' אלהיך לך מלך איבד מסביב בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לרשתה [רק אז] תקחה את זכר עמלק מתחת השמים" (דברים כה, יט).

⁶ "כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם לשכנו תדרשו ובאת שמה... ובעברתם את הגרדון וישבתם בארץ... [רק אז] והיה המקום אשר יבחר ה' אלהיכם בו לשכון שמו שם" (דברים יב, ה-יא).

○ ספורנו דברים יז, יד

"אשימה עלי מלך ככל הגוים" - שתהיה המלכות לו ולזרעו, לא כענין השופטים שהיה השופט מולך הוא בלבד, אבל לא זרעו אחריו. ועל מנוי שופט למלך בזה האופן נצטוו בביאתם לארץ (ע"י משה), כאמרו: "ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה" (במדבר כז, יז). אמנם שיהיה כמלכי הגוים מחזיק במלכות הוא זרעו נמאס אצל האל יתברך. אבל צוה שכאשר יקשו ערפם להעמיד להם מלך בזה האופן, (שגם זרעו ימלוך אחריו) לא יבחרו אלא אדם כשר שיבחר בו ה' (פסוק טו), ולא יעביר ישראל על דת, ושלא יהיה איש נכרי, אף על פי שיהיה אדם כשר, ואף על פי שיהיה גבור ואיש מלחמה.

וכאשר חטאו בשאלת המלך שימלוך הוא זרעו "ככל הגוים" (שמואל-א ח, ה), היה העונש עליהם בתקלות הקורות להמון בשביל המלך, כאמרו: "וצעקתם ביום ההוא מפני מלככם אשר בחרתם לכם, ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא" (שמואל-א ח, ה), וכאמרו: "אתן לך מלך באפי, ואקח בעברתי" (הושע יג, יא).

והיה הרשות במנוי המלך כמו שהיה הרשות ביפת תואר, אשר רמוז שסופו לשנאתה ולהוליד ממנה בן סורר ומורה, כמו שקרא לדוד בדבר אבשלום (שנשא את מעכה בת תלמי מלך גשור שהייתה בת יפת תואר ויצא ממנו אבשלום).

4. עיין בדברי הספורנו, וענה לפיו:

א. האם מצוות מינוי מלך הוא חובה או רשות?

ב. מה ההבדל העיקרי בין הנהגה של שופט לבין הנהגה של מלך?

ג. מהי הנהגה הרצויה לפי התורה? ומהי ההוכחה שהספורנו מביא ממשה?

ד. מדוע התורה מאפשרת הנהגה של מלך? ומה הם התנאים של התורה כדי שתקום הנהגה כזו?

ה. מה הדמיון שמוצא הספורנו, בסוף דבריו, בין מצוות "יפת תואר" למצוות "מינוי מלך"? (שני דברים)

ו. מדוע הנהגת השופט עדיפה בעיני ה', ומדוע העם בימי שמואל מעדיף הנהגה על ידי מלך?

5. עיין שוב בדברי הרמב"ן והספורנו: כיצד כל אחד מהן מבאר את האמירה של העם "אשימה עלי מלך ככל הגוים"?

שאלת סיכום - מינוי מלך חובה או רשות?

6. ראינו ארבע דעות העוסקות בשאלה - האם מינוי מלך היא חובה או רשות.

מייין את ארבעת הדעות לשתי קבוצות ומה הביסוס של כל שיטה בכתוב.

מינוי מלך	חובה	רשות
שם החכם		
הביסוס בכתוב		

מצוות "לא תעשה" החלות על המלך ותכליתן

רש"י דברים יז, טז-יז

(טז) לא ירבה לו סוסים - אלא כדי מרכבתו, שלא ישיב את העם מצרימה, שהסוסים באים משם. כמה שנאמר בשלמה: "ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה" (מלכים א' י כט).
 (יז) ולא ירבה לו נשים - אלא שמונה עשרה, שמצינו שהיו לו לדוד שש נשים, ונאמר לו: "ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה" (שמואל ב' יב ח).
 וכסף וזהב לא ירבה לו מאד - אלא כדי ליתן לאכסניא (לפרנס משרתיו ואורחיו) [נ"א: לאפסניא] (לפרנס חייליו).

7. עיין בפסוקים טז-יז וברש"י על פסוקים אלו ופרט: מהן **שלוש מצוות** "לא תעשה" החלות על המלך?

8. מתי המלך עובר על כל אחד מהאיסורים הללו?

רמב"ן דברים יז, טז

לא ירבה לו סוסים - אלא כדי מרכבתו כדי שלא ישיב את העם מצרימה, שהסוסים באים משם, שנאמר (מ"א י, כט) "ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה" - **לשון רש"י**.
 והוקשה לי בזה, כי אמרו בירושלמי בסוף סנהדרין (סוף פ"ט): "לישיבה אי אתה חוזר אבל אתה חוזר לסחורה לפרקמטיא ולכבוש הארץ", ואם ישלח המלך ויקנה משם הסוסים והרכב, סחורה היא זו - ומותר.
 ויתכן שדרך הכתוב, כי הזהיר לא ירבה לו סוסים אפילו מארצו, ומארץ שנער או בדרך סחורה המותרת, **שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד, אבל יהיה מבטחו בשם אלהיו**. ואחר כך הזהיר על המלך שלא ישיב את העם מצרימה...

9. בפסוק טז, נאמר "יִרְקַח לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יָשִׁיב אֶת הָעָם מִצְרִימָה" עיין בדברי רש"י ורמב"ן, וענה:
 א. מחק את המילים המיותרות בטבלה הבאה, והשלם את החסר.

לפי רמב"ן	לפי רש"י
בפסוק טז יש: שני איסורים / איסור אחד שהוא/שהם: _____	בפסוק טז יש: שני איסורים / איסור אחד שהוא/שהם: _____
"ולא ישיב את העם מצרימה" הוא: טעם לאיסור ריבוי הסוסים / איסור העומד בפני עצמו	"ולא ישיב את העם מצרימה" הוא: טעם לאיסור ריבוי הסוסים / איסור העומד בפני עצמו
מה הטעם לאיסור "לא ירבה לו סוסים"? _____ _____	מה הטעם לאיסור "לא ירבה לו סוסים"? _____ _____
מנין אסור להרבות סוסים? _____	מנין אסור להרבות סוסים? _____

ב. מה מקשה הרמב"ן על רש"י?

מצוות "העשה" החלה על המלך ותכליתה

דברים יז

(יח) וְהָיָה כְשִׁבְתוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַכְּהֻנִּים הַלְוִיִּם :
 (יט) וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו
 לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו לְשֹׁמֵר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹתָם :
 (כ) לְבִלְתִּי רוּם לָבֹב מֵאַחֲיוֹ וּלְבִלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יָמִין וּשְׂמֹאל
 לְמַעַן יֵאָרִיךְ יָמָיו עַל מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקָרֵב יִשְׂרָאֵל : ס

10. עיין בפסוקים יח-כ, וענה :

א. מהי מצוות ה"עשה" המיוחדת החלה על המלך?

ב. לפי התורה, ומה הן שתי המטרות של מצווה זו?

ג. על פי הכתוב בפסוק כ', מה תהיה התוצאה של שמירת המצוות המוטלות על המלך?

רש"י דברים יז

(יח) את משנה התורה - שתי ספרי תורה.
 אחת שהיא מונחת בבית גנזיו. ואחת שנכנסת ויוצאת עמו...
 (כ) ולבלתי סור מן המצוה - אפילו מצוה קלה של נביא.
 למען יאריך ימים [על ממלכתו] - מכלל הן אתה שומע לאו. וכן מצינו בשאול שאמר לו שמואל: "שבעת ימים תוחל עד בואי אליך להעלות עולות" (שמואל א' י, ח) וכתוב "ויוחל שבעת ימים" (שמואל א' יג, ח) ולא שמר הבטחתו לשמור כל היום, ולא הספיק להעלות העולה עד שבא שמואל ואמר לו "נסכלת לא שמרת... ועתה ממלכתך לא תקום" (שם יג - יד). הא למדת, שבשביל מצוה קלה של נביא נענש.

11. עיין ברש"י, וענה :

א. הסבר את הביטוי "מכלל הן אתה שומע לאו".

ב. מה מפרש רש"י בעזרת ביטוי זה? ומה הראיה שהוא מביא משאול המלך?

רמב"ן, דברים יז, כ

לבלתי רוּם לבבו מאחיו - נרמז בכאן בתורה איסור הגאות (גאוה), כי הכתוב ימנע את המלך מגאות ורוממות הלב, וכל שכן האחרים שאינם ראויים לכך, כי בראוי (למלך) להתרומם ולהתגדל, יזהירנו להיות לבבו שפל ככל אחיו הקטנים ממנו.
 כי הגאווה מדה מגונה ונמאסת אצל האלהים אפילו במלך, כי לה' לבדו הגדולה והרוממות, ולו לבדו התהלה ובו יתהלל האדם. כעניין המבואר על יד המלך שלמה "תועבת השם כל גבה לב" (משלי טו ה), וכתוב "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי" (ירמיה ט כג) וגו'.

12. עיין בפסוק כ' ובדברי הרמב"ן, וענה :

א. איסור הגאווה - נאמר כאן על מלך, הרמב"ן לומד מכאן קל וחומר שכל כל אדם צריך להתרחק מן הגאווה.

הסבר את הקל וחומר.

ב. הסבר מדוע צריך להזהיר במיוחד את המלך להימנע מגאווה?

☒ **רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ב' הלכה ו'**

כדרך שחלק לו הכתוב הכבוד הגדול, וחייב הכל בכבודו, כך ציווהו להיות לבו בקרבו שפל וחלל, שנאמר: "ולבי חלל בקרבי", ולא ינהג גסות לב בישראל יתר מדאי, שנאמר: "לבלתי רום לבבו מאחיו", ויהיה חונן ומרחם לקטנים וגדולים, ויצא ויבא בחפציהם ובטובתם, ויחוס על כבוד קטן שבקטנים, וכשמדבר אל כל הקהל בלשון רבים ידבר רכות, שנאמר: "שמעוני אחי ועמי"... לעולם יתנהג בענווה יתירה... ויסבול טרחם ומשאם ותלוונותם וקצפם כאשר ישא האומן את היונק. רועה קראו הכתוב: "לרעות ביעקב עמו", ודרכו של רועה מפורש בקבלה: "כרועה עדרו ירעה, בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו ישא".

13. כיצד באה לידי ביטוי שפלות הרוח של המלך? (ציין שישה דברים)

○ **הקשר רחב: בתנ"ך**

בתחילת לימוד הנושא שלנו "מצוות מינוי מלך" ראינו את המחלוקת בחז"ל ובמפרשים, האם מינוי מלך היא מצווה או רשות. מחלוקת זו נושקת לשאלה: איזו שיטת הנהגה רצויה יותר ע"פ התורה - הנהגת ישירה של ה' או הנהגה ע"י מלך? שאלה זו עולה גם בהקשר של כמה פרקים בתנ"ך.

14. עיין במקורות הבאים וסכם בקצרה (במשפט אחד) מהו **הקשר** שבו נידון העניין שלנו, ואיזו **תשובה** כל אחד מהמקורות הללו מציע לשאלה העקרונית איזו הנהגה רצויה יותר - הנהגת ה' או הנהגת מלך?
עליך להכיר את המקורות הבאים ברמת בקיאות.

א. שופטים ח', כב-כג

ב. שמ"א ח', ד-ח

ג. מלכים א ג, ה-יד

ד. רשות: תהילים ע"ב

סיכום

15. שינויים רבים אמורים לחול על עם ישראל עם עזיבתם את המדבר וכניסתם לארץ ישראל.

לאור הדברים שלמדנו במבוא, ענה:

א. איזו שינוי משמעותי אמור לעבור עם ישראל בתחום המנהיג-השליט עם כניסתו לארץ?

ב. מדוע המעבר מחיי מדבר לחיים בארץ ישראל מביא איתו שינוי גם בעניין המנהיג?

יחידה: מצוות ההנהגה

מבוא	שופטים	מלך	כוהנים	נביא
------	--------	-----	--------	------

כוהנים - דיניהם ותפקידם בארץ (פרק יח, א-ח)

דברים יח

(א) לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי ה' ונחלתו יאכלון :

(ב) ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו : ס

(ג) וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שׂה ונתן לכהן הזרע והלקחים והקבה :

(ד) ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו :

(ה) כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך לעמד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים : ס

(ו) וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם ויבא בכל אות נפשו אל המקום אשר יבחר ה' :

(ז) ושרת בשם ה' אלהיו בכל אחיו הלויים העומדים שם לפני ה' :

(ח) חלק פחלק יאכלו לבד ממכריו על האבות : ס

מבוא

מעמד הכהונה הוא צלע נוספת בהנהגה, אולם יש להבחין בינו לבין שלוש הצלעות האחרות: מלך, שופט, נביא. שלושה תפקידים אלו מולאו על ידי משה רבנו במדבר, ועם הכניסה לארץ התורה מצווה על העברתן לידיים אנושיות, ומדריכה כיצד לעשות זאת.

לעומתם, הכהונה לא נכללה בין תפקידיו של משה. בתקופת המדבר פעלו אהרן ובניו ככוהנים, והתפקיד מועבר באופן אוטומטי לבניהם. לכן עלינו לבחון, האם גם הכהונה עוברת שינוי בין המדבר לארץ ישראל, ואם כן - האם השינוי דומה לשינויים הקודמים שתיארנו, מהנהגה ניסית להנהגה טבעית או שמדובר כאן בשינוי מסוג אחר. הפסוקים עצמם (יח, א-ב) מצביעים על כך שהכוהנים לא אמורים לעבור את התהליך המיועד לעם כולו - היקשרות לאדמה ולפרנסה, שנאמר :

"לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל

אשי ה' ונחלתו יאכלון.

ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו

ה' הוא נחלתו כאשר דבר לו"

לאור מה שלמדנו במבוא לספר דברים, האם אורח חייהם של הכהנים דומה יותר לחיי עם ישראל במדבר, או לחייהם בארץ ישראל? מה עשוי להיות ההסבר לכך?

”ה’ הוא נחלתו”

דברים יח

(א) לא יהיה לפהגנים הלויים כל שקט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי ה’ ונחלתו יאכלון :
 (ב) ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו ה’ הוא נחלתו כאשר דבר לו : ס

1. המושג ”הכוהנים הלויים” הנזכר בפסוק א’ פירושו הכוהנים משבט לוי. הוכח מהפסוק עצמו שאכן מדובר בכוהנים בלבד ולא בלויים שאינם כוהנים?

חלק - בביזה.

ונחלה - בארץ.

אשי ה’ - ”קדשי המקדש” [נ”א : קדשי קדשים].

ונחלתו - אלו ”קדשי הגבול” (למשל) תרומות ומעשרות. אבל נחלה גמורה לא יהיה לו בקרב אחיו.

2. עיין בפסוקים א-ב וברש”י על פסוק א, וענה :

א. איזו מתנת כהונה ניתנת לכהן במקדש (”קודשי מקדש”) ואיזו ניתנת לכהן מחוץ למקדש - בכל הארץ (”קודשי

גבול”) נזכרים בפסוקים א-ב?

ב. בפסוקים א-ב מוזכרת המילה ”נחלה” ארבע פעמים. מה משמעותה של מילה זו בכל פעם, היעזר רש”י?

ג. כיצד מנמקת התורה כאן את העדר נחלה לכוהנים?

מתנות כהונה

דברים יח

(ג) וזה יהיה משפט הפהגנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שׂה ונתן לפהן הזרע והלחניים והקבה :

(ד) ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו :

(ה) כי בו בחר ה’ אלהיך מכל שבטיך לעמד לשרת בשם ה’ הוא ובניו כל הימים : ס

3. כתוב בלשונך, מה הן שלוש מתנות הכהונה שהתורה מונה שניתנות לכהן מחוץ למקדש (כ”קודשי גבול”)?

סדר עבודת הכהנים בבית המקדש

דברים יח

- (ו) וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם וְכָל בְּכָל אֹתָו נִפְשׁוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' :
 (ז) וְשָׂרֵת בְּשֵׁם ה' אֱלֹהֵיו כָּכָל אֲחָיו הַלְוִיִּם הַעֲמִידִים שָׁם לִפְנֵי ה' :
 (ח) חֶלֶק כְּחֶלֶק יֵאָכְלוּ לְבַד מִמִּכְרֵיו עַל הָאֲבוֹת : ס

רש"י, דברים יח, ו-ז

ובא בכל אות נפשו וגוי ושרת - למד על הכהן שבא ומקריב קרבנות נדבתו או חובתו ואפילו **במשמר** שאינו שלו.
 דבר אחר : עוד למד על הכהנים הבאים לרגל שמקריבין במשמר ועובדין בקרבנות הבאות מחמת הרגל, כגון מוספי הרגל, ואף על פי שאין **המשמר שלהם**.

ביאור מושג ברש"י

משמר/משמרות: הכהנים שתפקידם לעבוד בבית המקדש היו מחולקים לקבוצות שנקראות "משמרות". כל משמר עבד בתורו שבוע אחד. בשבוע עבודתם היו אנשי המשמר עושים את כל עבודות המקדש וכל "מתנות הכהונה" היו ניתנות להם.

4. עיין בפסוקים ו-ח וברש"י על פסוקים ו-ז, וענה :

מה הן שתי ההזדמנויות שמותר לכהן לעבוד בהקרבת קורבנות ולקבל "מתנות כהונה" וזאת כשהוא שמגיע למקדש לא בזמן המשמר שלו?

תפקידם של הכהנים בארץ ישראל

כדי להבין מהו האור ששופך חומש דברים על מקומם של הכהנים בהנהגה, בנוסף לידוע לנו מחומשים קודמים, נחפש את התפקידים הנוספים של הכהנים, בהם פגשנו בנושאים קודמים או שנפגוש בהמשך.

5. א. עיין בפסוקים הבאים, והסבר בלשונך מה הן ארבעת התפקידים נוספים שיהיו לכהנים בארץ ישראל?

תפקיד הכהנים	לשון הכתוב
	"וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הֵהָם וְדַרְשֶׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט; ... וְהָאִישׁ אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה בְּזָדוֹן לְבִלְתִּי שָׁמַע אֶל-הַכֹּהֵן הַעֹמֵד לְשָׂרֵת שָׁם אֶת-ה' אֱלֹקֵיךָ אוֹ אֶל-הַשֹּׁפֵט וּמַת הָאִישׁ הַהוּא ... " (דברים יז, ט-יב)
	"וְיָהִי כְשִׁבְתוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנָי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם" (דברים ז, יח)
הכהנים מעורבים בדין עגלה ערופה, כשנרצח אדם מיראל.	"וְנִגְשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לְוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֶל-לוֹקֵיךָ לְשָׂרְתוֹ וּלְבָרְךָ בְּשֵׁם ה' וְעַל פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נִגְעָ" (דברים כא, ה)
	"וּלְלוֹי אָמַר תִּמְיֵד וְאוֹרִיךָ לְאִישׁ חֲסִידְךָ... יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְעַקֵּב וְתוֹרַתְךָ לְיִשְׂרָאֵל וְשִׁימוּ קִטּוֹרָה בְּאַפְךָ וְכִלִּיל עַל מִזְבְּחֶךָ... " (דברים לג, ח-י)

ב. ע"פ התפקידים שמצאת בפרקים יז ו-כא, מהו תפקידם של הכהנים בהנהגה הציבורית, מלבד הימים הספורים שבהם הם משרתים במקדש? מהי החשיבות של מעמדם?

○ רש"י הירש דברים יח, א

הדברים הקודמים דנו במעמד השופטים והמלך בקרב העם, ועל כך נוספות עתה ההלכות על מעמד הכהנים בעם. כבר נאמר פעמים אחדות שהם וכל שבט לוי לא יטלו חלק ונחלה בנכסים שהאומה זוכה בהם בתורת כלל ואין להם חלק בארץ ולא בשלל המלחמה. כמו כן כבר נאמר ש"ה' הוא נחלתו" (לעיל י, ט) וכל קיומם הארצי תלוי בפעילותם למען ה' ומקדשו. בהתאם לכך כבר נידונו גם מתנות הכהונה (ויקרא כב; במדבר יח) הניתנות להם בתורת נציגי המקדש ומשרתיו.

אולם כל המתנות האלה - כגון ביכורים, תרומה, חלה, בכור, בשר חטאת ואשם, חזה ושוק, חרם וכו' - יש להן צד משותף: כולן מתוארות כמתנות המוקדשות במישרין לה' ולמקדשו ובעקיפין הן נמסרות לכהנים מאת ה', משום שהם משרתי מקדשו. כולן קדשים בעלי דרגה גבוהה או נמוכה של קדושה, ובמשמעות רחבה אפשר לומר על כולן ש"כהנים משולחן גבוה זכו" (חולין קכ ע"א). עם הכניסה לארץ וביטול הריכוזיות התרחק העם מן המקדש ושינוי זה גרר אחריו את היתר בשר תאווה (לעיל יב, כ ואילך). השפעת השינוי הזה היתה ניכרת גם במעמד הכהנים.

בשנות המסע במדבר הם יצרו את המעגל הפנימי מסביב למקדש ושם היה מקומם, ואילו בארץ היה עליהם ללכת בעקבות העם המתרחק מן המקדש עם ביטול הריכוזיות, וכך התחילו לקיים את הצד השני של פעילותם ככהנים: הם היו נציגי התורה והורו את משפטיה בקרב חיי העם. התורה מניחה שרק מקצת הכהנים נוכחים תמיד במקום המרכז כדי לשרת במקדש, ואילו שאר הכהנים פזורים בארץ וגרים בקרב העם, ורק מזמן לזמן יעלו כדי לשרת במקדש (ראה פסוקים ו - n). פעילות זו בקרב חיי העם נבעה מתפקידם כלויים; הם היו העילית של הלויים (ראה פי' ויקרא עמ' שעה) ובהקשר עם התפקיד הזה הכתוב נוטה לקרוא להם "כהנים הלויים", וכאשר הוא דן בתפקיד הזה בייחוד (פסוקים ו - n), הוא קורא להם "הלוי" ממש.

על יסוד מעמדם בחיי העם ניתן להם עתה חלק ישיר מעל "שולחן העם"; חלק זה מגיע להם על פי "משפט הכהנים" והוא כולל זרוע, לחיים וקיבה הקרויים בהלכה "מתנות". אין הכהנים זוכים בהם בתיווכו של המקדש אלא זו מתנה ישירה "מן העם אל הכהן". הבהמה, שחלקים אלה ניתנים ממנה לכהן, היא בהמת חולין, היא "בשר תאוה" - הוא הבשר שאכילתו הותרה רק עם ביטול הריכוזיות של העם, ומכאן שמתנות אלה הן אופייניות לתקופת ביטול הריכוזיות והן מבטאות את מעמד הכהנים בקרב חיי העם המנותק מן המקדש מבחינה מקומית.

עליהם להיות "כהנים" לחיי העם: בתורתם ובדוגמתם "יכונו" את העם לתורה, למטרותיה ולדרכיה (ראה פי' בראשית עמ' קסד). כאשר העם נותן להם את המתנות האלה מעל שולחנו, הרי הוא מזהיר את עצמו ואותם על ייעוד הכהנים בקרבו, כי הוא מוסר לכהן את מעשי ידיו (זרוע), את אמרי פיו (לחיים) ואת חיי הנאתו (קיבה), ובמסירה זו הרי הוא דואג גם לפרנסת שולחנו של הכהן.

במתנות אלה מעל שולחן העם מפרנס העם את שולחנו של הכהן, וכעין זה מצות ראשית הגז מזהירה את העם על לבושו של הכהן: יש לאפשר לכהנים ללבוש בגדי אזרחים מהוגנים, לבל תהא פעילותם ניזוקה על ידי הופעתם החיצונית בקרב העם.

מובן מאליו מכל האמור לעיל, על שום מה נכתבו ההלכות האלה רק בקובץ - חוקים זה שנכתב לצורך הכניסה לארץ, שהרי חשיבות המתנות וראשית הגז מתגלה רק מעת המאורע הזה.

גם מתנות אלה - כמוהן כשאר כל מתנות הכהונה - הן רק חובה כללית כלפי שבט הכהנים בכללותו. אין שום כהן יחיד שיש לו זכות אישית להן. בעל המתנות ראוי לתת אותן לכל כהן כבחירתו, והוא ישקול רק אם האיש ראוי לכך על פי טוהר לבו ויושר אורחותיו: "טובת הנאה לבעלים" (עי' במדבר ה, י ופי' שם), "מנת הכהנים והלויים למען יחזקו בתורת ה'" (דברי הימים ב' לא, ד) - "כל המחזיק בתורת ה' יש לו מנת ושאינו מחזיק בתורת ה' אין לו מנת" (חולין קל ע"ב, תוספות שם), "כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה" (חולין קלב ע"ב; וראה פי' ויקרא ז, לג):

6. קרא בעיון רב את פירושו של רש"י הירש, וענה:

א. במה השתנה תפקידם של הכהנים עם הכניסה לארץ?

ב. מדוע התורה מכנה את הכהנים בפרשתינו בשם "הכהנים הלויים" או בשם "לוי"?

ג. רש"י הירש מדבר על שני סוגי מתנות כהונה: "משולחן גבוה" ו"משולחן העם". הסבר את שני סוגי המתנות. פרט, אילו מתנות שייכות לסוג של "שולחן גבוה" ואילו מתנות שייכות לסוג של "שולחן העם"? ומה המטרה והטעם של כל סוג?

יחידה: מצוות ההנהגה

מבוא	שופטים	מלך	כוהנים	נביא
------	--------	-----	--------	------

נביא (פרק יח, ט-כב)

דברים יח

(ט) כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם:

(י) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונו ומנחש ומכשף:

(יא) וחבר חקר ושאל אוב וידיעני ודרש אל המתים:

(יב) כי תועבת ה' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך:

(יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך: ס

(יד) כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך:

(טו) נביא מקרֶבֶד מאחֶיךָ כַּמְנִי יָקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֲלֵיו תִּשְׁמָעוּן:

(טז) כָּל־אֲשֶׁר שָׁאֲלָתָּ מֵעַם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב בְּיוֹם הַקֶּהֱל לֵאמֹר

לֹא אֶסֶף לְשָׁמֵעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵי וְאֶת הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוֹת:

(יז) וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבַּרְוּ:

(יח) נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוֹד וְנִתְּתִי דְבָרִי בְּפִיו וְדָבַר אֱלֹהִים אֵת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ:

(יט) וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶל דְּבָרֵי אֲשֶׁר יִדְבֹר בְּשֵׁמִי אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעַמוּ:

(כ) אִךְ הַנְּבִיא אֲשֶׁר יִזִּיד לְדַבֵּר דְּבָר בְּשֵׁמִי אֵת אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר וְאֲשֶׁר יִדְבֹר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וּמֵת הַנְּבִיא הַהוּא:

(כא) וְכִי תֹאמְרוּ בְּלִבְבְּכֶם אִיכָּה נִדַע אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ ה':

(כב) אֲשֶׁר יִדְבֹר הַנְּבִיא בְּשֵׁם ה' וְלֹא יְהִי הַדְּבָר וְלֹא יֵבֵא הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ ה' בְּזִדּוֹן הַנְּבִיא לֹא תִגּוֹר מִמֶּנּוּ: ס

מבוא

הנהגת הנביא שונה באופן מהותי מההנהגה שראינו עד כה. על הבדל אחד משמעותי בין נביא לבין חכם (דיין), ניתן ללמוד מהמקור הבא⁷:

☒ **ירושלמי ברכות פ"א ה"ד**

נביא וזקן (וחכם) למה הם דומין?

למלך ששלח שני פלמטרין (שליחים) שלו למדינה,

לאחד מהם כתב - אם אינו מראה לכם חותם שלי אל תאמינו לו,

ולאחד כתב - אף על פי שאינו מראה לכם חותם שלי תאמינו לו,

כך בנביא כתיב: "ונתן אליך אות או מופת" (דברים יג, ב),

ברם בזקן כתיב: "על פי התורה אשר יורוך" (דברים יז א).

⁷ לפי הירושלמי מצות התורה "ועשית ככל אשר יורוך" איננה מוגבלת לציות לבית הדין הגדול בלבד, אלא המצווה היא לצייט לכל חכם. ואף יותר מזה,

אין האמונה בחכם כאמונה בנביא: בעוד שהאמונה בנביא מותנית באותות ובמופתיים שהוא עושה, האמונה בחכם איננה מותנית בשום גורם מלבד העובדה שחכם לפנינו.

ההבדל בין מצווה הנביא לבין מצוות מינוי מלך ושופט

בעוד שבמלך ובשופט נקרא העם להיות יוזם ולמנות מנהיגים (בשיתוף עם ה'), כאן מינויו של הנביא נעשה בידי הקב"ה בלבד: "נביא מקרֶבֶד מאַחִיד כְּמִנֵי יְקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ". המצוות הקשורות בנביא הן לקבל את דבריו מחד, ולפסול את דבריו מאידך - אם הוא נביא שקר.

את מצוות ההנהגה הקודמות, למדנו לאור שאלת העברת המנהיגות ממשה אל דור הנכנסים לארץ. ננסה להאיר נקודה זו גם כאן. בפשט הפסוקים, הנביא הוא המשך ישיר של נבואת משה: "נביא מקרֶבֶד מאַחִיד כְּמִנֵי יְקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ - אֲלֵיו תִשְׁמָעוּן".
אולם -

- התורה ציוותה כבר על מינוי שופטים ועל ההישמעות לבית הדין הגדול - "המנהיגות הדתית", וכן על מינוי מלך - "המנהיגות החולית". מה מקומו של הנביא בתוך מערכת זו, שלכאורה היא שלמה בלעדיו?
- תפקידו המרכזי של משה כנביא היה מסירת התורה. אולם הנביא העתידי אינו ממשיכו של משה בכך, משום שכפי שראינו בפרק י"ז (ח-י"א) שאלות בתורה מופנות דווקא לבית הדין הגדול ולא אל הנביא.
- התורה עצמה מכריזה: "ולא קם עוד נביא בישראל כמשה, אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (ל"ד, י').

ולכן יש מקום לשאול:

א. במה ממשיך הנביא את נבואת משה, ובמה הוא נבדל ממנה?

ב. מהו ייעודו של הנביא המתואר כאן?

הנביא בישראל כתחליף למכשפים של הגויים

התורה מציגה את הנביא כתחליף (יח, יד-טו):

"כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל-מַעַנְנֵים וְאֶל-קִסְמִים וְשִׁמְעוּ

וְאַתָּה לֹא כֹן נָתַן לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ.

נְבִיא מִקְרֶבֶד מֵאֲחִיד כְּמִנֵי יְקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֲלֵיו תִשְׁמָעוּן".

הפניה אל הנביא מונעת מרצון לגלות נסתרות. רצון זה מקבל מענה אצל השכנים הגויים בדמותם של מכשפים וקוסמים, ובעם ישראל הוא נענה באמצעות הנביא. האם התורה פוסלת רצון זה מעיקרו, או מאפשרת אותו כאשר הפניה היא אל נביא ה' נתונה במחלוקת הפרשנים. בתנ"ך מצינו את הדוגמא הבאה "וַיֹּאמֶר לוֹ הַנֶּה נָא אִישׁ אֱלֹהִים בְּעִיר הַזֹּאת וְהָאִישׁ נִכְבָּד כָּל אֲשֶׁר יְדַבֵּר בָּא נְבוֹא עֲתָה נִלְכָּה שָׁם אוֹלֵי יַגִּיד לָנוּ אֵת דְּרָכֵינוּ אֲשֶׁר הִלְכְנוּ עֲלֵיךָ" (שמו"א ט' ו').

הצורך של העם בנביא שיעביר להם את דבר ה'

בהמשך הפסוקים מזכירה התורה כיצד נוצר הצורך בנביא (יז-יח):

"וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי

הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבְרוּ,

נְבִיא אֲקִים לָהֶם מִקְרֶב אַחֲיָהֶם כְּמוֹךָ

וְנִתַּתִּי דְבָרִי בְּפִיו וְדַבֵּר אֲלֵיהֶם אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ".

הנביא הוא ממשיכו של משה בכך שהוא מהווה "צינור", מתווך בין עוצמתו של הקב"ה לבין יכולתם המוגבלת של בני אנוש. חשוב מאד לראות, שלמרות שלא אמור להיות צורך מעשי בנביא - שהרי יש שופטים ומלך - התורה מכירה בחשיבותו של הקשר הישיר בין עם ישראל לקב"ה, בחשיבות שמיעת קול ה' דווקא בתוך המציאות הטבעית לכאורה, והיא מאשרת ומאפשרת את קיומו של נביא: "ונתתי דברי בפיו ודיבר אליהם את כל אשר אצוונו". אולם בניגוד לנבואת משה, שהייתה ברורה ובהירה ["הנה אנוכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עימד וגם בך יאמינו לעולם" (שמות יט, ט)], התורה מתייחסת לשאלת חמקמקות הנבואה והקושי בזיהוי: "איכה ידע את הדבר אשר לא דברו ה'", והיא מרחיבה בצורך לזהות היטב את נבואת האמת.

הנימוק לאיסור הכישוף ועמדת התורה לגבי גילוי העתיד

דברים יח

- (ט) כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם :
 (י) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף :
 (יא) וחבר חבר ושאל אוב ונדעני ודרש אל המתים :
 (יב) כי תועבת ה' כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך :
 (יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך: ט

1. עין בפסוקים ט-יג וברש"י על פסוק ט, מה הנימוק של התורה מדוע אסור לפנות אל הקוסמים המכשפים ודומיהם?

רש"י דברים יח, ט

לא תלמד לעשות - אבל אתה למד להבין ולהורות, כלומר להבין מעשיהם כמה הם מקולקלים, ולהורות לבניך לא תעשה כך וכך, שזה הוא חוק הגוים.

רש"י דברים יח, יב

כל עושה אלה - עושה כל אלה לא נאמר אלא "כל עושה אלה", אפילו אחת מהן.

2. עיין בפסוקים ט-יג וברש"י י על פסוקים ט ו-יב, וענה:

- א. כיצד מדייק רש"י מפסוק ט, שצריך ללמוד ולהורות את "תועבות הגויים", הרי בפסוק נאמר "לא תלמד"?
 ב. כיצד מדייק רש"י מפסוק יב, ש"תועבת ה' היא לא רק מי שעושה את כל דרכי הגויים (קוסם, מעונן, מנחש, מכשף וכד') אלא גם מי שעושה רק אחת מהן?

רש"י דברים יח, יג

תמים תהיה עם ה' אלהיך - התהלך עמו בתמימות ותצפה לו ולא תחקור אחר העתידות, אלא כל מה שיבא עליך קבל בתמימות ואז תהיה עמו ולחלקו.

תלמידי 5 יח"ל ילמדו את הקטע השלם המצוטט להלן מדברי הרמב"ן, תלמידי 3 יח"ל ילמדו רק עד המלים "ואתה תשמע מה יפעל אל".

רמב"ן דברים יח, ט-יב

וכאשר כלל הכתוב המעוננים והקוסמים עם התועבות הנזכרות, חזר ופירש "הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו" (פסוק יד), כי חכמתם לדעת הבאות (העתידות), "ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך", יאמר הנה אסר לך השם המעשים האלה הנזכרים בעבור שהם תועבות לפניו ובגללם הוריש הגוים ההם מפניך, ואסר לך הנחשים והקסמים בעבור שעשה לך מעלה גדולה, לתתך עליון על כל גויי הארץ, שיקים בקרבך נביא ויתן דבריו בפיו, ואתה תשמע ממנו מה יפעל אצל, ולא תצטרך אתה בעתידות אל קוסם ומנחש, שיקבלו אותם מן הכוכבים או מן השפלים בשרי מעלה, שאין כל דבריהם אמת ולא יודיעו בכל הצריך, אבל הנבואה תודיע חפץ השם ולא יפול דבר מכל דבריה, והוא שיפרש "הוא הדבר אשר לא דברו ה' " (פסוק כב). והנה אתה חלקו וסגולתו שומע עצתו מפיו, והם (הגויים) חלק המזלות הולכים אחריהם, וזה טעם (פרוש) "לא כן נתן לך ה' אלהיך", שלא נתן לך כאשר נתן להם, כטעם "אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים" (לעיל ד, ט) כאשר פירשתי (ויקרא יח כח)...

וטעם (והפירוש) "תמים תהיה עם ה' אלהיך" - שנייחד לבבנו אליו לבדו, ונאמין שהוא לבדו עושה כל והוא היודע אמתת כל עתיד, וממנו נדרוש העתידות, מנביאיו או מאנשי חסידיו רצוני לומר אורים ותומים. ולא נדרוש מהוברי שמים ולא מזולתם...

3. הפניה אל הנביא מונעת מרצון לגלות נסתרות ועתידות. רצון זה מקבל מענה אצל הגויים בדמותם של מכשפים וקוסמים, ובעם ישראל הוא נענה באמצעות הנביא. עיין ברש"י על פסוק יג, וברמב"ן על פסוקים ט-יב, וענה:
- א. מה דעת רש"י על המאמץ של אדם מישראל המנסה לגלות את העתידות ע"י נביא? וכיצד רש"י לומד זאת, מפסוק יג (מבחינה תחבירית - כיצד הוא מפקס את הפסוק)?
- ב. לפי הרמב"ן האם יש לקוסמים ולמנחשים ודומיהם, כוחות אמיתיים לגלות את העתיד?
- ג. לפי הרמב"ן במה עדיף נביא ה' על קוסם ומנחש? מהי הסיבה שאין לפנות לקוסמים ומנחשים ודומיהם, לפי הרמב"ן?
- ד. לפי הרמב"ן מה השוני המהותי שבין עם ישראל לאומות העולם, שממנו נובע ההבדל בדרך גילוי העתידות?
- ה. מה דעת הרמב"ן, על המאמץ של אדם מישראל המנסה לגלות את העתידות ע"י נביא? ומה ההבדל העקרוני בין הרמב"ן לבין רש"י ביחס לחקר העתיד.

מקור הסמכות של נביא

דברים יח, יד

כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל מְעֻנֵּי־ם וְאֶל קִסְמִים שְׂמָעוּ וְאַתָּה לֹא כֹן נָתַן לָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ:

רש"י

לא כן נתן לך ה' אלהיך - לשמוע אל מעוננים ואל קוסמים, שהרי השרה שכינה על הנביאים ואורים ותומים.

4. עיין בפסוק יד וברש"י, מה המקור הסמכות של הנביא, ומאילו מילים בפסוק ניתן ללמוד זאת?

דברים יח, טו

נְבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כְּמִנֵּי יָקִים לָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן:

רש"י

מקרבך מאחיד כמוני - כמו שאני מקרבך - מאחיד, יקים לך תחתי, וכן מנביא לנביא.

○ רשב"ם

נביא מקרבך מאחיד כמוני - שיצוה לך מצוות שבתורה ולא כנביא וחולם חלום שיאמר לך לעבוד ע"ז. ומה שכתוב "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה" (דברים לד ט), הרי פירושו כמו שמפרש "אשר ידעו ה' פנים אל פנים", אבל להאמין להקב"ה יהא כמותו ולדבר אמת מאתו, ולא כנביא הנותן לישראל אות ומופת לעבוד ע"ז.

5. עיין בפסוק טו וברש"י ורשב"ם, וענה:

א. מה היה קשה למפרשים בפסוק "נביא מקרבך מאחיד כמני יקים לך ה' אלהיך"?

ב. כיצד עונים על שאלה זו רש"י ורשב"ם? במה דומה הנביא שיקום בעתיד למשה? (במה הוא ממשיך אותו ובמה לא)?

☒ הקושי בפרק יח, פסוקים טו-טז

דברים יח	דברים פרק ה, יט-כח
<p>(טו) נביא מקרִבֵּךְ מֵאַחֶיךָ כְּמִנֵּי יָקִים לָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן: (טז) כָּכֹל אֲשֶׁר שָׁאַלְתָּ מֵעַם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחָרֵב בְּיוֹם הַקֶּהֱל לֵאמֹר לֹא אֶסֶף לִשְׁמֹעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵי וְאֶת הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוֹת: (יז) וַיֹּאמֶר ה' אֵלֵי הִיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבַּרְוּ: (יח) נְבִיא אֲקִים לָהֶם מִקְרֵב אַחֲיָהֶם כְּמוֹךָ וְנִתְּתִי דְבָרִי בְּפִיו וְדָבַר אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ:</p>	<p>(יט) אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה' אֶל כָּל קְהֵלְכֶם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַעֲנֹן וְהֶעֱרַפֵּל קוֹל גְּדוֹל וְלֹא יָסַף וַיִּכְתַּבְּם עַל שְׁנֵי לַחַת אֲבָנִים וַיִּתֵּן אֵלָיו: (כ) וַיְהִי כְּשִׁמְעֶכֶם אֶת הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהַר בָּעַר בְּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל רְאִשֵׁי שְׁבֻטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם: (כא) וַתֹּאמְרוּ הֵן הִרְאָנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת כְּבוֹדוֹ וְאֶת גְּדֻלוֹ וְאֶת קְלוֹ שִׁמְעָנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רְאִינוּ כִּי יִדְבֵר אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְחִי: (כב) וַעֲתָה לָמָּה נָמוֹת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם יִסְפִּים אֲנַחְנוּ לִשְׁמֹעַ אֶת קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וְנִמְתְּנוּ: (כג) כִּי מִי כָל בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּמִנֵּי וַיְחִי: (כד) קִרְבֵּן אֶתָּה וְשָׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר יֹאמַר ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת תְּדַבְּרֵנוּ אֵלָינוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר יִדְבֵר ה' אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ: (כה) וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם בְּדַבְּרְכֶם אֵלַי וַיֹּאמֶר ה' אֵלֵי שְׁמַעְתִּי אֶת קוֹל דְּבָרֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְרוּ אֵלַי הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבְרוּ... (כו) לָךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאֶהֱלֵיכֶם: (כז) וְאֶתָּה פֹה עֹמֵד עִמָּדִי וְאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּלְמָדֵם וְעָשׂוּ בְּאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ:</p>

○ רמב"ן, דברים יח, טז

ככל אשר שאלת וגו' - לא השלים הכתוב בכאן השאלה ששאלו, כי באמרם "לא אוסיף לשמוע את קול ה' " (טו) לא יזכו לנביאים, אבל כאשר אמרו "קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ונעשינו" (דברים ה כד), אז קבלו להאמין בנביאיו ולשמוע ולעשות ככל אשר יצוה השם על ידם (באמצעות הנביאים).

ולכך אמר בכאן "נביא מקרבך מאחיד כמוני יקים לך ה' " (טז) - ותאמין בו כאשר אתה מאמין בי, כי כן שאלת להיות דברי השם עמכם על ידי ושתשמעו אלי, אם כן האמינו גם כן בשאר הנביאים הבאים אחרי, כי כמוני כמוהם. וזה טעם (הפרוש) "היטיבו אשר דברו" - להאמין בנביאי, וכן אעשה להם לדורותם.

ויתכן שהיתה שאלתם שם לדורות, וקבלתם שאמרו לשמוע ממושה באמרם " ואת תדבר אלינו ושמענו ונעשינו" גם כן לדורות עולם. ויהיה טעם (הפרוש) "ואת" - כמו ואתה וכל נביא השם כמוך, כאשר פירשתי שם.

6. בכדי להבין את דברי הרמב"ן ולענות של השאלות הבאות הנך חייב לעיין גם בדברים ה, יט-כח.

- א. עיין אצלנו בפסוקים טו-טז, איזה קושי בפסוקים מיישב הרמב"ן?
- ב. כיצד הפסוק בדברים ה' כד, שאליו מפנה הרמב"ן, פותר את הקושי? (רמז: "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר").
- ג. כיצד מפרש הרמב"ן את הביטוי הקשה "נביא מקרבך מאחיד כמוני יקים לך ה'". (שים לב, זה הסבר נוסף לקושי שאליו התייחסו רש"י ורשב"ם בשאלה א5)
- ד. לפי הרמב"ן, מנין שואב הנביא את סמכותו?

גבולות הסמכות של הנביא

דברים יח

(יח) נביא אֶקִים לָהֶם מִקְרָב אֲחִיהֶם כְּמוֹדִי וְנִתְּנִי דְבָרֵי בְּפִי וְדָבַר אֲלֵיהֶם אֵת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶנוּ :

(יט) וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶל דְּבָרֵי אֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁמִי אֲנֹכִי אֲדַרְשׁ מֵעֵמוּ :

(כ) אֵד הַנְּבִיא אֲשֶׁר יִזְד לְדַבֵּר דְּבָר בְּשֵׁמִי אֵת אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר וְאֲשֶׁר יְדַבֵּר בְּשֵׁם אֱלֹהִים אַחֲרַיִם וּמֵת הַנְּבִיא הַהוּא :

רש"י דברים יח, כ

אשר לא צויתיו לדבר - אבל צויתיו לחברו.

ואשר ידבר בשם אלהים אחרים - אפילו כיון את ההלכה, לאסור את האסור ולהתיר את המותר. ומת - בחנק.

7. בפסק כ' נאמר "ומת הנביא ההוא" מה הן שתי הרחבות שרש"י מוסף על הפשט הפסוק?

ביסוס בכתוב	רש"י דברים יח, כ	
"הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר" (כ)	(1) המתנבא מה שלא שמע (כמו 400 נביאים השקר - במל"א כב)	שלשה מיתתן בידי אדם [בית דין]
	(2) ומה שלא נאמר לו ונאמר לחברו (לפי חז"ל זהו צדקיה בן כנענה)	
	(3) והמתנבא בשם עבודה זרה	
	(1) הכובש את נבואתו	אבל שלושה מיתתן בידי שמים
	(2) והעובר על דברי נביא	
	(3) והעובר על דברי עצמו	

8. עיין בפסוקים יט-כב וענה :

א. מצא ראייה בכתוב להבחנה שעושה רש"י, בין אלו שלושת הראשונים שמיתתן בידי בית דין לבין שלושת

האחרונים אלו שמיתתן בידי שמים?

ב. כתוב בטבלה את הביסוס בכתוב לכל מקרה ומקרה שמזכיר רש"י.

מבחן הנבואה

דברים יח

(כ) אַךְ הַנְּבִיא אֲשֶׁר יִזִּיד לְדַבֵּר דָּבָר בְּשֵׁמִי אֶת אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִיו לְדַבֵּר...

(כא) וְכִי תֹאמַר בְּלִבְכֶם אֵיכָה נִדְעֶה אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ ה' :

(כב) אֲשֶׁר יִדְבַר הַנְּבִיא בְּשֵׁם ה' וְלֹא יִהְיֶה הַדְּבָר וְלֹא יָבֹא הוּא הַדְּבָר אֲשֶׁר לֹא דִבְרוּ ה' בְּזִדּוֹן דִּבְרוּ הַנְּבִיא לֹא תִגּוֹר מִמֶּנּוּ : ס

רש"י דברים יח, כב

אשר ידבר הנביא - ויאמר דבר זה עתיד לבוא עליכם, ותראו שלא יבא, "הוא הדבר אשר לא דברו ה' " - והרוג אותו.

ואם תאמר (הוכחה) זו (טובה רק במקרה של) במתנבא על העתידות,

הרי (אבל איך נדע מקרה שהנביא לא מנבא את העתיד, אלא) שבא ואמר עשו

כך וכך (בניגוד למצוות התורה), ומפי הקב"ה אני אומר? כבר נצטוו

(בדברים יג, ג-ד) שאם בא להדיחך מאחת מכל המצוות לא תשמע

לו, אלא אם כן מומחה הוא לך שהוא צדיק גמור, כגון אליהו

בהר הכרמל שהקריב בבמה בשעת איסור הבמות כדי לגדור את

ישראל. הכל לפי צורך השעה וסייג הפרצה, לכך נאמר "אליו

תשמעו".

○ ספורנו דברים יח, כא-כב

(כא) איכה נדע את הדבר - כשיצוה לשעה איזו

מצוה, כגון: אליהו בהר הכרמל (מלכים א יח) ויהושע

שהקיף יריחו בשבת (יהושע, ו) וצוה את הכהנים

לשאת את הארון בירדן (יהושע ג) ולעמוד שם עד

שיעברו כל העם.

(כב) ולא יהיה הדבר - כי אמנם לא תתחדש מצוה

אפילו לשעה להמון אם לא יהיה עמה איזה אות

כמו שהיה ביהושע בבקיעת הירדן (יהושע ג, טו-טז),

ונפילת חומת יריחו (שם ו, כ), ובאליהו ירידת האש

מן השמים (מלכים א יח, לח).

9. השווה בין הפירוש של רש"י לפירוש של הספורנו.

א. לפי רש"י והספורנו מהי הדרך לזהות נביא שקר? מהו "מבחן הנבואה"? (שני מקרים)

ב. לפי רש"י ולפי הספורנו מהו "הדבר אשר לא דברו ה'" (פסוק כא)?

10. עיין ברש"י ובספורנו, וענה:

א. (1) לפי רש"י מתי יכול נביא לצוות בניגוד למצוות התורה? (שני תנאים)

(2) מהי הדוגמא שרש"י מביא להוכיח זאת?

ב. (1) לפי הספורנו מתי יכול נביא לצוות בניגוד למצוות התורה? (שני תנאים)

(2) כתוב בלשונך את שלוש הדוגמאות שמביא הספורנו כדי להוכיח את דבריו.

הסבר מדוע בדוגמאות הללו, דבריהם ומעשיהם של הנביאים, היו נגד ההלכה.

הקשר רחב: השוואה לירמיהו כ"ח

הקדמה ורקע היסטורי: למרות הסימנים שנותנת התורה בדברים יח, סימנים שמטרתם לעזור לישראל לאבחן מיהו "נביא אמת" ומיהו "נביא שקר", מתברר שהדבר אינו פשוט כלל וכלל. באמצעות פרק כח בירמיהו נלמד על הקושי להבחין בין נביאי אמת לנביאי שקר, קושי העולה בסיפורי הנביאים ובנבואות עצמן.

הפרק עוסק בשלהי ימי בית ראשון בימיו של אחרון מלכי יהודה צדקיהו (שמלך בשנים 586-598) שבסוף מלכותו נחרב בית המקדש. בתקופה זו נבוכדנאצר מלך בבל שולט על כל האזור ועל ארץ ישראל. בפרקים הקודמים ירמיהו מזהיר את צדקיהו, את יועציו ואת עמו שלא ימרדו בנבוכדנאצר, אלא שיקבלו את השעבוד, כי ה' מסר את השלטון באזור לנבוכדנאצר. ירמיהו אף מנבא שהעמים נידונו לעבוד לא את נבוכדנאצר בלבד אלא גם את בנו ואת בן בנו - שלושה דורות. נגד ירמיהו קמו, בארץ ובבבל, "נביאים" שעודדו את היהודים ואת שאר העמים להשתתף במרידה, וניבאו להם שיצליחו במרידתם. כדי לחזק את נבואתו ירמיהו עושה מעשה סימלי - הוא הולך בחוצות ירושלים כשעול עשוי עץ על צווארו (רסן - רתמה שמחברים לצוואר של הבקר כדי שימשוך את המחרשה) וכך להפיץ את המסר שבשלב הזה על עם ישראל לשאת את עול בבל ולא למרוד. פרק כח, מציג עימות בין ירמיהו לבין חנניה בן עזור. חנניה תומך במרידה במלך בבל, ואילו ירמיהו טוען שיש להיכנע לבל.

קרא את פרק כח בירמיהו בעיון רב, ותוך כדי הקריאה נסה לחשוב על השאלות הבאות:

- האם חנניה בן עזור מודע להיותו נביא שקר, או שהוא מאמין כי הוא נביא אמת?
- האם העם רואה את חנניה כנביא שקר ואת ירמיהו כנביא אמת?
- לפי הדברים שנלמדו ביחידה זו, מדוע התקשה ירמיהו להחליט ביחס לחנניה בן עזור האם נבואתו נבואת אמת?
- האם ירמיהו עצמו משוכנע שדבריו של חנניה הם נבואת שקר? באיזה שלב הוא מגיע לוודאות זו?
- ציין מהן השאלות שצריך העם לשאול את עצמו ביחס לנביא כדי לקבוע אם הוא נביא אמת. אילו שאל העם את השאלות האלה ביחס לחנניה בן עזור, האם יכול היה לקבוע האם חנניה נביא אמת?
- באיזה מעשה סימלי, מסתייע חנניה כדי לשכנע את שומעיו בצדקת נבואתו, ובמה מסתייע ירמיהו?

11. מהו "מבחן הנבואה" אותו מציג ירמיהו, ומה היחס בין דבריו לבין "מבחן הנבואה" בדברים י"ח?

12. לאור הגדרת "מבחן הנבואה", הסבר מדוע קשה לאבחן בזמן אמת, מיהו "נביא אמת" ומיהו "נביא שקר"?

סיכום היחידה

ראינו שמגמתו העיקרית של חומש דברים: הכנה של העם לקראת השינויים העומדים בפניו עם הכניסה לארץ ישראל והאתגרים הנגזרים מהם. עם הכניסה לארץ מוסד המנהיגות עובר שינוי מהותי מהנהגה ניסית להנהגה טבעית, מהנהגתו הכוללת של משה רבינו למנהיגות המתפצלת בין מוסדות הנהגה שונים.

- באיזה אופן המצוות שלמדנו ביחידת מצוות ההנהגה מכוונות למימוש מגמה זו?
- מה הקשר בין כל אחת מהמצוות שנלמדו ביחידה למגמתו של ספר דברים.
- כיצד המצוות שלמדנו ביחידה זו מביאות לידי ביטוי באופן מעשי את הדרכתו של משה לעם ישראל.

ספר דברים

דיני מלחמה

פרשנות ומקורות נוספים

על פי תוכנית הלימודים החדשה בתנ"ך

שאלונים 2371 (3 יח"ל), 2571 (5 יח"ל)

מקראה

○ חומר לימודי לתלמידי 5 יח"ל
☒ חומר לימודי שהוא רשות (העמקה)

יחידה: דיני מלחמה

מבוא לדיני מלחמה	מלחמת מצוה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	עידוד וחיוק הלוחמים	החוזרים מהמערכה	נקי יהיה לביתו	הקריאה לשלום במלחמה	איסור השחתת עצים במלחמה	אשת יפת תואר	שמירת המחנה
------------------	-----------------------------------	---------------------	-----------------	----------------	---------------------	-------------------------	--------------	-------------

מבוא לדיני מלחמה

קובץ דיני המלחמה בספר דברים מופיע בפרקים כ-כא, מיד לאחר דיני ההנהגה (מינוי שופטים, מינוי מלך, דיני הכהן ודיני הנביא בפרקים טז-ט). הימצאותו של קובץ דיני המלחמה לאחר ייסוד ההנהגה ברורה ומתבקשת. לאחר שהעם מנח את מנהיגיו הוא יוכל להתארגן לקראת לחימה באויביו. מעיון בספרי נביאים ראשונים עולה כי יהושע הכניס את עם ישראל לארצו והוביל אותם במלחמה על כיבוש הארץ. מלחמות הכיבוש בספר יהושע מתארות תהליך של מעבר מדורג מהנהגה ניסית גלויה (כיבוש יריחו) אל לחימה תוך עזרה אלוקית נסתרת וללא ניסים גלויים (מלחמת מלכי הצפון). עם ישראל נדרש ללמוד את "דיני המלחמה": בניית כוח צבאי חזק, מאוחד ומלוכד, האמון על לחימה בדרך הטבע. צבא הנחלץ למשימות של כיבוש, הגנה והצלה. לצד זאת נדרשת גם למידה של "מוסר המלחמה".

ספר דברים בכלל ומצוות הקשורות במלחמה בפרט מלמד אותנו לראות כיצד הקב"ה הוא הנותן לנו כח לעשות חיל, מצוות אלה הן חלק מההכנה הרוחנית והמעשית לקראת הכניסה לארץ.

חשיבות ההשתתפות במלחמה

במדבר פרק לב, משה רבנו חשד ששבטי גד וראובן ביקשו שלא לעבור את הירדן כדי לא ליטול חלק בכיבוש הארץ:

"הֲאֵחֵיכֶם בָּאוּ לְמִלְחָמָה וְאַתֶּם תֵּשְׁבוּ פֹה?" (ו).

ורק לאחר שהבטיחו לו:

"וַיֹּאנְחֵנוּ נְחֻלֵּךְ חֲשִׁים לְפָנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (יז),

הוא הסכים לדבריהם ואמר להם:

"אם תַּעֲשׂוּן אֶת הַדְּבָר הַזֶּה, אִם תִּחְלְצוּ לְפָנֵי ה' לְמִלְחָמָה...

וְהִיִּיתֶם נְקִיִּים מִה' וּמִיִּשְׂרָאֵל וְהִיִּיתָ הָאָרֶץ הַזֹּאת לְכֶם לְאַחֲזָה לְפָנֵי ה'.

וְאִם לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן הִנֵּה חֲטָאתֶם לַה' וְדַעוּ חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶתְכֶם." (כ-כג).

1. מהו הטיעון המוסרי של משה נגד הבקשה של שבטי גד וראובן שלא לעבור את הירדן? צטט והסבר

☒ הרב אליעזר מלמד, אתר ישיבת הר ברכה

נצטוונו שאם נראה אחד מבני עמנו בסכנה שנחלץ לעזרתו, שנאמר (ויקרא יט, טז): "לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ", ולשם כך צריך אדם להיות מוכן להיכנס לסיכון מסוים. קל וחומר כאשר כלל ישראל נמצא בסכנה, שחובה להיחלץ להצלת ישראל. וכבר אמרו חכמים במשנה (סנהדרין ד, ה): "כל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא", ואם כן השותף בקיומו של העם כולו על אחת כמה וכמה שהוא ממש מקיים עולם מלא.

שתי מטרות לדיני מלחמה בתורה

דיני מלחמה בספר דברים כוללים מצוות רבות ודינים רבים. תוך כדי הלימוד של המצוות השונות ננסה להבין לא רק את פרטי ההלכות אלא גם נעסוק בשאלה העקרונית, מה מטרת העל של התורה במצוות אלו? ומה הן העקרונות שמנחים את המצוות ואת פרטי ההלכות של "דיני מלחמה". **מאמרו של הרב אלחנן סמט "דיני המלחמה בספר דברים: סדרם ומגמתם"** הנמצא באינטרנט באתר "דעת" (מאמר שהנכם נדרשים להכיר את טענתו העיקרית) עוסק בדיוק בשאלה הזו. המאמר מציג שתי מטרות שבאות לידי יישום בדיני המלחמה השונים. וכבר בפתח המאמר הרב סמט מציג את שתי המטרות, וכך הוא כותב:

הרב אלחנן סמט, מאמר: דיני המלחמה בספר דברים: סדרם ומגמתם

מטרתה היסודית של המלחמה היא כמובן לנצח את האויב, ומערכת חוקי מלחמה ודאי אמורה לסייע למימושה של מטרה זו. אך מאידך זקוקה המלחמה, מפני אופייה המהותי והפוטנציאל המסוכן הטמון בה והמתואר לעיל, להגבלות ולריסון בתחומים שונים, ומערכת חוקי המלחמה מיועדת ודאי גם להשגת מטרות אלה.

למעשה את שתי המטרות הללו ניתן כבר למצוא בפירושו של הרמב"ן על התורה אלא שהדברים נאמרים שם בלשון קצת שונה, ואלו הם שני העקרונות:

א. אחד הציוויים הכתובים בפרשיות העוסקות בדיני מלחמה הוא: "וּפְקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֵאשֵׁי הָעָם" (דברים כ, ט) לפי הפשט, הציווי הוא שיש חובה למנות לצבא מפקדים. לכאורה קשה מדוע התורה מצווה כן, הרי ה' הולך לפנייהם בראש המחנה ונלחם להם. הרמב"ן עונה על כך, ובתשובתו הוא כותב את אחד העקרונות שמנחים כמה מדיני המלחמה הכתובים בתורה:

רמב"ן דברים כ, ט

וצוה "וּפְקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֵאשֵׁי הָעָם" - כי התורה תצוה בדרך הארץ ותעשה הנסים עם יראיו **בהסתור** (בצורה שאינה חורגת מכללי הטבע). **ואין החפץ לפניו (לפני ה')** לשנות טבעו של עולם, זולתי (חוץ מ) כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת, או להודיע שמו לצריו לעתים, כאשר היה בקריעת ים סוף וכיוצא בו.

ב. ציווי נוסף שכתוב בפרשיות העוסקות בדיני מלחמה הוא: "כִּי תֵצֵא מִחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דָּבָר רָע" (דברים כג, י). לכאורה קשה מדוע התורה מצווה כן, וכי בחיים הרגילים לא צריך להישמר מלעשות "דבר רע". על כך עונה הרמב"ן, ובתשובתו הוא כותב את מטרה נוספת שמנחה כמה מדיני המלחמה הכתובים בתורה:

רמב"ן דברים כג, י

"כִּי תֵצֵא מִחֲנֶה עַל אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דָּבָר רָע" - והנכון בעיני בענין המצוה הזאת, כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. **והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה, כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה, הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב.** ועל כן הזהיר בו הכתוב, "ונשמרת מכל דבר רע".

הרמב"ן אומר שבעת מלחמה, גם אדם שבאופן רגיל הוא "הישר בבני אדם", נמצא בסכנה של "יתלבש אכזריות וחימה". מצב המלחמה, שיש בו יציאה מן המצב הטבעי ובמידה מסויימת גם פריצת גבולות ושימוש בכוחות וביכולות שאינם באים לידי ביטוי בשגרה, עלול להביא איתו סכנה של השחתה מוסרית. מצוות המלחמה בחומש דברים גודרות ומרחיקות את הלוחמים מסכנה זו.

2. סכם בלשונך את שתי המטרות שמנחות את דיני המלחמה בתורה.

לאורך לימוד היחידה, ננסה לבחון כיצד מיושמות שתי המטרות הללו.

סדר המצוות של דיני מלחמה

לפניך פסוקי הפתיחה של ארבע המצוות הראשונות בדיני מלחמה הכתובת בספר דברים פרקים כ-כא.

(1) דברים כ א-ט"ו היערכות הצבא למלחמה

כי תצא למלחמה על איבדך וראיתך סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם... ויהיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם: ואמר אלהם שמעו שראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל גרד לבבכם...

(2) דברים כ, י-יח: הקריאה לשלום במלחמה

כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום: ויהיה אם שלום תענה ופתחה לך ויהיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך: ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה...

(3) דברים כ, יט-כ: איסור השחת עצים בעת מצור

כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור...

דברים כא, א-ט: מצוות עגלה ערופה¹

(4) דברים כא, י-יד: אשת יפת תואר

כי תצא למלחמה על איבדך ונתנו ה' אלהיך בידך ושביית שביו: וראיתך בשבייה אשת יפת תואר וחשקת בה ולקחת לך לאשה...

3. עיין בפסוקי הפתיחה של ארבע המצוות הראשונות בדיני מלחמה הכתובות בפרקים כ-כא. מהו העקרון שלפיו מסודרים מצוות אלו? הסבר ופרט

בנוסף לרצף דיני מלחמה, שראינו לעיל, שכתובים במרוכז בפרקים כ-כא, דיני מלחמה נוספים כתובים לקראת סוף "נאום המצוות" בפרקים כג-כה. ואלן הן:

- שמירת המחנה (כג, י-טו)
- נקי יהיה לביתו (כד, ה)
- מלחמת עמלק (כה, יז-יט)

רשות: הסבר מדוע דינים אלו הופרדו מההפרשיות האחריות של דיני מלמה ניתן למצוא במאמר של הרב אלחנן סמט, "דיני המלחמה בספר דברים: סדרם ומגמתם"

¹ מצוות "עגלה ערופה" עוסקת בהימצאות חלל הווה אומר גופת אדם בסמוך לעיר. המילה חלל בהקשר זה אינה קשורה למי שמת במלחמה. מצוות "עגלה ערופה" אינה קשורה לדיני המלחמה וקוטעת את רצף הפרשיות שכולן עוסקות בדיני מלחמה. הסבר מדוע מצווה זו מובאת באמצע פרשיות של דיני מלחמה ניתן למצוא בקישור הבא: מאמר של הרב אלחנן סמט, "דיני המלחמה בספר דברים: סדרם ומגמתם".

יחידה: דיני מלחמה

שמירת המחנה	אשת יפת תואר	איסור השחתת עצים במלחמה	הקריאה לשלום במלחמה	נקי יהיה לביתו	החוזרים מהמערכה	עידוד וחיזוק הלוחמים	מלחמת מצווה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	מבוא לדיני מלחמה
-------------	--------------	-------------------------	---------------------	----------------	-----------------	----------------------	------------------------------------	------------------

מלחמת מצווה ומלחמת רשות

רמב"ם הלכות מלכים פרק ה
 אין המלך נלחם תחילה, אלא על מלחמת מצווה.
 אי זו היא **מלחמת מצווה**? זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבה עליהם.
 ואחר כך נלחם (המלך) **במלחמת הרשות**, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים, כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

1. הגדר מהי מלחמת מצווה ומהי מלחמת רשות?

2. בטבלה שלפניך לפניך המקורות בתורה לשלושת הסוגים של "מלחמת מצווה". תן כותת כל חלק.

<p>"לא תעמוד על דם רעך". (ויקרא יט טז)</p>	<p>"זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריו ואתה עיני ויגע ולא ירא אלקים. והיה בקנין ה' אלהיך לך מכל איביך מסביב בארץ אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה לרשתה תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח." (דברים כה יז-יט)</p>	<p>"כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרנזשי והאמרי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי שבעה גוים רבים ועצומים מן. ונתנם ה' אלקיך לפניך והפיתם החרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם." (דברים ז א-ב)</p> <p>"כי החרם תחרימם החתי והאמרי הכנעני והפריזי החוי והיבוסי באשר צוה ה' אלקיך." (דברים כ יז)</p>

מבין שלשות האפשרויות של מלחמת מצווה נהגת כיום רק האפשרות השלישית, לצערנו. אנו עדיין במצב בו אנו חוששים לחיינו וכל מלחמה היא מלחמת מצווה של **להציל ישראל מיד צר**, אשר על כן נרחיב מעט בנושא זה.

מלחמת מצווה - להציל ישראל מיד צר

על ייחודה של מלחמת מצווה כותב [הרב אליעזר מלמד](#):

☒ הרב אליעזר מלמד, המצווה לשרת בצבא - הצלת ישראל, אתר "ישבת הר ברכה"

הצלת ישראל: נצטוונו שאם נראה אחד מבני עמנו בסכנה שנחלץ לעזרתו, שנאמר (ויקרא יט, טז): "לא תעמוד על דם רעך", ולשם כך צריך אדם להיות מוכן להיכנס לסיכון מסוים. קל וחומר כאשר כלל ישראל נמצא בסכנה, שחובה להיחלץ להצלת ישראל. וכבר אמרו חכמים במשנה (סנהדרין ד, ה): "כל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא", ואם כן השותף בקיומו של העם כולו על אחת כמה וכמה שהוא ממש מקיים עולם מלא. וזוהי מלחמת מצווה מובהקת, וכפי שכתב הרמב"ם (הל' מלכים ה, א): "ואי זוהי מלחמת מצווה? זו מלחמת שבעה עממים (בכיבוש הארץ), ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

ומצוות המלחמה מחייבת כל יחיד להסתכן הרבה מעבר למה שנצטוונו להסתכן לצורך הצלת יחידים מישראל. לצורך הצלת יחיד או יחידים, לכל הדעות, אין מצווה להיכנס לסכנה שרוב הסיכויים שהבא להציל ייהרג בה. אולם בעת מלחמה, כשיש הכרח לסכן יחידים כדי להציל את המערכה, צריך היחיד להיות מוכן להיכנס אף למצב שסכנתו מרובה מהצלתו.

וכפי שכתב מרן הרב קוק (משפט כהן קמג) שהכלל של "וחי בהם", ממנו למדנו שפיקוח נפש דוחה את כל המצוות שבתורה אינו חל בעת מלחמה, מפני שהלכות הציבור שונות מהלכות היחיד, ולצורך קיום הציבור צריכים היחידים להיות מוכנים להיכנס לסכנה.

וכן כתב על פי זה בשו"ת 'ציץ אליעזר' (יג, ק), שגם הכלל של "חייך קודמים לחיי חברך" אינו חל במלחמה, "אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חיו של משנהו. וגם זה נכלל בכללי הלכות ציבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה.

3. עיין בדברי הרב מלמד, וענה:

א. לפי הרב מלמד, מה המקור בתורה למלחמת מצווה של הצלת ישראל מיד צר?

ב. מניין שיש חובה על אדם לצאת למלחמה ולסכן את חיו כדי שאחרים ינצלו, הרי יש כלל הלכתי שאסור לאדם

להסתכן - "חייך קודמים לחיי חברך"? כיצד משיב על שאלה זו הרב מלמד?

מלחמת עמלק: פרק כה, יז-יט

דברים כה

(יז) זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עַמְלֵק בְּדַרְךָ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם :
 (יח) אֲשֶׁר קָרַד בְּדַרְךָ וַיִּזְנֵב בְּךָ כָּל הַנְּחֹשְׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עִיף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים :
 (יט) וְהָיָה בְּהֵיחֹלְתְּ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל אִיבֶיךָ מִסָּבִיב בְּאַרְצָךְ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ
 תִּמְחָה אֶת זֵכֶר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח :

מבוא

למדנו שאחת משלושת ההגדרות של **מלחמת מצווה** היא המלחמה בעמלק. למלחמה זו בעמלק ייחדה התורה הגדרה ייחודית, הנפרדת מן המלחמה בשבעת העממים. זוהי **"מלחמה לה' בעמלק"**. מלחמה זו אינה מלחמה של שחרור שטחי ארץ ישראל, אלא מלחמה לשם מיגור עמלק מן העולם. נצטרך לברר, מיהו עמלק? מה אופיו של העם זה? ומדוע יש מלחמה כה חריפה עמו? ומדוע יש מצווה כה קיצונית "למחות את זכר עמלק מתחת השמים"?

4. עיין בפרק כה פסוקים יז-יט, כתוב בלשונך **שתי** מצוות "עשה", ומצוות "לא תעשה" **אחת** הכתובות בפסוקים אלה, ליד כל מצווה כתוב גם את לשון הכתוב.

מהיכן הגיע עמלק?

בראשית לו, יב

וּתְמַנַּע הַיְתָה פִּילְגֶשׁ לְאֶלְיָפֹז בֶּן עֲשׂוֹ וַתֵּלֶד לְאֶלְיָפֹז אֶת עַמְלֵק אֵלֶּה בְּנֵי עֵדָה אֲשֶׁת עֲשׂוֹ.

המפגש עם עמלק לאורך התנ"ך מעיד על דמותו: מצד אחד הוא קרוב משפחה (נכדו של עשיו) ומצד שני אויב בנפש.

המפגש עם עמלק - המלחמה ברפידיים

הרקע למצווה בספר דברים "זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עַמְלֵק..." הוא האירוע המכונן שכתוב בספר שמות פרק יז, ח-טז. האירוע שבו עמלק תקף את ישראל ברפידיים מיד לאחר יציאת מצרים וקריעת ים סוף.
שים לב, עליך לשלוט היטב בפרטי האירוע הנ"ל.

שמות יז, ח-טז

(ח) וַיָּבֹא עַמְלֵק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרַפִּידִים :
 (ט) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים וְצֵא הַלָּחֶם בְּעַמְלֵק מִחַר אֲנָכִי נָצַב עַל רֹאשׁ הַגְּבָעָה וּמִטָּה הָאֱלֹהִים בְּיָדִי :
 (י) וַיַּעַשׂ יְהוָה כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ מֹשֶׁה לְהַלָּחֶם בְּעַמְלֵק וּמֹשֶׁה אֶהְרֶן וְחוּר עָלוּ רֹאשׁ הַגְּבָעָה :
 (יא) וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגַבַּר יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגַבַּר עַמְלֵק :
 (יב) וַיְדִי מֹשֶׁה כְּבָדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׂימוּ תַחְתֵּי וַיִּשָּׁב עֲלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְּיָדָיו מִזָּה אֶחָד וּמִזָּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אָמוּנָה עַד בָּא הַשָּׁמֶשׁ :
 (יג) וַיַּחֲלֵשׁ יְהוָה אֶת עַמְלֵק וְאֶת עַמּוֹ לְפִי חָרָב :
 (יד) וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זָכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנִי יְהוָה הַיּוֹשֵׁעַ כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זֵכֶר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם :
 (טו) וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי :
 (טז) וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כָּס יֵה מִלְחָמָה לְה' בְּעַמְלֵק מִדֶּר דָּר :

דמותו של עמלק בחז"ל ובפרשנות

מהמסופר על עמלק בספר שמות לא מובן על מה ולמה יש כעס כל כך גדול, וסלידה כה חזקה של הקב"ה מעמלק. תשובה לשאלה זו נמצא בפסוקים בספר דברים פרק כה **ובעיקר בפסוק יח**, ובדברי חז"ל והפרשנים על פסוק זה:

דברים כה, יח

אֲשֶׁר קָרַד בְּדָרְדָּר וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחָשִׁים אֲחֵרֶיךָ וְאַתָּה עֵינֶיךָ וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים:

פסיקתא דרב כהנא פיסקא ג, זכור

אשר קרד בדרך: א"ר חוניא (למה עמלק דומה?) לאמבטי רותחת שלא היה ברייה יכולה לירד בתוכה ובא בן בליעל אחד וקפץ וירד בתוכה אף על פי שניכווה, אלא הקירה (קירר אותה) לפני אחרים. כך מן שיצאו ישראל ממצרים נפלה אימתן על כל אומות העולם, "אז נבהלו אלופי אדום" וגוי "תפל עליהם אימתה ופחד" (שמות טו, טו-טז), וכיון שבא עמלק וניזדווג להם (נלחם בהם) אף על פי שנטל את שלו (נענש והפסיד) מתחת ידיהם, אלא הקירן לפני אומות העולם.

רש"י, דברים כה, יח

ולא ירא - עמלק אלהים - מלהרע לך".

מלבי"ם דברים כה, יז

אבל הוא (עמלק) "ולא ירא אלהים", ורק הסבה העצמית למלחמה זו היתה הכפירה באלהים, באשר אז (לאחר קריעת ים סוף) "שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת" (שמות טו, יד) וכל העמים האמינו בנפלאותיו אשר עשה בים ובמצרים, (ולעומתם) הוא (עמלק) הקשיח לבו מיראת ה' ויאמר לא הוא, ורצה להראות לכל יושבי תבל, שאין ביכולת ה' להושיעם מידו, ושכל הנסים הם מעשה להט וחכמת משה, ולכן לא עמד בפניו... ולפי זה היה עיקר מלחמתו נגד ה'...

5. עיין בפסוק יח, בדברי המדרש שבפסיקתא ובדברי רש"י והמלבי"ם, וענה:

א. לפי המדרש שבפסיקתא, מדוע המלחמה של עמלק בישראל נחשבת כה חמורה בעיני ה'?

ב. לפי המלבי"ם, מה עמד מאחורי האומץ של עמלק לפגוע בישראל?

בכדי להבין טוב יותר עד כמה עמלק הוא עם שלילי, לא מוסרי ואכזרי, המצדיק את ההתייחסות כה חמורה של ה' ושל עם ישראל כלפיו, נעיין ביתר דברי המלבי"ם על פסוק כה:

מלבי"ם דברים כה, יז

מלחמת עמלק לא היה לו שום סבה מהסבות שבעבורה ילחמו עם בעם ממלכה בממלכה, שכל עורכי מלחמות יהיה לאחד מחמש סבות וכולם לא היו פה:

א) שילחם על ארץ לכבשהו להרחיב את גבולו - וזה (עמלק) היה בדרך כי לא היו אז בארץ נושבת.

ב) אם יקרב אל גבול ארצו, שהוא ירא פן יירש את ארצו (כמו) במלחמת סיחון ועוג - וזה (עמלק) היה בצאתכם ממצרים.

ג) אם עשו עמו מלחמה והתגרו בו - אבל הוא (עמלק) "קרד בדרך דרך" מקרה ולא היה שום ריב ביניכם.

ד) להראות כחו וגבורתו, ואז ילחם פנים אל פנים - והוא (עמלק) "ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע".

ה) בעבור הדת שחושב שימצא חן בעיני אלהיו אם יכחיד עם הבלתי מאמינים בו - אבל הוא (עמלק) "ולא ירא אלהים", ורק הסבה העצמית למלחמה זו היתה הכפירה באלהים...

”מִלְחָמָה לְהַ' בְּעַמְלֵק מִדָּר דָּר", עַל שׁוֹם מָה?

מהפסוקים ומהפירושים של רש"י המתארים את עמלק, עולה שלעם הזה היו שני פגמים עצומים:

שחיתות מוסרית - עמלק הוא עם ש"לא ירא אלוקים" כלומר עם המחזיק בהשקפה שאין אף כוח מעליהם שיכול לעצור אותם מלעשות ככל העולה על דעתם ורצונם, אין הם צריכים לתת דין וחשבון לאף גורם אחר מעליהם². ההשקפה הזו, היא המקור לאכזריות שלהם, לפגיעה שלהם בחלשים "וַיִּזְנֹב בְּדָף כָּל הַנְּחָשִׁים", ללקיחה בשבי מבחורי ישראל לצורך משכבי זכר. עמלק הוא עם שמתקיים לא מחקלאות, אלא פולש באופן מקרי על ישובים, רוצח את כל בני המקום ולוקח את השלל, ומהשלל הוא מתקיים.

כפירה באלוקי ישראל - עמלק הוא עם ש"לא ירא אלוקים" הנלחם מלחמה רוחנית בקב"ה. עמלק הוא עם שמנסה לטמא את ישראל, מנסה לזהות את נקודות החולשה ברוח האמונה בעם ישראל, להסיט ולקלקל אותם. עמלק הפך לסמל של מי שיודע לזהות חוסר אמונה, ולשם נכנס שוב ושוב, מחפש אחר הזדמנות לזנב בחסרי האמונה. על כן מצווים ישראל להילחם בו, ולא לשכוח מהו עמלק.

”וְלֹא יֵרָא אֱלֹהִים” - מִי?

דברים כה, יח	
אֲשֶׁר קָרָד בְּדָרְדָר וַיִּזְנֹב בְּדָף כָּל הַנְּחָשִׁים אֲחֶרֶיךָ וְאַתָּה עֵינִי וַיִּגַע וְלֹא יֵרָא אֱלֹהִים.	
רש"י	חזקוני
ולא ירא - עמלק (את) אלהים, מלהרע לך.	ואתה עיף ויגע - אל תתמה אם עשה כך כד, שהרי היית עיף ויגע מטורח הדרך, ועוד שהיית לא ירא אלקים, כדאיתא במכילתא: "אחרים אומרים: 'ולא ירא אלוהים' - אלו ישראל, שהיו בהם מצוות ולא קיימום, אבל אם הייתם יראי אלוקים לא היה יכול לך".

6. עיין בפסוק יח ודברי הפרשנים רש"י וחזקוני, וענה:

א. לפי כל פירוש, מי בפסוק מכונה בתואר "לא ירא אלוהים"?

ב. מדוע מבחינה לשונית, ניתן להציע שני פירושים כה שונים בשאלה מי מכונה "ולא ירא אלוהים"?

² הביטוי "לא ירא אלוקים" נזכר בספר בראשית (כ, יא) בשעה ששרה נלקחה ע"י אבימלך, ואברהם מסביר לאבימלך מדוע הוא אמר ששרה היא אחותו ולא אשתו: "כִּי אֶמְרָתִי רַק אֵין יָרָאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וַהֲרַגְנִי עַל דָּבָר אֲשֶׁר־יִי" כלומר במקום ש"שאיין יראת אלוקים" נפרצים כל מחסומי המוסר, ומאפשרים לחטוף אישה ולהרוג את בעלה.

"זכור" "לא תשכח" כיצד? המשמעות המעשית של הציווי לימינו

רמב"ן דברים כה, יז

(א) "זכור את אשר עשה לך עמלק" - כבר הזכרתי (לעיל כד ט) המדרש שדרשו בו בספרא (בחקותי פרשה א ג):

יכול בלבד?

כשהוא אומר: "לא תשכח" - הרי שכחת הלב אמורה,

הא מה אני מקיים: "זכור" - שתהא שונה בפיד.

וכן בספרי (תצא קסו), "זכור את אשר עשה לך עמלק" - בפה. לא תשכח - בלב.

ולא ידעתי מה היא הזכירה הזו בפה?

אם לאמר שנקרא פרשת עמלק בציבור, ונמצינו למדין מן התורה בשניה "זכור" (שבשבת השנייה של חודש אדר חייבים לקרוא פרשת זכור ע"פ מגילה כט א), ויהיה (גם) סמך למקרא מגלה מן התורה.

(ב) והנכון בעיני שהוא לומר ש"לא תשכח" מה שעשה לנו עמלק עד שנמחה את שמו מתחת השמים, ונספר זה לבנינו ולדורותינו לומר להם כך עשה לנו הרשע, ולכך נצטוינו למחות את שמו.

7. עיין ברמב"ן על פרק כה, פסוק יז, וענה:

א. לפי מדרשי חז"ל (קטע א), כיצד מקיימים את הציווי "לא תשכח"? ובמה היא שונה ממצות "זכור"?

ב. לפי דעתו של הרמב"ן (בקטע ב), כיצד מקיימים את הציווי "לא תשכח"?

יחידה: דיני מלחמה

שמירת המחנה	אשת יפת תואר	איסור השחתת עצים במלחמה	הקריאה לשלום במלחמה	נקי יהיה לביתו	החוזרים מהמערכה	עידוד וחיזוק הלוחמים	מלחמת מצווה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	מבוא לדיני מלחמה
-------------	--------------	-------------------------	---------------------	----------------	-----------------	----------------------	------------------------------------	------------------

היערכות למלחמה: עידוד וחיזוק הלוחמים (פרק כ, א-ד)

בשני מקומות בפתחת פרק כ' מחזקים - ראשית הכתוב ואח"כ הכהן - את הלוחמים טרם היציאה לקרב. דברי חיזוק אלה משלבים מצד אחד את הציווי לא לפחד, ומצד שני חיזוק הביטחון בישועת ה'.

דברים כ

- (א) כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל אִיבֹךָ וְרָאִיתָ סוֹס וְרֶכֶב עִם רַב מִמֶּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶדָּה מֵאֲרֶץ מִצְרָיִם.
- (ב) וְהָיָה כְּקִרְבְּכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל הָעָם.
- (ג) וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קִרְבִּים הַיּוֹם לְמִלְחָמָה עַל אִיבֵיכֶם אֶל יָרֵךְ לְבַבְכֶם אֶל תִּירְאוּ וְאֶל תַּחְפְּזוּ וְאֶל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם.
- (ד) כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הִחֲלִדְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אִיבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם.

1. עיין בפסוקים א-ד, וענה:

- א. צבע בצהוב - את המילים העוסקות בציווי לא לפחד, וצבע בירוק - את הנימוק למה אין לפחד.
- ב. מה המבנה של פרשייה זו? מה היחס בין פסוק א לפסוקים ב-ד?

מצווה מחודשת או מבוארת?

רמב"ן דברים כ, א

כי תצא למלחמה וגו' וראית סוס ורכב וגו' - זו מצווה מחודשת, אמרה להם עתה בבואם במלחמות.

2. עיין ברמב"ן לפס' א. מהי מצווה מחודשת? ומדוע מצווה זו נאמרה רק בספר דברים?

"כהן משוח מלחמה"

דברים כ, ב-ג

וְהָיָה כְּקִרְבְּכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל הָעָם: וְאָמַר אֲלֵהֶם... אֶל יָרֵךְ לְבַבְכֶם...

רש"י

ונגש הכהן - המשוח לכך. והוא הנקרא "משוח מלחמה".

ספר החינוך, מצווה תק"ב

...ויוסף עוד משלו דברים אחרים יעוררו בני אדם למלחמה ושיאום לסכן בנפשם לעזור דת האל ולשמרה ולהינקם מהסכלים המפסידים סדרי המדינות...
שורש מצווה זו ידוע, כי בשעת מלחמה צריכים אנשי המלחמה חיזוק ומפני שהאדם נשמע יותר כשהוא נכבד - צוותה התורה להיות הממונה לחזק בדברים הטובים - מן הכוהנים, שהם מבחר העם...

3. עיין בפסוק ב' ובדברי רש"י וספר החינוך וענה :

- א. לפי רש"י, מיהו הכהן עליו מדובר בפסוקים ב-ד? כיצד הוא מכונה בלשון חז"ל. ומה תפקידו?
 ב. לפי ספר החינוך, מדוע דווקא הכהן זה אומר את דברי החיזוק בעת היציאה לקרב?

דברים כ, ג

וַאֲמַר אֱלֹהִים שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרַבִּים הַיּוֹם לְמִלְחָמָה... אֵל יֵרֶךְ לְבַבְכֶם אֶל תִּירָאוּ וְאֵל תַּחְפוּזוֹ וְאֵל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם.

רש"י

שמע ישראל - אפילו אין בכך זכות אלא קריאת שמע בלבד, כדאי אתם שיושיע אתכם.

אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו - ארבע אזהרות כנגד ארבעה דברים שמלכי האומות עושים :

מגיפים בתריסיהם כדי להקישן זה לזה כדי להשמיע קול שיחפזו אלו שכנגדם וינוסו; ורומסים בסוסיהם ומצהילין אותם להשמיע קול שעטת פרסות סוסיהם; וצווחין בקולם; ותוקעין בשופרות ומיני משמיעי קול.
אל ירך לבבכם - מצהלות סוסים. **אל תיראו** - מהגפת התריסין. **ואל תחפזו** - מקול הקרנות. **ואל תערצו** - מקול הצווחה.

4. לפי רש"י, מדוע השימוש של הכהן במילים הייחודיות "**שמע ישראל**", יש בהן בכדי לחזק את העם לקראת המלחמה?

5. עיין ברש"י ד"ה 'אל ירך לבבכם אל תיראו...' וענה :

א. באיזו שיטת לוחמה נוקטים האויבים כדי לנצח בקרב?

ב. מה קשה לרש"י על סוף פסוק ג: "**אל-יֵרֶךְ לְבַבְכֶם, אל-תִּירָאוּ, וְאֵל-תַּחְפוּזוֹ, וְאֵל-תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם**"?
 וכיצד רש"י מיישב את הקושי?

בעקבות דבר רש"י אלו, מצייר יהודה אייזנברג את תמונת המחנה המבוהל :

יהודה אייזנברג, שיחות בספר תהילים - אתר "דעת"

יש כאן תיאור של לוחמה פסיכולוגית, הבאה במקביל ללחץ הצבאי. אתם שומעים את קולותיהם של כלי המלחמה; אתם רואים את שפעת הקלגסים, אתם שומעים את קול השופרות - קול הקרנות - המזעיקים את צבא האויב - אל תערצו: אל תשברו מכל אלה. **השבירה כאן היא שבירה פסיכולוגית**: עוד טרם קרב מנסה האויב ליצור מהומה, לדכא את המוראל, להפחיד. אתם רואים את האויב נערך לקראתכם, אתם שומעים את ההכנות, אתם מבחינים בתנועת הצבא - "אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם". והנימוק: "כי ה' אלוהיכם ההולך עמכם להילחם לכם עם אויביכם, להושיע אתכם".

רמב"ם הלכות מלכים ומלחמות, פרק ז, הלכות יז-כ (נ"א הלכה טו)

(יז)...ומאחר שייכנס אדם בקשרי המלחמה, יישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, ויידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד.

ולא יחשב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרם מליבו וייפנה מכל דבר למלחמה.

(יח) וכל המתחיל לחשב ולהרהר במלחמה, ומבהיל עצמו - עובר בלא תעשה, שנאמר "אל יירך לבבכם, אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם" (דברים כ, ג).

(יט) ולא עוד, אלא שכל דמי ישראל תלויין בצווארו; ואם לא ניצח ולא עשה מלחמה בכל ליבו ובכל נפשו - הרי זה כמי ששפך דמי הכול, שנאמר "ולא יימס את לבב אחיו, כלבבו" (דברים כ, ח). והרי מפורש בקבלה "ארור, עושה מלאכת ה' - רמייה; וארור, מונע חרב מדם" (ירמיהו מח, ט).

6. מה ההדרכה המעשית שמציע הרמב"ם ללוחם, כיצד עליו להתגבר על הפחד בשעת היציאה לקרב (3 עצות).

○ רש"י : על אויבכם - אין אלו אחיכם

בכדי להבין היטב את רש"י על פסוק ג ד"ה 'על אויבכם', עלינו להכיר את הרקע הסיפורי וההסטורי שמובא בספר בדברי הימים ב כח, בהקשר למלחמת האחים שהייתה בין צבא אחז מלך יהודה לצבא פקח בן רמליהו מלך ישראל - לקראת סוף ימיה של מלכות ישראל.

○ דברי הימים ב, פרק כח

(ו) ויהרג פקח בן רמליהו ביהודה מאה ועשרים אלף ביום אחד הפל בני חיל בעזבם את ה' אלהי אבותם :

(ז) ויהרג זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך ואת עזריקם נגיד הבית ואת אלקנה משנה המלך : ס

(ח) וישבו בני ישראל מאחיהם מאתים אלף נשים ונשים וגם שָׁלַל רב בָּזוּ מֵהֶם וַיָּבִיאוּ אֶת הַשָּׁלַל לְשֹׁמְרוֹן : ס

(ט) וְשֵׁם הַיָּהּ נָבִיא לֵה' עֲדָד שָׁמוּ וַיֵּצֵא לִפְנֵי הַצָּבָא הַבָּא לְשֹׁמְרוֹן

וַיֹּאמֶר לָהֶם הִנֵּה בַחֲמַת ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם עַל יְהוּדָה נִתְּנָם בְּיַדְכֶם וַתַּהַרְגוּ בָם בְּזַעַף עַד לְשָׁמַיִם הַגִּיעַ :

(י) ועתה בני יהודה וירושלם אתם אמרים לכבש לעבדים ולשפחות לכם הלא רק אתם עמכם אשמות לה' אלהיכם :

(יא) ועתה שמעוני והשיבו השבִּיהָ אֲשֶׁר שָׁבִיתֶם מֵאֲחֵיכֶם כִּי חָרוֹן אַף ה' עֲלֵיכֶם : ס

(יב) ויקמו אנשים מראשי בני אפרים

עזריהו בן יהוֹחָנָן בְּרַכְיָהוּ בֶן מְשֻׁלֵּמוֹת וַיְחַזְקִיָּהוּ בֶן שְׁלֹם וַעֲמִשָּׂא בֶן חַדְלָי עַל הַבָּאִים מִן הַצָּבָא :

(יג) ויאמרו להם לא תביאו את השבִּיהָ הַנְּהָ

כִּי לְאַשְׁמַת ה' עָלֵינוּ אַתֶּם אֹמְרִים לְהַסִּיף עַל חַטֹּאתֵינוּ וְעַל אֲשַׁמְתֵינוּ כִּי רַבָּה אֲשַׁמָּה לָנוּ וְחָרוֹן אַף עַל יִשְׂרָאֵל : ס

(יד) ויעזב החלוץ את השבִּיהָ ואת הבָּזָה לִפְנֵי הַשָּׂרִים וְכָל הַקְּהָל :

(טו) ויקמו האנשים אשר נקבו בשמות ויחזיקו בשבִּיהָ וְכָל מַעֲרַמְיָהֶם הַלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלַל

וַיִּלְבְּשׂוּם וַיַּנְעִלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיִּשְׁקוּם וַיִּסְכּוּם וַיַּנְהִלוּם בַּחֲמָרִים לְכָל כּוֹשֵׁל

וַיָּבִיאוּם יָרוּחַ עִיר הַתְּמָרִים אֶצְלֵ אַחֵיהֶם וַיִּשׁוּבוּ שְׁמֹרוֹן : פ

ממלכת ישראל הרגה רבים מיהודה ושבתה מבני יהודה נשים וילדים רבים לעבדים ולשפחות. עודד הנביא ממתין להם עם שובם מהמלחמה, מוכיח אותם על כך שנצחו לא בכוח צדקתם כי אם בחטאי יהודה, ותובע מהם לנהוג אחווה באחיהם. דבריו מביאים את האנשים מראשי אפרים לפעול, והם משחררים את השבויים, תומכים בהם ומסייעים להם לשוב למקומם (ע"פ פירוש דעת מקרא). הפרק, שנפתח במלחמת אחים עקובה מדם, מסתיים בחרטה ובגילויי אחווה, ומציג תביעה לקיומם של אחריות ורחמים בעם ישראל.

הכהן (ע"פ המשנה בסוטה א ח המצוטטת ברש"י) רומז למלחמת האחים, ומכוון בכך למסר כפול: נהגו באויבכם כבאויבים, נהגו באחיכם ברחמים.

○ **דברים כ, ג**

וַאֲמַר אֱלֹהִים שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קָרַבְתֶּם הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל אִיבֵיכֶם, אֶל יָרֵךְ לְבַבְכֶם אֶל תִּירְאוּ...
רש"י

על איביכם - אין אלו אחיכם, שאם תפלו בידם אינם מרחמים עליכם, אין זו כמלחמת יהודה עם ישראל, שנאמר (דה"י ב' כח, טו): "וַיִּקְמוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נִקְבוּ בְשֵׁמוֹת וַיִּחַזְקוּ בְשִׁבְיָהּ וְכָל מַעֲרַמְיָהֶם הִלְבִּישׁוּ מִן הַשָּׁלָל וַיִּלְבְּשׁוּם וַיִּנְעֲלוּם וַיַּאֲכִלוּם וַיִּשְׁקוּם וַיִּסְכּוּם וַיְנַהֲלוּם בְּחַמְרִים לְכָל כּוֹשֵׁל וַיְבִיאוּם יָרְחוֹ עִיר הַתְּמָרִים אֶצֶל אַחֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ שְׁמֵרוֹן", אלא על אויביכם אתם הולכים, לפיכך התחזקו למלחמה.

7. א. עיין בפסוק ג ברש"י ד"ה "על איביכם", **מה היה קשה לרש"י בפסוק ג', וכיצד הוא מיישב את הקושי?**
 ב. **מהו האירוע שרש"י מזכיר מדברי הימים כח, ומה הוא מוכיח מאירוע זה?**

דברים כ, ד

כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הִהְלִיךְ עִמָּכֶם לְהַלְחֵם לָכֶם עִם אִיבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם.
רש"י

כי ה' אלוהיכם וגו' - הם באים בניצחונו של בשר ודם ואתם באים בניצחונו של מקום. פלשתים באו בניצחונו של גלית. מה היה סופו? נפל ונפלו עמו³.
 ההלך עמכם - זה מחנה הארון.

8. עיין ברש"י על פסוק ד, ד"ה 'כי ה' אלוהיכם' (המקור הובא לעיל), וענה:
 א. מה ההבדל בין הגויים לבין עם ישראל לפי רש"י? איזו הוכחה מביא רש"י לדבריו?
 ב. עיינו בד"ה 'ההולך לפניכם' - באיזה אופן מעשי בא לידי ביטוי שה' יוצא קרב עם ישראל?

³ שמואל א פרק יז: (מה) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל הַפְּלִשְׁתִּי אֵתָּה בָּא אֵלַי בְּחַרְבַּב וּבַחֲנִית וּבְכִידוֹן וְאֲנֹכִי בָּא אֵלַיִךְ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי מַעֲרֹכוֹת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר חָרַפְתָּ: (מו) הַיּוֹם הַזֶּה יִסְגְּרֶךָ ה' בְּיָדִי וְהִפְתִּיךָ וְחִסְרְתִּי אֶת רֹאשְׁךָ מֵעַלְיָךְ וְנָתַתִּי פְּגָר מַחְנֵה פְּלִשְׁתִּים הַיּוֹם הַזֶּה לְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְחַיֵּת הָאָרֶץ וַיִּדְעוּ כָּל הָאָרֶץ כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל.

יחידה: דיני מלחמה

שמירת המחנה	אשת יפת תואר	איסור השחתת עצים במלחמה	הקריאה לשלום במלחמה	נקי יהיה לביתו	החוזרים מהמערכה	עידוד וחיוק הלוחמים	מלחמת מצווה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	מבוא לדיני מלחמה
-------------	--------------	-------------------------	---------------------	----------------	-----------------	---------------------	------------------------------------	------------------

היערכות למלחמה: החוזרים מהמערכה (כ, ה-ט)

דברים כ

- (א) כי תצא למלחמה על איבד וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך המעלך מארץ מצרים:
- (ב) והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם:
- (ג) ואמר אלהים שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל גרד לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערכו מפניהם:
- (ד) כי ה' אלהיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם:
- (ה) ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו גלף וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכו:
- (ו) ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו גלף וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחלנו:
- (ז) ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה גלף וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה:
- (ח) וקספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורד הלכב גלף וישב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו:
- (ט) והיה ככלת השטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם: ס

פסוקים א-ט העוסקים בהיערכות למלחמה מחולקים לשניים:

חלק א: פסוקים א-ד: דברי עידוד ליוצאים להילחם

חלק ב פסוקים ה-ט: שחרור חלק מן הלוחמים מחובת הלחימה.

את חלק א כבר למדנו בעיון עתה נתמקד בחלק השני.

מלחמת מצווה או מלחמת רשות?

משנה מסכת סוטה, פרק ח' ד-ז

במלחמת מצווה, הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחפתה.

ספורנו דברים כ, א

כי תצא למלחמה - לחוצה לארץ, ש"במלחמת מצווה" - לא היו שם שבים מעורכי המלחמה, אלא אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (סוטה י א).

- עיינו במשנה ובפירוש הספורנו לפס' א'. על איזה סוג מלחמה מדובר בפרשתנו? נמקו את תשובתכם. מהו הביסוס בפסוק א' לפירושו זה של הספורנו?

שלושת החוזרים מעורכי המלחמה

דברים כ

(ה) ...מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילד וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו:

(ו) ומי האיש אשר נטע פרי ולא חללו ילד וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחלנו:

(ז) ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילד וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה:

רש"י

(ה) ולא חנכו - לא דר בו. חנוך לשון התחלה...

(ו) ולא חללו - לא פדאו בשנה הרביעית, שהפירות טעונים לאכלן בירושלים או לחלן בדמים ולאכול הדמים בירושלים.

2. עיין בפסוקים ה-ז וברש"י. מי הם שלושת סוגי האנשים שהשוטרים אומרים לחזור לבתיהם - ולא לצאת למלחמה. בתשובתך הסבר את הביטויים "לא חנכו"; "לא חיללו"; "לא לקחה" (היעזר ברש"י).

דברים כ, ה-ז

...פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו... פן ימות במלחמה ואיש אחר יחלנו... פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה.

רמב"ן (ד-ה)	רש"י (ה)
וצוה על השלשה האלה לשוב, כי לבו על ביתו וכרמו ועל אשתו וינוס.	ואיש אחר יחננו - ודבר של עגמת נפש הוא זה.

3. עיין בפירושיהם של רש"י ורמב"ן, וענה:

- א. לפי רש"י ורמב"ן, מדוע משחררים את האנשים הנזכרים בפסוקים ה-ז?
 ב. מה ההבדל בין הפירושים השונים (למי התורה דואגת)?

☒ נתיבות שלום⁴ דברים עמ' קיט

העיקר הראשון במלחמה הוא המסירות למלחמה ואיש זה שבנה בית או נטע כרם או אירש אישה, השקיע בדבר את כל כוחותיו, וכל מעייניו שקועים בבית החדש או בכרם או באישה. **איש זה חסרה לו כבר מסירות הנפש הראויה למלחמה ועל כן ילך וישוב לביתו, שאינו מסוגל להילחם ועלול עוד לשבור את רוח הלוחמים ולהרפות ידיהם, וזה מה שכתוב פן ימות במלחמה, לא שאנו חוששים פן ימות במלחמה אלא הוא עצמו מתיירא כך בלבבו "פן ימות"...** ולכן "ילך וישוב לביתו".

4. עיין בדברי ה"נתיבות שלום", וענה:

- א. לפי "נתיבות שלום", מדוע משחררים מהמלחמה את האנשים הנזכרים בפסוקים ה-ז?
 ב. מה הוא מוסיף ה"נתיבות שלום" על הסברו של הרמב"ן?

⁴ רבי שלום נח ברזובסקי - האדמו"ר מסלונים נפטר בשנת 2000 היה ראש ישיבת בית אברהם של חסידות סלונים. מחבר סדרת ספרי החסידות "נתיבות שלום".

רש"ר הירש דברים כ, ה

התורה מבליטה בשעת המלחמה את החשיבות המכרעת של תפקידי החיים של השלום, וכשהיא מפרטת את נימוקי החזרה, אין היא אומרת שהבית לא יהיה מיושב, השדה אל יהיה מעובד, והאשה תהיה אלמנה, אלא: פן - ימות במלחמה ואיש אחר יחננו - יחללנו - יקחנה. ומכאן שהתורה מקפידה שכל אדם ימלא את התפקידים האלה של השלום, ולפיכך מי שעמד למלא את התפקידים האלה ביחס מסויים שהוא חדש לו, היה פטור מחובת המלחמה.

5. עיין בדברי רש"ר הירש, וענה:

- א. לפי רש"ר הירש, מדוע משחררים מהמלחמה את האנשים הנזכרים בפסוקים ה-ז?
- ב. במה שונה פירוש הרב הירש מן הפירושים של רש"י ורמב"ן?

החוזר הרביעי מהמערכה - "האיש הירא ורך הלבב"

דברים כ, ח

(ח) וַיִּסְפוּ הַשּׁוֹטְרִים לְדַבֵּר אֶל הָעָם וַאֲמָרוּ מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרוֹךְ הַלֵּבב וְיָשֵׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת לֵבב אָחִיו כְּלָבָבוֹ :

רש"י

הירא ורך הלבב - רבי עקיבא אומר: כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. רבי יוסי הגלילי אומר: הירא מעבירות שבידו.

6. לפי כל אחת מהדעות התנאיות שרש"י מביא, מיהו "האיש הירא ורך הלבב"? ממה הוא מפחד?

רבי יוסף בכור שור

ויספו השוטרים - לפי הפשט נראה, שפעם מכריזין על רך הלבב, לפי שיש בו תקלה, שמביא מורך [פחד] בלב האחרים.

רד"צ הופמן,

יש הבדל בין הדברים הראשונים לאחרונים. הדברים האחרונים (פסוק ח') נאמרים לתועלת המלחמה, ... מה שאין כן הדברים הראשונים, הפסוקים ה-ז, הם לטובת הפרט, שהתורה חשה לשמור עליו אף בשעת מלחמה,

7. התורה מפרידה בין החוזר הרביעי - "הירא ורך הלבב", לשלושה שקודמים לו, במילים "ויספו השוטרים". לפי ר"י בכור שור ורד"צ הופמן, מדוע התורה עשתה את ההפרדה הזאת?

"כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הִלָּךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אֲיִבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם" (ד')

רמב"ן דברים כ, ד

ואמר (הכהן משה מלחמה) "כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הִלָּךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם אֲיִבֵיכֶם" (ד) - כי יפילם לפניכם לחרב. ואמר "לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם" (ד) - שהם ינצלו במלחמה ולא יפקד מהם איש... והנה הכהן שהוא העובד את השם יזהירם ביראתו ויבטיחם, אבל השוטרים ידברו בנוהג שבעולם "פן ימות במלחמה" (ה-ו) - כי בדרך הארץ בכל המלחמות ימותו אנשים גם מכת הנוצחים (המנצחים).

8. עיין בדברי הרמב"ן על פסוק ד, וענה:

- א. מה הסתירה שעולה מדבריו של הכהן בפסוק ד' לבין דברי השוטרים בפסוק ה-ז?
- ב. כיצד הרמב"ן מיישב את הסתירה?

יישום הפרשה במלחמת החשמונאים ביוונים

☒ **חשמונאים א, פרק ג', מו-ס**

ויאספו ויבואו למצפה מול ירושלים, כי מקום תפילה במצפה לפנים בישראל. ויצומו ביום ההוא, וילבשו שק ואפר על ראשיהם, ויקרעו בגדיהם ויפרשו את ספר התורה... יביא את בגדי הכהונה ואת הבכורים ואת המעשרות ויעוררו את הנזירים אשר מלאו את הימים.

ויקראו בקול אל השמים לאמור: מה נעשה באלה ולאן נוליד אותם, ומקדשך נרמס ונטמא וכוהניך באבל ובבוז. והנה הגויים נאספים עלינו להשמידנו, אתה ידעת אשר יחשבו עלינו. איך נוכל לעמוד בפניהם אם אתה לא תושיע לנו. ויתקעו בחצוצרות ויקראו בקול גדול.

ואחר כן הקים יהודה ראשי העם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמישים ושרי עשרות.

ויאמר לבוני בית, וללוקחי נשים, ולנוטעי כרמים ולרכי הלבב - לשוב כל איש לביתו על פי התורה.

ויסע המחנה ויחנו מדרום לעמאוס.

ויאמר יהודה: התאזרו והיו לבני חיל והיו נכונים לבקר להלחם עם הגויים אשר נאספו עלינו להשמידנו ואת מקדשנו. כי טוב לנו למות במלחמה מראות ברעות עמנו ומקדשנו. וכאשר יהיה הרצון בשמים כן יעשה.

9. אלו שלוש הלכות מפרשיות דיני מלחמה מקיים יהודה המכבי?

ישומן של שתי המטרות המנחות את דיני מלחמה

במבוא ליחידה למדנו שהרמב"ן מצביע על שתי מטרות-על שמנחות את דיני המלחמה בתורה, נסכם את דבריו:

א. דיני המלחמה מטרתם לסייע לעם ישראל לנצח במלחמה - בדרך הטבע.

ב. דיני המלחמה מטרתם למנוע את תופעות הלוואי האנטי-מוסריות, שהן בדרך כלל חלק בלתי נפרד בכל מלחמה.

10. הסבר כיצד כל אחד משני העקרונות הללו באים לידי ביטוי באופן מעשי, בדברי הכהן משוח מלחמה, בדברי

השוטרים ובמצוות הכנה לקראת היציאה למלחמה. (הבא שתי דוגמאות לכל עקרון - ניתן להיעזר במאמרו של

הרב אלחנן סמט הנמצא באינטרנט באתר דעת).

יחידה: דיני מלחמה

מבוא לדיני מלחמה	מלחמת מצווה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	עידוד וחיזוק הלוחמים	החוזרים מהמערכה	נקי יהיה לביתו	הקריאה לשלום במלחמה	איסור השחתת עצים במלחמה	אשת יפת תואר	שמירת המחנה
------------------	------------------------------------	----------------------	-----------------	----------------	---------------------	-------------------------	--------------	-------------

נקי יהיה לביתו (כד, ה')

מבוא

המצווה בדברים פרק כד, פסוק ה דומה למצווה שכבר למדנו בדברים פרק כ, פסוק ז אודות החוזרים מעורכי מלחמה. גם שם וגם כאן מדובר במלחמת רשות שהרי למדנו שם ברש"י (והדבר נכון גם אצלנו): "שבמלחמת מצוה לא היו שם שבים מעורכי המלחמה אלא אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה (סוטה י א)". ולכן נצטרך לברר מה בכל זאת ההבדל בין שתי המצוות.

דברים כד, ה	דברים כ, ז
כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בְּצָבָא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבַר נְקִי יְהִיָּה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשָׂמַח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח:	וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ לְלֶדְךָ וְיָשַׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בְּמִלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקְחָנָה:

1. עיין בשתי המצוות, וענה:

א. מה משותף לאיש הנזכר אצלנו ולאיש הנזכר בדברים פרק כ פסוק ז?

ב. לפי הפשט, מה ההבדלים - במקרה, בדין ובטעם - בין שני האנשים הללו? צטט את לשון הפסוק.

דברים כד, ה	דברים כ, ז	
		המקרה
		הדין
		הטעם

הפטור משירות צבאי

רס"ג דברים כד, ה

נקי - פנוי.

רש"י דברים כד, ה

ולא יעבור עליו - דבר הצבא.

לכל דבר - שהוא צורך הצבא, לא לספק מים ומזון ולא לתקן דרכים. אבל החוזרים מעורכי המלחמה על פי כהן, כגון בנה בית ולא חנכו או ארס אשה ולא לקחה, מספיקין מים ומזון ומתקנין את הדרכים.

2. עיין בשתי המצוות - אצלנו ובדברים כ פסוק ז, וכן עיין ברש"י וברס"ג אצלנו על פסוק ה', וענה:

א. **כתוב בלשונך** את ההבדלים - במקרה, בדין ובטעם - בין שני המצוות?

ב. לפי רש"י, התורה מוסיפה לאיש הנזכר אצלנו - דברים כד, פטור שלא קיים לגבי האיש שמוזכר - בדברים כ',

מה הביסוס בכתוב שרש"י מוצא לתוספת פטור זה? על פי רס"ג, איזה **עוד ביסוס** ניתן למצוא בפסוק?

מי פטור?

רש"י דברים כד, ה

יהיה לביתו - אף בשביל ביתו, אם בנה בית וחנכו ואם נטע כרם וחללו, אינו זו מביתו בשביל צורכי המלחמה.

לביתו - זה ביתו.

יהיה - לרבות את כרמו.

המקור לדברי רש"י אלו הוא במשנה במסכת סוטה:

☒ **משנה מסכת סוטה פרק ח, משנה ד**

ואלו שאין זזין ממקומן בנה בית וחנכו נטע כרם וחללו הנושא את ארוסתו...

שנאמר (דברים כ"ד) "נקי יהיה לביתו שנה אחת".

"לביתו" - זה ביתו,

"יהיה" - זה כרמו,

"ושמח את אשתו" - זו אשתו אשר לקח...

(כל אלו) אינן מספיקין מים ומזון ואינן מתקנין את הדרכים.

3. על פי פשט הפסוק אצלנו, רק סוג של איש אחד פטור בשנה הראשונה מכל שרות צבאי, אך לפי המדרש המובא

ברש"י עולה שישנן עוד שני סוגי אנשים שמקבלים פטור מלא שרות צבאי בשנתם הראשונה, מי הם?

ישומן של שתי המטרות המנחות את דיני מלחמה

במבוא ליחידה למדנו שהרמב"ן מצביע על שתי מטרות-על שמנחות את דיני המלחמה בתורה, נסכם את דבריו:

א. דיני המלחמה מטרתם לסייע לעם ישראל לנצח במלחמה - בדרך הטבע.

ב. דיני המלחמה מטרתם למנוע את תופעות הלוואי האנטי-מוסריות, שהן בדרך כלל חלק בלתי נפרד בכל מלחמה.

4. הסבר כיצד שתי המטרות הללו באות לידי ביטוי בפרטי הדינים ובטעמים של מצוות "נקי יהיה לביתו".

יחידה: דיני מלחמה

מבוא לדיני מלחמה	מלחמת מצוה ומלחמת רשות	עידוד וחיזוק הלוחמים	החוזרים מהמערכה	נקי יהיה לביתו	הקריאה לשלום במלחמה	איסור השחתת עצים במלחמה	אשת יפת תואר	שמירת המחנה
------------------	------------------------	----------------------	-----------------	----------------	---------------------	-------------------------	--------------	-------------

הקריאה לשלום במלחמה (כ, י-יח)

למדנו שישנם שני סוגי מלחמות, בלשון חז"ל הם נקראים - "מלחמת מצוה" ו"מלחמת רשות":
מלחמת מצוה מוגדרת מלחמת כיבוש הארץ - משבעת העמים, או מלחמה בעמלק או מלחמה שנועדה להציל את עם ישראל מידי אויבים התוקפים אותם - "עזרת ישראל מיד צר".

מלחמת רשות, מוגדרת כמלחמה לכיבוש שטחים נוספים להרחבת גבולות הארץ.

אל איזה סוג מלחמה מדובר בפרשתנו? נסה לענות על שאלה זו בעקבות עיון בפסוקים הבאים:

דברים כ, י-יח	
(י) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום:	(טז) רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לא תחיה כל נשמה:
(יא) והיה אם שלום תענה ותפתח לה:	(יז) כי תחרימם תחרימם
והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך:	החתי והאמרי הכנעני והפרזי החוי והיבוסים כאשר צוה ה' אלהיך:
(יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה:	(יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיכם וחסאתם לה' אלהיכם:
(יג) ונתנה ה' אלהיך בידך והפית את כל זכורה לפי חרב:	
(יד) רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבו לך ואכלת את שלל איביך אשר נתן ה' אלהיך לך:	
(טו) כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנח:	

1. על אילו ערים מדובר בכל אחד מהטורים?

כיצד הם נקראים בלשון המקרא וכיצד המלחמה מולם נקראת בלשון חז"ל?

מבוא למחלוקת רש"י רמב"ן

בפרשתנו מובאת מחלוקת מרכזית בין רש"י לרמב"ן בשאלה באלו מלחמות יש לקרוא לשלום. שאלה זו גוררת מחלוקות נוספות הן בפרטי ההלכות, והן בשאלות תחביריות בקריאת הפרשייה. נקודת המוצא של שני הפרשנים הם דברי הספרי על פסוק י' - כאשר כל פרשן הציע הבנה שונה לדברי הפסוקים ולדברי הספרי.

<p>ספרי דברים פרשת שופטים פסקא קצט "כי תקרב אל עיר" - במלחמת הרשות הכתוב מדבר.</p>
--

שיטת רש"י

<p>רש"י דברים כ, י כי תקרב אל עיר - במלחמת הרשות הכתוב מדבר, כמו שמפורש בענין (פסוק טו) "כן תעשה לכל הערים הרחוקות" וגו'.</p>
---

2. עיין ברש"י על פס' י, וענה:

א. לפי רש"י - לאילו ערים צריך לקרוא לשלום? מה הביסוס לכך בפסוקים?

ב. על פי הכתוב בפס' יא, מה הם תנאי השלום המוצעים לעיר שקוראים עליה לשלום?

ג. לפי רש"י, על אילו פסוקים מוסב הכתוב בפסוק טו: "כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאוד"?

שיטת הרמב"ן

רמב"ן דברים כ, י

א. שיטת רש"י

כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום - במלחמת הרשות הכתוב מדבר, כמו שמפורש בענין (פסוק טו), כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד, לשון רש"י.

ב. ביסוס לשיטת רש"י מהספרי

כתב הרב (רש"י) זה מספרי (שופטים קצט) ששנו שם כלשון הזה: "במלחמת הרשות הכתוב מדבר".

ג. מחלוקת הרמב"ן עם רש"י בהבנת הספרי

והכונה לרבותינו בכתוב הזה, אינה אלא לומר שהפרשה בסופה תחלק בין שתי המלחמות, אבל קריאת השלום אפילו במלחמת מצוה היא, שחייבים לקרוא לשלום אפילו לשבעה עממים.

ד. ראייה [1] לשיטת רמב"ן

שהרי משה קרא לשלום לסיחון מלך האמורי (דברים ב', כו-כט), ולא היה עובר על "עשה" ועל "לא תעשה" שבפרשה, כי "החרם תחרימם" (פסוק יז) ו"לא תחיה כל נשמה" (פסוק טז).

ה. הסבר הפסוקים לפי הרמב"ן

אבל הפרש (ההבדל) שביניהם כאשר לא תשלים ועשתה מלחמה, שציוה הכתוב ברחוקות - להכות את כל זכורה ולהחיות להם הנשים והטף בזכרים, ובערי העמים האלה ציוה - להחרים גם הנשים והטף.

ו. ראייה [2] לשיטת הרמב"ן

וכך אמרו רבותינו במדרש אלה הדברים רבה (ה יג), והוא עוד בתנחומא ובגמרא ירושלמי (שביעית פ"ו ה"א): "אמר רבי שמואל ברבי נחמני יהושע בן נון קיים הפרשה הזו, מה עשה יהושע? היה שולח פרוסדיטגמא (אגרת) בכל מקום שהיה הולך לכבוש והיה כותב בה, מי שמבקש להשלים יבוא וישלים, ומי שמבקש לילך לו ילך לו, ומי שמבקש לעשות מלחמה יעשה מלחמה. הגרשי פנה, הגבעונים שהשלימו עשה להם יהושע שלום, שלשים ואחד מלכים שבאו להלחם הפילם הקדוש ברוך הוא וכו'.

ז. ראייה [3]

וכך אמר הכתוב בכולם (יהושע יא ט כ) "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה, כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרים" - מכלל שאם רצו להשלים היו משלימים עמם.

ח. הבדל נוסף בין ערים רחוקות לקרובות

ונראה שיש הפרש עוד בשאלת השלום, ש"בערים הרחוקות" - נשאל להם לשלום ושיהיו לנו למס ויעבדונו, אבל "בערי העמים האלה" - נשאל להם לשלום ומסים ועבדות על מנת שיקבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז, ולא הזכיר הכתוב זה בפרשה הזאת, שכבר נאסר לנו בעובדי ע"ז (שמות כג לג) "לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם".

ויתכן שלא נצטרך להודיע להם רק השלום והמסים והשעבוד, ואחרי שיהיו משועבדים לנו נגיד להם שאנו עושים משפטים בע"ז ובעובדיה בין יחיד בין רבים. וכן מה שנאמר כאן (פסוק יח) "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם", ואמרו בספרי (שופטים רב) "הא אם עשו תשובה אינן נהרגים" - בשבעת עממים הוא, והתשובה הוא שיקבלו עליהם שבע מצות שנצטוו בני נח, לא שיתגירו להיותם גרי צדק.

ט. ראייה [4]

וזה הענין שעשה המלך שלמה, שכתוב בו (מ"א ט טו - כב) "וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים וגו', כל העם הנותר מן האמורי החתי הפרזי החוי והיבוס, בניהם אשר נותרו אחריהם בארץ אשר לא יכלו בני ישראל להחרים ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה, ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד". והענין הזה כתורה עשאו כי קבלו עליהם שבע מצות. ודבר ברור הוא כי כיון שנתנם שלמה עושי מלאכתו, גברה ידו עליהם ויכול היה להחרים, אלא שהיה מותר לקיים כמו שכתבנו.

...ודע כי ענין אנשי גבעון היה מפני:

י. קושי על שיטת הרמב"ן מהאירוע עם אנשי גבעון - ושלושה תירוצים

(1) שלא היו יודעין משפטם של ישראל בקריאת השלום, והקדימו קודם שתבא להם פרוסדיטגמא (אגרת) של יהושע, ולכך אמרו (יהושע ט כד) "ונירא מאד לנפשותינו".

(2) או שלא רצו מתחילה לשמוע לדברי יהושע, ובסוף פחדו, ועשו עצמם נכרים דכתיב: "ויושבי גבעון שמעו את אשר עשה יהושע ליריחו ולעי ויעשו גם המה בערמה" (יהושע ט, ג-ד).

(3) והיה מועיל להם עוד, שלא יהיו להם לעבדים אלא יהיו עמם בעלי ברית. ומפני זה הקפידו עליהם, והיו נהרגין אלמלא שבועת הנשיאים, מפני שהיה עליהם לקבל מסים ושעבוד כמו שאמרנו, והם כרתו להם ברית להיותם שוים להם ובעלי ברית ועוזרים זה לזה במלחמותיהם, ועשו עמהם שלום, לפי שהיו סבורין שהם ערים רחוקות מאד מן העמים שאין דעתם לבא עליהם כלל. ולפיכך קלל אותם יהושע ואמר (יהושע ט, כג) "ועתה ארורים אתם", שהם מן העמים הארורים אשר אררם ה', ועשה להם כמשפט הראוי להעשות בהם לקיים מה שנאמר: "למס ועבדך", שיהיו חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה', והוא המס והשעבוד כמו שפירשנו.

ויש אומרים (פירוש הדומה להסבר השני), כי פירוש "והיה אם שלום תענד" (דברים כ, יא), בעת הקריאה, אבל אם מאנו מתחילה שוב אין מקבלין אותם, והגבעונים מאנו בפרוסדיטגמא ולא היה הדין לקבלם.

3. למד את דברי הרמב"ן, החולק על רש"י בהבנת הפרשה, וסכם את שתי הדעות בטבלה שלפניך:

רמב"ן	רש"י	
		א. הנושא המרכזי בו נחלקו רש"י ורמב"ן. מה דעת כל פרשן?
		ב. דין הערים הרחוקות - מעוניינים בשלום
		- מעוניינים במלחמה
		ג. דין הערים הקרובות (7 עממים) - מעוניינים בשלום
		- מעוניינים במלחמה
		ד. על מה מוסב פסוק טו "כן תעשה..."?
		ה. ראיות ממקורות אחרים

4. עיין בקטע י בדברי הרמב"ן, וענה: לפי שיטת רמב"ן, שיש מצוה לקרוא לשלום גם בערי ארץ ישראל, קשה - לשם מה הגבעונים היו צריכים להערים, הם היו יכולים להיענות לקריאת ישראל לשלום, ולא היה להם צורך לספר שהם באו מארץ רחוקה? מה הן שלושת התשובות שהרמב"ן מציע לראיה זו נגדו?

ישומן של שתי המטרות המנחות את דיני מלחמה

במבוא ליחידה למדנו שהרמב"ן מצביע על שתי מטרות-על שמנחות את דיני המלחמה בתורה, נסכם את דבריו:

א. דיני המלחמה מטרתם לסייע לעם ישראל לנצח במלחמה - בדרך הטבע.

ב. דיני המלחמה מטרתם למנוע את תופעות הלוואי האנטי-מוסריות, שהן בדרך כלל חלק בלתי נפרד בכל מלחמה.

5. למצוות לקריאה לשלום ניתן למצוא טעמים תועלתניים ששייכים יותר למטרת-העל הראשונה שלמדנו, וישנן טעמים מוסריים ששייכים יותר למטרת העל השנייה שלמדנו.

א. הבא שני טעמים תועלתניים למצוות הקריאה לשלום במלחמה.

ב. הבא שני טעמים מוסריים למצוות הקריאה לשלום במלחמה.

רש"י - חובה לקרוא לשלום ל

<p>(טו) בין תעשה לכל הערים הרחוקות (מחמת רעות) ממה מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנה:</p>	<p>(י) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום: (יא) והיה אם שלום תענה ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך: (יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה: (יג) ונתנה ה' אלקיך בידך והפית את כל זכורה לפי חרב: (יד) רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבז לך ואכלת את שלל איביך אשר נתן ה' אלקיך לך:</p>	<p>.1 .5 .6 6</p>	
<p>(טז) רק מערי העמים האלה אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה (הערים הקרובות=מחמת מ113) לא תחיה כל נשמה: (יז) כי החרם תחרימם החתי והאמרי הפנעני והפרזי החוי והיבויסי כאשר צוה ה' אלקיך: (יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלקיהם וחסאתם לה' אלקיכם:</p>		<p>.2 .4</p>	

רמב"ן - חובה לקרוא לשלום ל

	<p>(י) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום: (יא) והיה אם שלום תענה ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך:</p>	<p>.1 .5</p>	
<p>(טו) בין תעשה לכל הערים הרחוקות (מחמת רעות) ממה מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנה:</p>	<p>(יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה: (יג) ונתנה ה' אלקיך בידך והפית את כל זכורה לפי חרב: (יד) רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבז לך ואכלת את שלל איביך אשר נתן ה' אלקיך לך:</p>	<p>.3 .6</p>	
<p>(טז) רק מערי העמים האלה אשר ה' אלקיך נתן לך נחלה (הערים הקרובות=מחמת מ113) לא תחיה כל נשמה: (יז) כי החרם תחרימם החתי והאמרי הפנעני והפרזי החוי והיבויסי כאשר צוה ה' אלקיך: (יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלקיהם וחסאתם לה' אלקיכם:</p>		<p>.4 .7</p>	<p>2</p>

יחידה: דיני מלחמה

מבוא לדיני מלחמה	מלחמת מצוה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	עידוד וחיזוק הלוחמים	החוזרים מהמערכה	נקי יהיה לביתו	הקריאה לשלום במלחמה	איסור השחתת עצים במלחמה	אשת יפת תואר	שמירת המחנה
------------------	-----------------------------------	----------------------	-----------------	----------------	---------------------	-------------------------	--------------	-------------

איסור השחתת עצים במלחמה (כ, יט-כ)

דברים כ, יט-כ

(יט) כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לגדח עליו גרזן⁵

כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור:

(כ) רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה:

1. לפי הפשט, אילו עצים אסור להשחית בזמן מלחמה? ומה הם הנימוקים/שכותבת התורה לדין זה?

"כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור" - מחלוקת רש"י אב"ע

דברים כ, יט	
לא תשחית את עצה לגדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור.	
<p>רש"י דברים פרק כ, יט</p> <p>כי האדם עץ השדה - הרי "כיי" משמש בלשון דלמא (שמו, האם). שמו האדם עץ השדה להכנס בתוך המצור מפניך, להתייטר ביסורי רעב וצמא כאנשי העיר! למה תשחיתנו?</p>	<p>אבן עזרא דברים פרק כ פסוק יט</p> <p>ולפי דעתי, שאין לנו צורך לכל זה, וזה פירושו: "כי ממנו תאכל ואתו לא תכרות, כי האדם עץ השדה". והטעם - כי חיי בן אדם הוא עץ השדה (פרי העץ נותן חיים לאדם). וכמוהו: "כי נפש הוא חובל" (דברים כד, ו), - כי חיי נפש הוא חובל. "ואותו לא תכרות" דבק עם (יש לחבר למילים) "לבא מפניך במצור". הנה לא תשחית עץ פרי שהוא חיים לבן אדם, רק מותר שתאכל ממנו, ואסור לך להשחיתו כדי שתבא העיר מפניך במצור. והעד (וההוכחה) על זה הפירוש שהוא נכון, שאמר "וכרת ובנית מצור" (פסוק כ).</p>

2. למד את דברי רש"י ואב"ע החולקים בפירוש פסוק יט, וסכם את שתי הדעות בטבלה שלפניך:

רש"י	אב"ע	
		א. כיצד יש לקרוא את סוף פסוק יט? בתמיהה / כמשפט רגיל.
		ב. מה פירוש המילה "כיי"? האם / שהרי
		ג. כתוב בלשונך את פירוש הפסוק "כי האדם עץ השדה..." פתח את המשפט שלך במילה האם... או שהרי...
		ד. מה טעם לאיסור השחתת עצי מאכל?
הפסוק לא מסורס קוראים את הפסוק כסידרו: "כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור"		ה. האם הפסוק "מסורס"? אם כן, מהו הסדר הנכון של המילים בפסוק?
		ו. כמה טעמים מופיעים בפסוק יט לאיסור להשחית עצים?

3. פרט הלכתי אחד הכתוב בפרשיה מעורר קושי על אחד הפירושים. איזה פירוש מעורר קושי ומהו?

⁵ "לגדח עליו גרזן" - להוריד עליו גרזן, לכרות את העץ - להשחית את העץ.

”רק עץ אֲשֶׁר תִּדְעַע כִּי לֹא עֵץ מֵאֲכָל הוּא אֶתּוֹ תִּשְׁחִית” (כ')

רמב"ן דברים כ, יט-כ

כי האדם עץ השדה - יפה פירש רבי אברהם כי שיעור הכתוב (סדר המילים הנכון בכתוב הוא): 'כי ממנו תאכל, כי האדם עץ השדה, ואותו לא תכרות, לבא מפניך במצור' וטעם כי האדם עץ השדה, כמו 'כי נפש הוא חובל' (להלן כד ה). אבל על דעת רבותינו (ב"ק צא ב) מותר לכרות עץ מאכל לבנות מצור, ולא אמרה תורה "רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא" וגו' - אלא להקדים ולומר שאילן סרק קודם לאילן מאכל. אם כן, פירוש הפרשה לדעתם, שהזהירה תורה לא תשחית את עצה לכרות אותם דרך השחתה שלא לצורך המצור, כמנהג המחנות. והטעם, כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ אולי יוכלו לה, כענין שנאמר: "וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתמו" (מ"ב ג, יט), ואתם לא תעשו כן להשחיתה, כי תבטחו בשם שיתן אותה בידכם, כי האדם עץ השדה הוא, ממנו תאכל ותחיה, ובו תבוא העיר מפניך במצור, לומר אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר, וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור תעשה כן. וטעם (ופירוש) "אותו תשחית וכת" - כי מותר אתה לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתה (כניעת העיר), כי לפעמים תהיה ההשחתה צורך הכבוש, כגון שיהו אנשי העיר יוצאים ומלקטין עצים ממנו, או נחבאים שם ביער להלחם בכם, או שהם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף.

4. עיין בדברי הרמב"ן על פסוק יט, וענה:

א. לפי הפשט, אילו עצים מותר לכרות בעת מלחמה? ומה הנימוק?

ב. לדעת חז"ל - האם יש מצבים שבהם מותר לכרות במלחמה עצי פרי?

ג. על פי דברי חז"ל, כיצד מפרש הרמב"ן את ציווי התורה, לא לכרות עצי פרי אלא עצי סרק?

ד. כתבו שני מצבים בהם מותר לעקור עצים במהלך המלחמה. שים לב המצב השני נחלק לשלוש דוגמאות.

ה. על איזו תופעה שלילית בזמן המלחמה מדבר הרמב"ן? כיצד היא באה לידי ביטוי בנושא העצים? ומה דעת התורה על כך?

”...עד רדתה” (כ')

דברים כ, כ

רק עץ אֲשֶׁר תִּדְעַע כִּי לֹא עֵץ מֵאֲכָל הוּא אֶתּוֹ תִּשְׁחִית וְכָרְתָּ וּבְנִיתָ מְצוֹר עַל הָעִיר אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה עַד רִדְתָּהּ: רש"י
עד רדתה - לשון רדוי, שתהא כפופה לך.

5. כתוב בלשונך מה הפירוש של פסוק כ', ובעיקר של המילים "עד רדתה", לפי רש"י? נסה להציע טעם לדין הזה?

○ **שבת יט ע"א**

תנן רבנן: אין צריך על עיירות של נכרים פחות מג' ימים קודם השבת, ואם התחילו אין מפסיקין. וכן היה שמאי אומר: 'עד רדתה' - אפילו בשבת..

6. לפי דברי הגמרא במסכת שבת (יט ע"א), איזו הלכה מעשית למדו חז"ל מהמילים "עד רדתה"?

איסור כללי של "בל תשחית"

☒ **רשות: ספר החינוך מצוה תקכט - שלא להשחית אילני מאכל במצור וכן כל השחתה בכלל הלאו**

שנמנענו מלכרות האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשי העיר ולהכאיב לבותם...

כן נכנס תחת זה הלאו שלא לעשות שום הפסד, כגון לשרוף או לקרוע בגד או לשבר כלי לבטלה, ובכל ענינים אלו ובכל כיוצא בהם שיהיה בהם השחתה יאמרו זכרונם לברכה תמיד בגמרא והא קא עבר (והרי הוא עובר) משום "בל תשחית" [קידושין ל"ב ע"א]...

שורש המצוה ידוע, שהוא כדי ללמד נפשנו לאהוב הטוב והתועלת ולהדבק בו, ומתוך כך תדבק בנו הטובה ונרחיק מכל דבר רע ומכל דבר השחתה, וזהו דרך החסידים ואנשי מעשה אוהבים שלום ושמחים בטוב הבריות ומקרבים אותן לתורה, ולא יאבדו אפילו גרגר של חרדל בעולם, ויצר עליהם בכל אבדון והשחתה שיראו, ואם יוכלו להציל יצילו כל דבר מהשחית בכל כחם, ולא כן הרשעים אחיהם של מזיקין שמחים בהשחתת עולם והמה משחיתים, במדה שאדם מודד בה מודדין לו, כלומר בה הוא נדבק לעולם, וכענין שכתוב, "שָׁמַח לְאִיד לֹא יִנְקָה" רע (משלי יז, ה), והחפץ בטוב ושמח בו "נִפְשׁוּ בְטוֹב תְּלִין" לעולם (תהלים כה, יג), זה ידוע ומפורסם.

7. עיין בספר החינוך, וענה:

א. מה המקור בתורה לאיסור הכללי של "בל תשחית" - לא לקלקל סתם דברים?

ב. מה הטעם לאיסור הכללי של "בל תשחית"?

ישומן של שתי המטרות המנחות את דיני מלחמה

במבוא ליחידה למדנו שהרמב"ן מצביע על שתי מטרות-על שמנחות את דיני המלחמה בתורה, נסכם את דבריו:

א. דיני המלחמה מטרתם לסייע לעם ישראל לנצח במלחמה - בדרך הטבע.

ב. דיני המלחמה מטרתם למנוע את תופעות הלוואי האנטי-מוסריות, שהן בדרך כלל חלק בלתי נפרד בכל מלחמה.

8. הסבר כיצד שתי המטרות הללו באות לידי ביטוי בפרטי הדינים של מצוות איסור כריתת עצים בשעת מלחמה וכן

בטעמים שנתנו ע"י המפרשים למצווה זו.

יחידה: דיני מלחמה

שמירת המחנה	אשת יפת תואר	איסור השחתת עצים במלחמה	הקריאה לשלום במלחמה	נקי יהיה לביתו	החוזרים מהמערכה	עידוד וחיוק הלוחמים	מלחמת מצוה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	מבוא לדיני מלחמה
-------------	--------------	-------------------------	---------------------	----------------	-----------------	---------------------	-----------------------------------	------------------

אשת יפת תואר: (כא, י-יד)

דברים כא, י-יד

[חלק א: מקרה בו החייל חפץ בשבויה שתהיה אשתו]

(י) כי תצא למלחמה על איבדיך ונתנו ה' אלהיך בידך ושביתי שבי:

(יא) וראית בשביה אשת יפת תואר וחסקת בה ולקחתה לך לאשה:

(יב) והבאתה אל תוך ביתך וגלחתה את ראשה ועשתה את צפרניה:

(יג) והסירה את שמלת שביה מעליה וישבה בביתך ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים:

ואחר כן תבוא אליה ובעלתה והיתה לך לאשה:

[חלק ב: מקרה בו החייל אינו חפץ בשבויה שתהיה אשתו]

(יד) והיה אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה ומכר לא תמכרנה בכסף לא תתעמר בה תחת אשך ענייתה:

איך התורה מאפשרת לקחת בשבי אישה?

את הפרשה יש ללמד על רקע מציאות המלחמה העולה מן הכתובים במקומות נוספים. בעולם העתיק מקובל היה לקחת במלחמה בשבי אנשים נשים וטף. האנשים שנלקחו בשבי היו מחולקים כעבדים לאנשים פרטיים או שהיו נמכרים בשוק העבדים - כל ספרי ההיסטוריה מדווחים על כך, וגם בתנ"ך מצינו זאת הן במצוות התורה (למשל בפרשת הקריאה לשלום) והן בסיפורי הנ"ך (בשמואל ובמלכים). בנוסף לכך בעולם העתיק היה מקובל שלוחמים היו אונסים את הנשים בזמן הקרב, למשל, בתיאור המלחמה של הגויים על ירושלים נאמר בספר זכריה "וְאֶסְפְּתִי אֶת כָּל הַגּוֹיִם אֶל יְרוּשָׁלַם לְמִלְחָמָה וְנִלְכְּדָה הָעִיר וְנִשְׁסוּ (וחרבו) הַבָּתִּים וְהַנְּשִׁים תִּשְׁכַּבְנָה (תאנסנה)". לאחר שנשים נאנסו הלומים לאחר מכן או שהיו משאירים את הנשים האנוסות והמסכנות במקומם או שהיו לוקחים אותן בשבי לבתיהם ושם הם היו הופכים אותן לשפחות ובמקרה היותר גרוע הופכים אותן לשפחות המין שלהם. ואם הם לא רצו להחזיק אותן בבתיהם כשפחות, היו מוכרים אותן בשוק העבדים.

התורה מודעת לנורמות הללו שהיו מקובלות. התורה אינה יכולה לעקור את הנורמות הקלוקלות האלו לחלוטין היא לא יכולה להציב רף גובה בהרבה ממה שמקובל היה בזמן התנ"ך, אך התורה דורשת מהאדם בישראל לנהוג בנורמות מוסריות יותר גבוהות ממה שהיה מקובל - אסור ללוחם לאנוס את השבויה בזמן הקרב (רמב"ן), אלא מותר לו לקחת אותה בשבי וכעבור זמן להתחתן איתה, ואז לדאוג לכל צרכיה, ולתת לה מעמד של אישה נשואה חופשייה. זאת ועוד אם הלוחם מחליט שהוא אינו מעוניין להתחתן איתה אסור לו למכור אותה אלא הוא חייב לשחרר אותה לחלוטין.

☒ רש"י דברים כא, יא

ולקחת לך לאשה - לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע. שאם אין הקדוש ברוך הוא מתירה ישאנה באיסור. אבל אם נשאה, סופו להיות שונאה, שנאמר אחריו (פסוק טו) "כי תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה והאחת שנואה", וסופו להוליד ממנה בן סורר ומורה, לכך נסמכו פרשיות הללו.

1. עיין ברש"י על פסוק יא, וענה:

א. מדוע התורה מתירה לאדם לקחת לעצמו אישה שבויה?

ב. שאלה למחשבה: מה יחסה של התורה לדין אשת יפת תואר? כיצד מנחה אותנו התורה להתמודד עם התעוררות

יצר בעת מלחמה?

חלק א: מקרה בו החייל חפץ בשבויה שתהיה אשתו (י-ג)

2. עיין בפרק כא, פסוקים י-יד, וענה:

- א. הפרשה בנויה כמשפט תנאי (מבנה של מקרה ודין) - היכן מסתיים התנאי (המקרה) ומתחיל הדין?
 ב. "ולקחת לך אישה" (פסוק יא) מהי המשמעות ההלכתית של דברים אלו? האם יש חובה על האדם לקחת אישה בשבי ולהתחתן איתה?

3. כתוב בלשונך מצוות "עשה" ומצוות "לא תעשה" הכתובות בפסוקים אלה?

4. מה הן שש הפעולות שהאישה השבויה צריכה לעשות לפני שמותר ליהודי להתחתן איתה?

א.
ב.
ג.
ד.
ה.
ו. חייבת להתגייר לפני החתונה (רמב"ם)

מה מטרת הפעולות שאשת יפת התואר צריכה לעשות לפני חתונתה?

תלמידי 3 יח"ל נדרשים להכיר דעה אחת, תלמידי 5 יח"ל נדרשים להכיר 3 דעות

רש"י דברים כא

(יב) ועשתה את צפרניה - תגדלם כדי שתתנוול.

(יג) והסירה את שמלת שביה - לפי שהם נאים, שהגוים בנותיהם מתקשטות במלחמה בשביל להזנות אחרים עמהם. וישבה בביתך - בבית שמשמש בו, נכנס ונתקל בה, יוצא ונתקל בה, רואה בבכייתה, רואה בנוולה, כדי שתתגנה עליו. ובכתה את אביה - כל כך למה, כדי שתהא בת ישראל שמחה וזו עצבה, בת ישראל מתקשטת וזו מתנוולת.

רמב"ן דברים כא, יב

...וטעם האבלות והבכי ("וּבְכַתְּהָ אֶת אֲבִיהָ וְאֶת אִמָּהּ יָרַח יָמִים"):

ועל דעת רבותינו (ורש"י) שאומרים שהכל לכער את יפיה: צוה שתסיר הבגדים הנאים מעליה, שהגוים ארורים הם בנותיהם מתקשטות במלחמה כדי לזנות אחריהן, ותגלח את ראשה שהוא נוול גדול, ותקוץ הצפרנים כי מנהג הנשים לגדל אותם ולצבעם במיני הפוך והצבעונים... *וטעם האבלות והבכי על דעת רבותינו כדי שתתנוול אולי יעבור חשקו ממנה (ספרי תצא יא).

ורבי אברהם (אבי"ע) אמר, כי נתנה לה התורה זמן כמשפט הבוכים על מת לכבוד אביה ואמה שמתו במלחמה.

והרב (הרמב"ם) אמר במורה הנבוכים (ג מא), לחמלה עליה שתמצא מנוח לנפשה, כי יש לעצבים מנוח והשקט בבכייתם ואבלם, ובזמן ההוא לא יכריחנה להניח דתה ולא יבעלנה.

ועל דעתי... רק (אלא בכדי) שיעקר שם ע"ז מפיה ומלבה, ולכבות עוד גחלת הנדוד והפרוד מאביה ומאמה ומעמה. **שאינ הגון לשכב עם אשה אנוסה ומתאבלת**... והנה כאשר יודיעוה שנכריחנה לעזוב את עמה ומולדתה ותתיהד, נאמר לה תתנחמי על אביך ועל אמך ועל ארץ מולדתך כי לא תוסיפי לראותם עוד עד עולם, אבל תהי אשה לאדוניך כדת משה ויהודית. **והנה אז ניתן לה זמן שתבכה ותתאבל כמשפט המתאבלים, להשקיט ממנה צערה ותשוקתה** "כי בכל עצב יהיה מותר" (יתרון והרווחה) וניחוס אחרי כן. והנה בזמן הזה לקחה עצה בנפשה על הגירות, ונעקר קצת מלבה ע"ז שלה ועמה ומולדתה כי נחמה עליהם, ודבקה באיש הזה שידעה כי תהיה אליו והורגלה עמו.

5. עיין בדברי הרמב"ן, וענה:

א. הרמב"ן מביא ארבע דעות (חז"ל, אבי"ע, רמב"ם, ורמב"ן) בשאלה מה טעם לפעולות שהשבויה נדרשת לעשות **במשך חודש ימים**. מייין את הדעות הללו לשתי קבוצות לפי החלוקה המופיעה בטבלה שלפניך והסבר.

הטעם לפעולות שאשת יפת התואר צריכה לעשות במשך חודש ימים	
למען מצבו הנפשי של אשת יפת התואר (השבויה)	למען מצבו הרוחני של האדם מישראל (השוכה)
השבויה במרכז	החייל השובה במרכז

ב. מה הם שני הטעמים שנותן הרמב"ן להמתנה של חודש הימים עד שלוחם יכול לשאת את השבויה לאישה.

ההתגירות של אשת יפת התואר

רמב"ם משנה תורה, הלכות מלכים פרק כא, הלכות ה-ו
 ...אם קבלה עליה להיכנס תחת כנפי השכינה [להתגייר] - מטבילה לשם גרות מיד...
 לא רצתה להתגייר, מגלגלין עימה שנים עשר חדש. לא רצתה - מקבלת שבע מצוות שנצטוו בני נח, ומשלחה לנפשה, והרי היא ככל הגרים התושבים, ואינו נושאה שאסור לישא אשה שלא נתגיירה.

6. לדעת הרמב"ם ופרשנים נוספים, השבויה נדרשת להתגייר והשובה אינו רשאי לשאת אותה בנוכריותה. מה הדין במקרה והשבויה מסרבת להתגייר? ומה הטעם של דין זה?

חלק ב: מקרה בו החייל אינו חפץ בשבויה שתהיה אשתו (יד)

7. מה הדין במקרה והלוחם אינו חפץ לשאת לאישה את אשת יפת התואר שלקח בשבי. **צטט** והסבר.

משמעותה של פרשת אשת יפת תואר בימינו

הרב אליעזר מלמד, בשבע", א' כסלו תשע"ז

אמנם בארצות ערב ודומיהן עדיין מקובל שחיילים אונסים נשים ורוצחים אנשים, ואף בצבאות המערב חיילים רבים עוברים על החוק ואונסים את נשות העם הנכבש או הנשלט. מכל מקום, מכיוון שכל היתר אשת יפת תואר הוא כנגד יצר הרע, כדי להסדיר את התנהגות החייל בתנאים תרבותיים אכזריים ורעים ולהצילו בכך מאיסורים חמורים יותר, הרי שכיום - לאחר שזכינו ובהשפעתו המיטיבה של מוסר התורה דיני המלחמה בקרב עמי המערב השתנו לטובה, הן מצד מעמד בני האוכלוסייה המנוצחת שנפשם אינה נתונה כרכוש ביד הכובשים, והן מצד שחוקי הצבא נאכפים על החיילים ביתר יעילות - בטל היתר אשת יפת תואר. חזר הדין לקדמותו, שאסור לאיש ואישה לקיים יחסי אישות שלא במסגרת נישואין כהלכה".

ישומן של שתי המטרות המנחות את דיני מלחמה

- במבוא ליחידה למדנו שהרמב"ן מצביע על שתי מטרות-על שמנחות את דיני המלחמה בתורה, נסכם את דבריו:
- א. דיני המלחמה מטרתם לסייע לעם ישראל לנצח במלחמה - בדרך הטבע.
  - ב. דיני המלחמה מטרתם למנוע את תופעות הלוואי האנטי-מוסריות, שהן בדרך כלל חלק בלתי נפרד בכל מלחמה.

8. הסבר איזו מטרה מבין שתי המטרות שלמדנו, באה יותר לידי ביטוי בדינים ובטעמים השונים של מצוות אשת יפת תואר. פרט בתשובתך **דינים שונים וטעמים לדינים** שנאמרו ע"י המפרשים, והסבר כיצד הם מיישמים את המטרה.

יחידה: דיני מלחמה

שמירת המחנה	אשת יפת תואר	איסור השחתת עצים במלחמה	הקריאה לשלום במלחמה	נקי יהיה לביתו	החוזרים מהמערכה	עידוד וחיוק הלוחמים	מלחמת מצווה ומלחמת רשות מלחמת עמלק	מבוא לדיני מלחמה
-------------	--------------	-------------------------	---------------------	----------------	-----------------	---------------------	------------------------------------	------------------

שמירת המחנה (כג, י-טו)

דברים כג, י-טו

- (י) כי תצא מחנה על איבויך ונשמרת מפל דבר רע:
 (יא) כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא אל מחוץ למחנה לא גבא אל תוך המחנה:
 (יב) והיה לפנות ערב רחץ במים וכבא השמש גבא אל תוך המחנה:
 (יג) ונד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ:
 (יד) ונתד תהיה לך על אונדך והיה בשבתך חוץ וחרפתה בה ושבת וכסית את צאתך:
 (טו) כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת איבויך לפניך והיה מחנך קדוש ולא יראה בך ערות דבר, ושב מאחריך (ה' התרחק ממך):

שמירה על טהרה במחנה

דברים כג

- (יא) כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא אל מחוץ למחנה לא גבא אל תוך המחנה:
 (יב) והיה לפנות ערב רחץ במים וכבא השמש גבא אל תוך המחנה:

רש"י דברים כג, יא

ויצא אל מחוץ למחנה - זו מצות עשה.
 לא יבא אל תוך המחנה - זו מצות לא תעשה.

- עין בפרק כג פסוקים יא-יב וברש"י, וענה:
 א. מהי מצווה ה"עשה" ומהי מצוות ה"לא תעשה" הכתובות בפסוק יא?
 ב. כתוב בלשונך את הדין הנאמר בפסוק יב.

שמירה על היגיינה במחנה

דברים כג

- (יג) ונד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ:
 (יד) ונתד תהיה לך על אונדך והיה בשבתך חוץ וחרפתה בה ושבת וכסית את צאתך:

רש"י דברים כג

(יג) ויד תהיה לך - כתרגומו (אונקלוס: "ואתר מתקן" - מקום מוכן) כמו "איש על ידו" (במדבר ב, יז, גם שם פירש רש"י "ידו" - מקום, והפירוש שם הוא שבמסע המחנות כל שבט צריך לשמור על מקומו כפי שנקבע בסידור המחנות).
 (יד) על אונדך - לבד משאר כלי תשמישך. אונדך - כמו כלי זיניך.

- עין בפסוקים יג-יד וברש"י וכתוב, מה הן שתי מצוות העשה הנאמרות בפסוקים אלה.
 פרט על מי מוטל החובה לביצועה של כל אחת ממצות אלו?

- התורה מביאה שני דברים שצריך להימנע מהם במחנה צבאי: להרחיק אדם שטמא בטומאת קרי, ולשמור על היגיינה, מדוע לדעתך התורה מביאה דווקא את שני עניינים אלו בהקשר הצבאי?

”כִּי תֵצֵא מִחֲנֶה עַל אִיבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבַר רָע” (פסוק י)

☒ רמב”ן דברים כג, י

ונשמרת מכל דבר רע - ...ועל דרך הפשט היא אזהרה מכל הנאסר.

ובספרי (תצא קיט) ”ונשמרת מכל דבר רע”

שומע אני בטומאות ובטהרות ובמעשרות (וכד', כלומר לזהר מכל העברות והמצוות) **הכתוב מדבר,**

תלמוד לומר: ”ערוה” (כנאמר בפסוק טו: ”ערות דבר”)

אין לי אלא - ערוה (גילוי עריות).

מנין לרבות עבודת גלולים וגלוי עריות ושפיכות דמים וקללת השם?

תלמוד לומר: ”ונשמרת מכל דבר רע” (פסוק י)

או יכול בטומאות ובטהרות ובמעשרות הכתוב מדבר?!

תלמוד לומר: ”ערוה” - מה ערוה מיוחדת מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה,

אף כל מעשה שגלו עליו כנענים ומסלק את השכינה (כלומר גם ע”ז ושפיכות דמים וקללת השם),

כשהוא אומר: ”דבר” אף על לשון הרע.

4. ברור שהדברים הרעים שצריך להימנע מהם במחנה צבאי, אינם מסתכמים רק בהרחקת הטמא ושמירה על הגיינה. עיין בפסוקים י-טו ובדברי הרמב”ן וענה:
- א. לפי הרמב”ן מה נכלל עוד בחיוב להישמר ”מכל דבר רע” לפי הפשט, ומה נכלל בציווי זה לפי המדרש בספרי?
- ב. ערוך רשימה, מה הם **שבעת** האיסורים שצריך להימנע מלעשות במחנה צבאי? (ע”פ הפשט וע”פ המדרש).

רמב”ן דברים כג, י

ונשמרת מכל דבר רע - ...והנכון בעיני בענין המצוה הזאת, כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה, כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה, הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב. ועל כן הזהיר בו הכתוב, ונשמרת מכל דבר רע.

5. עיין בפסוק י' ובדברי הרמב”ן, וענה:

- א. מה הקושי בציווי התורה ”וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דְּבַר רָע” אליו מתייחסים הרמב”ן בפירושו?
- ב. כיצד הרמב”ן מיישב את הקושי?

רמב”ן דברים כג, י

(לאחר שהרמב”ן הביא את המדרש ”שנשמרת מכל דבר רע” הכוונה לזהר מע”ז, מגלוי עריות, שפיכות דמים, מקללת השם ומלשון הרע הוא אומר:)

וגם זה מן הטעם שפירשנו, כי מלבד האזהרות שבאו **באלה העבירות החמורות יוסיף ”לאו” במחנה שנשמר בו מכל אלו העבירות, שלא תסתלק השכינה מישראל אשר שם,** כאשר אמר ”כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך” - והנה העושה העבירות הגדולות במחנה, כאותם שכתוב בהם (ירמיה ז, ט) ”שמו שקוציהם בבית אשר נקרא שמי עליו לטמאוו”.

ועוד, שלא (נגיע למצב ש) **יגברו עלינו האויבים - אם נעשה כמעשים הגורמים להם שיגלו מפנינו,** וזהו ”ולתת אויביך לפניך”,

והוסיפו בו לשון הרע (חז”ל דרשו ”דבר רע” - ”לשון הרע”), כדי שלא ירבו ביניהם מחלוקת, ויכו ביניהם מכה רבה מאד יותר מן האויבים.

ועל דרך הפשט, הזהיר בבעל המקרה לצאת מכל המחנה מפני הטעם הנזכר שהשם מתהלך עמנו להושיענו והמחנה קדוש, ושיהיה לבנו מתכוין להקב"ה ונוחיל לישועתו ולא נסמוך בזרוע בשר. וכן הטעם בכסוי הצואה, **כי המחנה כולו כמקדש ה'.**

וממנו נלמוד למקום התפלה, שנרחיק מן הצואה ארבע אמות ולכל מראה העיניים.

6. מתברר שכדי לנצח במלחמה לא מספיק שיהיה לצבא כוחות צבאיים-ארציים: מודיעין, פיקוד, טקטיקה וכלי נשק וכד', וגם לא מספיק שהעם והלוחמים יחזיקו בתפיסה רוחנית: אמונה בה' שהוא זה שנלחם לנו, ושצריך להתפלל וכד'. **הפרשה שלנו חידשה שצריך משהו נוסף בתחום הרוחני.**

- א. לפי הרמב"ן, מהו הדבר הרוחני הנוסף שבלעדיו הניצחון לא מובטח? בסס את תשובתך על הכתוב.
- ב. מה הם שני הטעמים שמביא הרמב"ן מדוע כדי לנצח, מחנה צבאי חייב להקפיד על הדבר הרוחני הנוסף?
- ג. מה הדמיון שמוצא הרמב"ן למחנה צבאי ולמקדש? ומה המשמעות הנובעת מדמיון זה?

7. הרמב"ן על פסוק י' רואה בציווי "ונשמרת מכל דבר רע", כציווי שנועד לסייע לעם ישראל להתמודד עם סכנות שונות שעלולות לצוץ בעת מלחמה ולדרדר את התנהגות העם. בטבלה שלפניך מוצגות **שלוש סכנות** מרכזיות, השלם בלשונך את המשפטים בטבלה, ופרט כיצד בא לדי ביטוי **באופן מעשי** סכנות אילו לפי הרמב"ן?

הציווי "ונשמרת מכל דבר רע" נאמר דווקא בזמן מלחמה כי	א. סכנה מוסרית	(ענה לפי הרמב"ן המובא לפני שאלה 5)
הציווי "ונשמרת מכל דבר רע" נאמר דווקא בזמן מלחמה מכיוון	ב. סכמה רוחנית	(ענה לפי הרמב"ן המובא לפני שאלה 6)
הציווי "ונשמרת מכל דבר רע" כולל גם את הזהרה <u>מלדבר</u> לשון הרע במחנה, זה נאמר דווקא בזמן מלחמה כי	ג. סכנה חברתית	(ענה לפי הרמב"ן המובא לפני שאלה 6)

ישומן של שתי המטרות המנחות את דיני מלחמה

- במבוא ליחידה למדנו שהרמב"ן מצביע על שתי מטרות-על שמנחות את דיני המלחמה בתורה, נסכם את דבריו:
- א. דיני המלחמה מטרתם לסייע לעם ישראל לנצח במלחמה - בדרך הטבע.
  - ב. דיני המלחמה מטרתם למנוע את תופעות הלוואי האנטי-מוסריות, שהן בדרך כלל חלק בלתי נפרד בכל מלחמה.

8. הסבר איזו מטרה מבין שתי המטרות שלמדנו, באה יותר לידי ביטוי בדינים ובטעמים השונים של מצוות "שמירת המחנה". פרט בתשובתך **דינים שונים וטעמים** לדינים שנאמרו ע"י המפרשים, והסבר כיצד הם מיישמים את המטרה.

ספר דברים

יחידת סיכום

פרשנות ומקורות נוספים

על פי תוכנית הלימודים החדשה בתנ"ך

שאלונים 2371 (3 יח"ל), 2571 (5 יח"ל)

מקראה

- חומר לימודי לתלמידי 5 יח"ל
 חומר לימודי שהוא רשות (העמקה)
-

יחידת סיכום - ספר דברים

מבוא

פתיחה

חומש דברים הוא נאומו של משה רבנו **לדור נוחלי הארץ**, והכניסה שלהם לארץ יוצרת **מציאות חדשה** של עבודת ה'. יחידה זו עוסקת בהשלכות ובביטויים המיוחדים של המציאות החדשה, שנובעים מהדברים הבאים:

הנהגה טבעית

ההנהגה הניסית היום-יומית במדבר מגיעה אל קיצה. הנהגתו של הקב"ה בארץ ישראל היא בדרך הטבע - **"הנהגה טבעית"**. ברכת האדמה והגשמים היורדים בעתם עלולים להביא חלילה **לשכחת ה' ולגאווה** ("כוחי ועוצם ידי"). האתגר הוא לייחס את ההצלחה ואת השפע למקורם העליון, ולדעת לחלוק אותם עם הלוי והעני.

מריכוז לפיזור

לא עוד ריכוז סביב משכן חי ופועל - **מעטת עתיד העם להיות מפוזר ומרוחק**, ומבחינות מסוימות אתגר החיבור אל הקודש הופך להיות אחריותו של הפרט: על כל יהודי ויהודי, גם אם הוא חי בנחלה מרוחקת, מוטלת החובה לקיים ולשמר את נקודת החיבור אל הקב"ה, הן ברגש והן במעשה. מאידך, נדרשת ממנו הבנה עמוקה כי הברית נכרתה עם הכלל, עם הלאום, והוא כפרט מחויב לה מעצם היותו חלק מהכלל הישראלי.

התעצמות סכנת העבודה זרה

עם המעבר לארץ ישראל, לסביבה מיושבת, **פיתויי העבודה הזרה מתרבים ומתעצמים** כתוצאה מהשפעת עמי הסביבה (ואכן חומש דברים רצוף באזהרות מעבודה זרה). הבחירה בעבודת ה' על פני העבודה הזרה הופכת למעשה יום-יומי ומקבלת תוקף מיוחד.

תשובה וגאולה

נאום הפרידה של משה מתייחס גם למצבי ריחוק ומשבר - גלות, העתידים להתרחש, ומבטיח את יכולתו של העם לשוב **בתשובה** אל הקב"ה **ולהיגאל**. [מול הבחירה החופשית, ובמידה מסוימת בניגוד לה, עומדת שירת 'האזינו', שירה היסטוריוסופית המתארת תהליך הכרחי של גלות ולבסוף גאולה, ומדגישה את המחויבות של הקב"ה לגאולת ישראל גם ללא קשר לתהליך של תשובה].

במהלך לימוד היחידה נשתדל להתבונן על הפסוקים בהקשרם, ומתוך כך לברר את משמעותם הייחודית בחומש דברים, וכן להבין את משמעותם לדורות.

הנושאים הנלמדים ביחידה

מקרא ביכורים פרק כו, א-יא	ברית עולם פרק כט, ט-כ	פרשת התשובה פרק ל	מותו של משה פרק לד
------------------------------	--------------------------	----------------------	-----------------------

במהלך הדיון בנושאים הללו יידונו העיקרים והתכנים הבאים:

♦ עבודת ה' הפרטית והלאומית ♦ בחירה חופשית ♦ שכר ועונש

שני מרכיבים מרכזיים ביחידת "הברית"

- יחידת "הברית" מקיפה היבטים מסוימים של עבודת ה' בחומש דברים, ולהתבונן בהם מתוך שתי נקודות מבט:
- הראשונה - בתוך ההקשר הספציפי של **דור נוחלי הארץ** והאתגרים המיוחדים העומדים בפני דור זה דווקא.
- והשנייה - המשמעות הנצחית העומדת מעבר לכל הקשר נקודתי, ומשמעותית **לכל הדורות** וגם לנו ולתלמידינו היום, הן ברובד הלאומי והן ברובד האישי.

יחידת סיכום - ספר דברים

מקרא ביכורים פרק כו, א-יא	ברית עולם פרק כט, ט-כ	פרשת התשובה פרק ל	מותו של משה פרק לד
------------------------------	--------------------------	----------------------	-----------------------

מקרא ביכורים

מבוא

פרשת מקרא ביכורים היא אחת משתי מצוות החותמות את נאום המצוות. במשנה (ביכורים פרק א משניות ב-ג) נאמר כי התנאי להבאת ביכורים הוא בעלות על הקרקע, וכי הביכורים מובאים רק משבעת המינים - משבחה של ארץ ישראל. ויותר מכך: לחלק מהדעות אפשר להביא רק פירות מאזורים מסוימים בהם הם גדלים באיכות הגבוהה ביותר - למשל, אין מביאים תמרים מההרים.

דברים פרק כו, א-יא

(א) והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה.
 (ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נתן לך ושמית בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך לשכון שמו שם.
 (ג) ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו.

(ד) ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' אלהיך.
 (ה) וענית ואמרת לפני ה' אלהיך ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב.
 (ו) וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה.
 (ז) ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו.
 (ח) ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאותות ובמפתים.
 (ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש.
 (י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה' והנחתו לפני ה' אלהיך והשתחוית לפני ה' אלהיך.
 (יא) ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך.

1. עיין במבוא ובפסוקים א-יא, והסבר בלשונך מהי מצוות ביכורים (פרט את עיקרי הדינים)

דברים כו, ב

ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נתן לך...
 רש"י

מראשית - ולא כל ראשית, שאין כל הפירות חייבין בבכורים אלא שבעת המינים בלבד. נאמר כאן "ארץ", ונאמר להלן (דברים ח, ח) "ארץ חיטה ושעורה (וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש)" וגו', מה להלן משבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, אף כאן שבח ארץ ישראל שהן שבעה מינים.
 זית שמן, זית אגורי (שהוא מין משובח הגדל בארץ ישראל) ששמנו אגור בתוכו, ודבש הוא דבש תמרים.

2. כיצד דרשו חז"ל שמצוות הביכורים היא רק מפירות שבעת המינים? (בעזרת איזו מידה ממידות התורה נלמד דין זה?)

מצוות ביכורים - מצווה מבוארת

המצווה להביא ביכורים מופיעה בתורה מוקדם יותר בספר שמות בשני מקומות, באותה לשון:

שמות כג, יט	שמות לד, כו
ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו.	ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו:

3. איזה פרט הילכתי מרכזי התווסף והתבאר ב"מצוות ביכורים" בספר דברים פרק כו?

"מקרא ביכורים"

בלשון חז"ל נוסח הדברים שחובה על האדם לומר בבית המקדש בעת הבאת הביכורים מכונה "מקרא ביכורים".

הרב תמיר גרנות עיונים בפרשת השבוע, אתר תורת הר עציון

אחר הבאת הביכורים נצטוונו לומר כך:

(ה) וְעִנִּיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲרָמִי אֲבָד אָבִי וַיְרֵד מִצְרָיִם וַיְגַר שָׁם בְּמִתֵּי מֵעַט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָדוֹל עֲצוּם וָרֶב: (ו) וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרָיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה: (ז) וַנִּצְעַק אֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּרְא אֶת עֲנִינוּ וְאֶת עֲמָלָנוּ וְאֶת לַחֲצָנוּ: (ח) וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרָיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה וּבְמָרָא גָדֹל וּבְאֹתוֹת וּבְמִפְתָּיִם: (ט) וַיְבִאֵנוּ אֶל הַמִּקְוֹם הַזֶּה וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ: (י) וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה'...:

האמירה כוללת שלושה חלקים:

א. התייחסות לאומית-כללית: תיאור שעבוד מצרים.

ב. התייחסות לאומית-כללית: ה' גאל את ישראל ממצרים והביאם לארץ זבת חלב ודבש.

ג. התייחסות פרטית, של האדם המביא את הביכורים, להוויתו העכשווית.

בעוד שבשני החלקים הראשונים מדבר האדם על ה' בגוף שלישי ('וישמע ה' קולנו', פסוק ז), הרי שבחלק השלישי, כשהוא עובר לדבר על עצמו ועל מצבו, הוא מדבר אל ה' בגוף שני ('אשר נתתה לי ה', פסוק י).

לפי מבנה האמירה ותכניה, היא מכוונת לחבר את הסיטואציה הפרטית שבה אדם נמצא בשעה שהבכירו הפירות הראשונים בשדהו, והרגשות החיוביים והאישיים המלווים אותה, עם ההקשר הכללי-לאומי של מציאותו, כלומר ההיבטים הלאומיים וההיסטוריים של קיומו הפרטי, אשר נותנים משמעות כללית לשמחתו הפרטית.

4. עיין בדברי הרב תמיר גרנות, וענה:

א. חלק את נוסח הדברים שאומר מביא הביכורים (פסוקים ה-יא), לפי החלוקה שמציע הרב תמיר גרנות

מפסוק ועד פסוק	הנושא של כל חלק	
	התייחסות לאומית-כללית: תיאור שעבוד מצרים	חלק א
	התייחסות לאומית-כללית: ה' גאל את ישראל ממצרים והביאם לארץ זבת חלב ודבש	חלק ב
	התייחסות פרטית, של האדם המביא את הביכורים, להוויתו העכשווית.	חלק ג

ב. לפי הרב תמיר גרנות, מדוע בשעה שאדם מביא ביכורים לבית המקדש, מפירותיו האישיים שהוא הוציא מאדמתו הפרטית, הוא נדרש להזכיר את הסיפור ההיסטורי הלאומי-הכללי של שיעבוד מצרים ושל גאולת מצרים? מה הקשר?

טעם המצווה

ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק, שער צח

לפי שעיקר קבלת אלוקות הוא במה שיכיר האדם שממנו באות כל הטובות כולן, ושכוחו ועוצם ידו לא עשה את החיל בשום פנים, והמחשבה בחילוף זה הוא פריקת עול ומורא שמים מעליו, אשר תוצאותיה כל הרעות המתרגשות. ולזה הזהיר ואמר: אחר שתבוא לארץ לאמר "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה", לפי שכבר יישכח מפי זרעך או זרע זרעך את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לך עד הביאך שמה, על כן אתה צריך לעשות מעשה ולקחת עמך דברים המזכירים תמיד כי "לה' הארץ ומלואה" ומידו ניתנה לך למתנה, והוא המשפיע תמיד כל הצלחותיה... כי באמת הבאת הביכורים וכל מנחת ראשית המובאות יורו על אדנות של האלוקות.

5. לפי בעל 'עקידת יצחק' 'מצוות ביכורים' מהווה תשובה ותיקון לסכנות שבמפגש של האדם עם הארץ הטובה.
  - א. מה הסכנות במפגש של האדם עם הארץ הטובה?
  - ב. כיצד מצוות הביכורים יש בה תשובה ותיקון לאותה סכנה?
  - ג. לאיזו מידה טובה מחנכת "מצוות ביכורים"?

"נתן" - מילה מנחה

דברים כו

(א) וְהָיָה כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ ... (ב) וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תְּבִיא מֵאֲרֶזְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ ... (ג) כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה' לְאַבְרָהָם לְנֹתָן לָנוּ.
 ...
 (ו) וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרָיִם וַיַּעֲנוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה:
 ...
 (ט) וַיִּבְאֲנוּ אֶל הַמִּקְוֹם הַזֶּה וַיִּתְּנוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶזְךָ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ: (י) וַעֲתָה הִנֵּה הִבְאֵתִי אֶת רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לִּי ה'... (יא) וְשָׂמַחְתָּ בְּכָל הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְבִיתְךָ אֶתָּה וְחֵלְוֵי וְהִגַּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ:

6. הפועל "נתן" היא "מילה מנחה" בפרשיית מצוות ביכורים, והיא מופיע שבע פעמים. מה המשמעות שהמילה המנחה היא "נתן", בפרשיית מצוות ביכורים?

נחמה ליבוביץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 244

בין שלוש נתינות ראשונות שנתן ה' לנו לבין שלוש נתינות אחרונות שנתן ה' לנו: "ארץ", "פרי אדמה" ו"כל הטוב" עומדת נתינה מסוג אחר ושונה לגמרי: "וירעו אותנו המצרים ויתנו עלינו עבודה קשה". כאן לא ה' הוא הנותן כי אם המצרים, לא הארץ היא הניתנת - אלא עבודת פרך, מסוג זה היא "הנתינה" ההיסטורית של עולם הגויים לישראל. ואולם ההדגשה המיוחדת על הכרת טובה, שיצאנו מעולם הגויים והניכר והובאנו לארץ מודגשת עוד בפסוק אחרון שבו צווינו לשתף בשמחתנו את אלה אשר אין להם אדמה משלהם: "וְשָׂמַחְתָּ בְּכָל הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְבִיתְךָ אֶתָּה וְחֵלְוֵי וְהִגַּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ" (פסוק יא).

7. עיין בפסוקים א-ט בדברי נחמה ליבוביץ, וענה:
  - א. מה ההבדל בין שלושת ה"נתינות" הראשונות ושלושת האחרונות לבין ה"נתינה" האמצעית (הרביעית)?
  - ב. מה מסמלת "הנתינה" האמצעית (הרביעית)?
  - ג. מהי ההדגשה המיוחדת שיש ב"נתינה" שזכרת בסוף הפרשייה - פסוק יא?

סיכום

מצוות ביכורים, החותמת את נאום המצוות (ה-כ) "סוגרת מעגל" וחוזרת על העקרונות של היחס הנכון לברכת הארץ:

- מול "כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה... ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש" שנזכר בתחילת ספר דברים (פרק ח, ז-ח), מצווה התורה לקראת סוף ספר דברים להביא את ראשית הפירות משבעת המינים אל המזבח: "והיה כי תבוא אל הארץ... ובאת אל הפהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו: הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ..." (כו, א-ג).
- מול סכנת "השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך... ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים... ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" - שנזכר בתחילת ספר דברים (ח, יא-יז) מצווה התורה, לקראת סוף ספר דברים, לומר בפה מלא את המילים: "וענית ואמרת... ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה... ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה'" (כו, ח-י).

יחידת סיכום - ספר דברים

מותר של משה פרק לד	פרשת התשובה פרק ל	ברית עולם פרק כו, ט-כ	מקרא ביכורים פרק כו, א-יא
-----------------------	----------------------	--------------------------	------------------------------

ברית עולם

מבוא

לפני הכניסה לארץ כורת משה ברית בין העם והקב"ה הנקראת "ברית ערבות מואב". בהוראת הפרק נתמקד בפסוקים ט-כ, המגדירים את גבולות הברית ואת האנשים הכלולים בה.

דברים כט

(ט) אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלהיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישאל:
 (י) טפכם נשיכם וגרד אשר בקרב מחניד מחטב עציף עד שאב מימיך:
 (יא) לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו אשר ה' אלהיך פרת עמך היום:
 (יב) למען הקים אתך היום לו לעם והוא יהיה לך לאלהים
 כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבתך לאברהם ליצחק וליעקב:
 (יג) ולא אתכם לבדכם אנכי פרת את הברית הזאת ואת האלה הזאת:
 (יד) כי את אשר ישנו פה עמנו עמד היום לפני ה' אלהינו ואת אשר איננו פה עמנו היום:
 (טו) כי אתם ודעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים ואת אשר עברנו בקרב הגוים אשר עברתם:
 (טז) ונתראו את שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמיהם:
 (יז) פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט
 אשר לבבו פנה היום מעם ה' אלהינו ללכת לעבד את אלהי הגוים ההם פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה:
 (יח) והיה בשמעו את דברי האלה הזאת¹ והתברך בלבבו לאמר
 שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך למען ספות הרנה את הצמאה²:
 (יט) לא יאבה ה' סלח לו כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא
 ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה ומחה ה' את שמו מתחת השמים:
 (כ) והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית הכתובה בספר התורה הזה:

תוכנה העיקרי של הברית ושל הפרת הברית

- א. מה התוכן העיקרי של הברית כפי שעולה מפסוקים ט-יד? צטט את הפסוק המתאים, והסבר.
- ב. מה הדבר העיקרי שמציין את הפרת הברית כפי שעולה מפסוקים טו-כ? צטט את הפסוק המתאים, והסבר.

¹ □ "את דברי האלה - את דברי האלה הזאת 'ארור האיש אשר יעשה' וגו' האמורים (בפרק כז) בפרשת כי תבא" (חזקוני).

² □ "למען ספות הרנה את הצמאה" - פירושים רבים הוצעו לביטוי זה. להלן פירוש אחד המבוסס על דברי אברנאל:

הביטוי הוא משל מתחום החקלאות: לגנן יש הרבה ערוגות; בכל ערוגה יש צמחים מסוג אחר. יש צמחים שצורכים יותר מים ונעשים צמאים יותר מהר, בעוד שצמחים אחרים צורכים פחות מים ונשארים רוויים ("רווה" ההפך מ"צמא"). כשהגנן בא להשקות את הגינה, הוא לא מבחין בין הערוגות, אלא אם רוב הערוגות צמאות הוא משקה את כל הערוגות - גם את הרוות; הוא מוסיף ומשקה את הערוגה הרווה ביחד עם הערוגה הצמאה - וכך גם הערוגה הרווה מקבלת עוד מים.

בנמשל, הגנן הוא ה', המים הם ברכותיו של ה', והערוגות הן בני-ישראל. הברכות והקלות שזכרו בדברים כח מובטחות לכל עם ישראל, ולא ליחידים: אם העם ילך לפי חוקי התורה הוא יזכה לברכות, ואם יעבור על חוקי התורה - הוא יסבול מהקלות. איש או אישה ששמע את הברכות והקלות, והיה בשומעו את דברי האלה הזאת, עלול להתברך בלבבו לאמור: 'שלום יהיה לי - כי בשרירות ליבי אלך' מה הטעם להתאמץ ולקיים את התורה? אני אעשה מה שאני רוצה (אחטא), ומכיוון שרוב עם ישראל יקיימו את התורה - ה' ייתן את הברכות לכולם, וגם אני אקבל את הברכות ביחד עם כולם ביחד אתם: "למען ספות הרווה את הצמאה"

פירושים לביטויים ייחודיים או קשים בפרשייה

רש"י דברים כט

- (ט) אתם נצבים היום - מלמד שכינסם משה לפני הקב"ה ביום מותו להכניסם בברית.
- (יא) לעברך בברית - דרך העברה, כך היו כורתים ברית, עושין מחיצה מכאן ומחיצה מכאן ועוברים בינתיים, כמו שנאמר "העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו..." (ירמיה לד, יח)
- (יד) ואת אשר איננו פה - ואף עם דורות העתידים להיות.
- (יז) פן יש בכם - שמא יש בכם.
- אשר לבבו פנה היום - מלקבל עליו הברית.
- שרש פרה ראש ולענה - שרש מגדל עשב מר כ'גידין' (שם של מיני עשבים) שהם מרים, כלומר מפרה ומרבה רשע בקרבכם.
- (יח) והתברך בלבבו - לשון ברכה, יחשוב בלבו ברכת שלום לעצמו לאמר, לא יבאוני קללות הללו, אך שלום יהיה לי.

2. עיין בפסוקים ט-כ, והסבר את הביטויים הייחודיים והקשים בפרשייה, לפי רש"י.

- א. בפסוק ט משה פונה לעם ישראל בביטוי ייחודי: "אַתֶּם נִצְבִּים הַיּוֹם". הסבר ביטוי זה, היעזר **בדברים לב, מח**.
- ב. בפסוק יא נאמר: "לְעִבְרְךָ בְּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאֶלְתֵּיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ כָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם". מדוע לכרות ברית בין שני צדדים מכונה בתורה "לעבור"? (הבא שתי דוגמאות מהתנ"ך לנוהג שמתאר רש"י).
- ג. בפסוק יד נאמר: "כִּי אֶת אֲשֶׁר יִשְׁנֶנּוּ פֹה עִמָּנוּ עִמַּד הַיּוֹם לְפָנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֶת אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם". הגדר בלשונך מי הם האנשים המכונים בפסוק "אֲשֶׁר יִשְׁנֶנּוּ פֹה עִמָּנוּ עִמַּד הַיּוֹם", ומי הם האנשים המכונים "אֲשֶׁר אֵינְנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם".
- ד. בפסוק יז, התורה מזהירה את האיש אשר מתכוון לפנות לעבודה זרה, מכנה וממשילה אותו ל"שֶׁרֶשׁ פְּרֵה רֹאשׁ וְלַעֲנָה". הסבר בלשונך את המשל והנמשל בכינוי זה.
- ה. בפסוק יח נאמר: "וְהָיָה בְּשִׁמְעוֹ אֶת דְּבָרֵי הָאֱלֹהִים (השבועה והקללה) הַזֹּאת וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבּוֹ לֵאמֹר שְׁלוֹם יְהִיָּה לִי כִּי בִשְׁרָרוֹת לִבִּי אֵלֵךְ..." מה הפירוש "התברך בלבבו"? ומדוע הוא יחשוב שהוא "יתברך"?

מי האנשים הכלולים בברית?

רש"י הירש דברים כט, ט-י

פסוקים ט-יד באים לשלול את התפיסה המוטעית, כאילו התחייבות הברית לקיום התורה מוגבלת רק למעמדות ודורות מסוימים או לזמן מסוים. אכן הברית והאלה חלות על כל הנמנים עם ישראל ועל כל הדורות הבאים.

פסוקים טו-כ באים למנוע את הטעות, כאילו הודעות הברכות והקללות נותנות את דעתן רק לבגידת האומה, ואילו היחיד יכול לכתוב כתב שחרור לעצמו כדי לחיות בניגוד לתורה, ובלבד שהכלל שומר על נאמנותו לה' ותורתו. היה צורך לתת את הדעת לטעות מסוכנת זו לאור דברי פרק כז שנאמרו בפרוס התקופה שכלל העם ייפרד בה לפרטים המתישבים בארץ כיחידים, ולצורך אותה תקופה הרי הוא מבטא את העריבות ההדדית של כל ישראל להקמת התורה ולקיום מצוותיה.

3. עיין בפסוקים ט-כ, ובדברי רש"י הירש, וענה:

א. משה, מתייחס ל**שתי טעויות** שעשויות לעלות במחשבתם של ישראל, ומזהיר מפניהן. מה הן שתי הטעויות?

ב. מדוע הטעות **השנייה** הופכת לרלוונטית **דווקא עם הכניסה לארץ**?

4. השלם את המשפטים הבאים, המסכמים מי כלול ב"ברית ערבות מואב" ומחויב לקיים אותה.

א. לא רק **הדור הנוכחי** שמשותף במעמד כריתת הברית בערבות מואב, ועומד להיכנס לארץ ולנחול את הארץ,

אלא גם

שנאמר

ב. לא רק את **כלל האומה** - את כלל עם ישראל,

אלא גם

שנאמר

יחידת סיכום - ספר דברים

מותרו של משה פרק לד	פרשת התשובה פרק ל	ברית עולם פרק כט, ט-כ	מקרא ביכורים פרק כו, א-יא
------------------------	----------------------	--------------------------	------------------------------

פרשת התשובה

מבוא

בסמוך לכריתת הברית, 'מגלה' לנו התורה את מתנת **התשובה**. רש"י בתחילת פרשת ניצבים מביא מדרש אגדה:

למה נסמכה פרשת אתם ניצבים לקללות?

לפי ששמעו ישראל מאה קללות חסר שתיים, חוץ מ-מ"ט שבתורת כהנים (בספר ויקרא), הוריקו

פניהם (נבהלו), ואמרו: מי יוכל לעמוד באלו?

התחיל משה לפייסם: 'אתם ניצבים היום', הרבה הכעסתם למקום ולא עשה אתכם כלייה והרי

אתם קיימים לפניו.

(רש"י דברים כט, יב)

ברוחו של המדרש, נוכל להמשיך הלאה, גם אל פרשת התשובה שאף היא בפרשת ניצבים, ולהבין אותה בהקשרה: גם אחרי התיאור הקשה של הגלות שהובא בסוף פרק כט: "וַיִּתְּשֶׁם ה' מֵעַל אֲדָמָתְם בְּאֶף וּבְחִמָּה וּבְקֶזֶף גְּדוֹל וַיִּשְׁלַח אֶל-אֶרֶץ אַחֲרֵת פִּיּוֹם הַזֶּה" עדיין לא ננעלו השערים, והאפשרות לשוב בתשובה, להיגאל ולשוב, קיימת ועומדת. רעיון התשובה משלים את כריתת הברית אך גם חורג ממנו: **הברית היא חוזה משפטי שתנאיו ברורים ומוגדרים**. ראינו שהפסוקים מגדירים את החייבים בברית, ואת מה שיקרה אם תופר הברית. לעומתה, התשובה היא ההזדמנות הנוספת, הבלתי-צפויה, שניתנת בניגוד לכללים המשפטיים ה"יבשים", ובהתאמה לכך מחברת אותנו שוב לעולם הרגש אותנו הכרנו בפרשת 'שמע': "וריחמדך", "לאהבה את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך", "לשוש עליך לטוב".

את פרק כ נחלק לשלושה חלקים ונדון בכל חלק בנפרד.

חלק א:	"התשובה והגאולה"	(פסוקים א-י)
חלק ב:	"הַמִּצְוָה הַזֹּאת..."	(פסוקים יא-יד)
חלק ג:	"וּבְחֵרֶת בְּחַיִּים"	(פסוקים טו-כ)

חלק א: התשובה והגאולה (פסוקים א-י)

דברים פרק ל

- (א) והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה :
- (ב) ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו בכל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך :
- (ג) ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיץ ה' אלהיך שמה :
- (ד) אם יהיה נדחך בקצה השמים משם וקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך :
- (ה) והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבותיך :
- (ו) ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך :
- (ז) ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על איביך ועל שנאיך אשר רדפוך :
- (ח) ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום :
- (ט) והויתרך ה' אלהיך בכל מעשה ידך בפרי בטןך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטובה כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך :
- (י) כי תשמע בקול ה' אלהיך לשמר מצותיו וחקותיו הכתובה בספר התורה הזו כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך : פ

1. הקף בריבוע את המילה המנחה בפסוקים א-י.
מהי המילה המנחה? ומה נוכל ללמד ממנה על הרעיון המרכזי של הפרשייה?
2. כתוב בטבלה שלפניך מה הן שתי המשמעויות השונות של המילה המנחה.
צטט את הפסוקים המתאימים לכל משמעות.

המשמעויות של המילה המנחה	הפסוקים
א.	
ב.	

3. הפרשייה מתארת שני תהליכים: "תשובה" ו"גאולה". עיין בפסוקים א'-י, וענה:
  - א. צבע במרקר צהוב את הפסוקים העוסקים בתשובה, ובמרקר כחול את הפסוקים העוסקים בגאולה.
  - ב. אם צבעת נכון, בוודאי גילית כי בפסוקים א-י לא מתואר מהלך רגיל של חטא - עונש - תשובה - גאולה. תאר את התהליך החריג שמתואר בפסוקים אלו? מה מאפיין אותו?
  - ג. מה הקושי בהצגת התהליך באופן הזה?

"תשובה" ו"גאולה" לסירוגין

בפסוקים א-י אנו רואים תהליך מיוחד וחריג המתאר "תשובה" ו"גאולה" לסירוגין. בלשונה של נחמה ליבוביץ תהליך זה מתואר כך: "רואים אנו כיצד התנועה ההדדית שבה וחוזרת: מלמטה למעלה, מלמעלה למטה, ושוב מלמטה למעלה, שנית מלמעלה למטה, ושוב מלמטה למעלה".

ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק

כאשר יימצאו בגלות בעוצם החולשה והתיעוב, אתה מוצא שהוא מקדים התשובה באומרו: "ושבת עד ה' אלוקיך", סמך ליה גאולה באומרו: "ושב ה' אלוקיך את שבותך"; ואחרי גאולה - תשובה, כמו שנאמר: "ואתה תשוב ושמעת בקול ה'"; ואחר התשובה השנית **תוספת טובה - גאולה**, במה שאמר: "והותירך ה' בכל מעשה ידך"; ואחרי כן **תשובה יותר חזקה**, במה שאמר: "כי תשוב אל ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך".

והכוונה - כי בהיותם שם בחולשתם בארצות אויביהם לא ייעזבו אל הרפיון ואל החולשה עד שיוציאו הפעולות חלושות כפי כוחם, כי חולשת הפעולות על הדרך ההיא תחליש הכוח יותר, וחולשת הכוחות יותר תחליש הפעולות, עד שתאבדו לגמרי... כי אפילו בהיות עולם על צווארך למשא כבד, ראוי שתשיב אל לבבך אלו הטענות **ותתחזק להתחיל בתשובה מעוני**, כי הנה "אם אתה פותח בחודה של מחט, הנה הוא יפתח לך כפתחו של אולם..."

4. התהליך המיוחד והחריג בפסוקים א-י מעורר את השאלות הבאות. עיין בדברי רבי יצחק עראמה וענה עליהן:
- מה פשר החזרות בכתוב - אם כבר עם ישראל שב אל ה' בתחילת הקטע, מה פשר השיבה אל ה' בהמשכו? וכן אם ה' גאל את ישראל בתחילת הקטע, מה פשר הגאולה שזכרת שוב ושוב בהמשך הקטע? **בסס** את תשובתו של רבי יצחק עראמה.
  - מה קודם למה תשובת ישראל אל הקב"ה או שיבת הקב"ה אל עמו? מי אמור לעשות את הצעד הראשון עם ישראל או הקב"ה?

○ "וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ" (פסוק ג)

דברים ל, ג

וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבְּצֶךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצַדְתָּ ה' אֱלֹהֶיךָ שְׁמָה :

○ רש"י דברים ל, ג

ושב ה' אלוקיך את שבותך - היה לו לכתוב ו'השיב את שבותך'!
 רבותינו למדו מכאן: שהשכינה כביכול שרויה עם ישראל בצרת גלותם, וכשנגאלין הַקְּתִיב (ה' אמר למשה לכתוב בתורה לשון) גאולה לעצמו - שהוא ישוב עימהם.

5. עיין בפסוק ג ובדברי רש"י, וענה:

- מה הקושי הלשוני שאליו מתייחס רש"י בפירושו לפסוק ג'?
- כיצד מיישב רש"י את הקושי?

○ "ומל ה' אלהיך את לבבך" (פסוק ו)

דברים ל, טו-כ	דברים ל, ו
<p>רָאָה נְתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמְּנוּת וְאֶת הַרְעָה: ... וְאִם יִפְּנֶה לְבָבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע וְנִדְחַתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעִבַדְתָּם: הַגִּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אֲבַד תֵּאבְדוּן הַחַיִּים וְהַמְּנוּת נְתַתִּי לְפָנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְלָלָה וּבַחֲרַתְּ בַחַיִּים...</p>	<p>וּמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לִבְבִּי וְרָעַד לְאִהְבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ:</p>

○ רמב"ן דברים ל, ו

ומל ה' אלהיך את לבבך - זהו שאמרו "הבא לטהר מסייעין אותנו" (שבת קד א), מביטיחך שתשוב אליו בכל לבבך והוא יעזור אותך.

ונראה מן הכתובים ענין זה שאומר, כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע, וכל זמן התורה כן, כדי שיהיה להם זכות בבחירתם בטוב ועונש ברצותם ברע. **אבל לימות המשיח, תהיה הבחירה בטוב להם טבע, לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל.** והיא ה"מילה" הנזכרת כאן. כי החמדה והתאוה ערלה ללב, ומול הלב הוא שלא יחמוד ולא יתאוה. **וישוב האדם בזמן שהוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון,** שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו, כמו שפירשתי בסדר בראשית (ב, ט).

6. עיין בפסוק ו ובפסוקים טו כ ובדברי הרמב"ן, וענה:

א. איזו בעיה מעורר פסוק ו על הרקע הנאמר בהמשך הפרק, בפסוקים טו-כ?

ב. כיצד מיישב הרמב"ן בפירושו הראשון בעיה זו?

ג. כיצד מיישב הרמב"ן בפירושו השני בעיה זו? פרט בתשובתך במה דומה האדם בדור הגאולה לאדם הראשון.

ד. מה ההבדל בין שתי התשובות שמציע הרמב"ן. (על איזו תקופה מדבר פסוק ו, ומהי "מילת הלב" לפי כל אחת מהתשובות של הרמב"ן?)

חלק ב: "המצוה הזאת..." (פסוקים יא-יד)

דברים ל

- (יא) כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוה היום לא נפלאה היא ממך ולא רחקה היא :
 (יב) לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה :
 (יג) ולא מעבר לים הוא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשנה :
 (יד) כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבך לעשתו : ס

רמב"ן דברים ל, יא

וטעם (והפירוש) "כי המצוה הזאת" - על כל התורה כולה.
 והנכון, כי על כל התורה יאמר "כל המצוה אשר אנכי מצוה היום" (לעיל ח א), אבל "המצוה הזאת" על "התשובה"
 הנזכרת, כי "והשבות אל לבבך" (בפסוק א) "ושבת עד ה' אלהיך" (בפסוק ב) מצוה שיצוה אותנו לעשות כן...
 והטעם, לאמר כי אם יהיה נדחך בקצה השמים ואתה ביד העמים, תוכל לשוב אל ה' ולעשות ככל אשר אנכי מצוה
 היום, כי אין הדבר נפלא ורחוק ממך אבל קרוב אליך מאד לעשותו בכל עת ובכל מקום.

7. עיין בפסוקים יא-יד ובדברי הרמב"ן, וענה :

- א. מהי "המצוה הזאת" עליה מדובר בפסוקים י-יד. כתוב את שתי האפשרויות המובאות בדברי הרמב"ן.
 ב. מה הביסוס בכתוב **לאפשרות השנייה** שמעלה הרמב"ן, שלדעתו היא גם האפשרות הנכונה?

8. מהי הטענה מולה מתמודדת התורה בפסוקים יא-יד? ומה התורה עונה על טענה זו?

☒ רמב"ם, הלכות תשובה פרק ה' הלכה א'

רשות כל אדם נתונה לו : אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק, הרשות בידו ; ואם רצה להטות עצמו לדרך
 רעה ולהיות רשע, הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה "הן האדם היה כאחד ממנו, לדעת, טוב ורע" (בראשית ג, כ"ב) כלומר
 הן מין זה של אדם היה אחד בעולם, ואין לו מין שני דומה לו בזה העניין, שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע
 הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ, ואין לו מי שיעכב על ידו **מלעשות הטוב או הרע**.

9. במי ובמה תלויה יכולתו של אדם לשוב בתשובה?

חלק ג: "ובחרת בחיים" (פסוקים טו-כ)

10. א. צבע במרקר צהוב את המילה המנחה בפסוקים טו-כ.
 ב. מה תורמת המילה המנחה להבנת הרעיון המרכזי בפסוקים?

(טו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע:
 (טז) אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' אלהיך ללכת בדרךיו ולשמר מצותיו וחקותיו ומשפטי וחיית ורביית וברכה ה' אלהיך בארץ אשר אתה בא שמה לרשתה:
 (יז) ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת והשתחית לאלהים אחרים ועבדתם:
 (יח) הגדתי לכם היום כי אבד תאבדון לא תאריכו ימים על האדמה אשר אתה עבר את הירדן לבוא שמה לרשתה:
 (יט) העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה וברכת בחיים למען תחיה אתה וזרעך:
 (כ) לאהבה את ה' אלהיך לשמע בקלו ולדבקה בו
 כי הוא חייד וארד ימיד לשבת על האדמה אשר נשבע ה' לאבתיד לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם:

רש"י דברים ל

(טו) את החיים ואת הטוב - זה תלוי בזה אם תעשה טוב הרי לך חיים, ואם תעשה רע הרי לך המות.
 והכתוב מפרש והולך היאך:
 (טז) אשר אנכי מצוך היום לאהבה - הרי הטוב, ובו תלוי, וחיית ורביית - הרי החיים.
 (יז-יח) ואם יפנה לבבך - הרי הרע. כי אבד תאבדון - הרי המות.

11. עיין בפסוקים טו-כ ובדברי רש"י וענה

- א. מהן שתי האפשרויות המוצבות זו כנגד זו? ואיזו תוצאה מביאה כל אפשרות.
 ב. איזו עיקר מעיקרי האמונה של היהדות נזכר בפסוקים אלו?
 ג. לפי רש"י, מה המבנה של פסוקים טו-יח?

☒ רש"י דברים ל, יט

ובחרת בחיים - אני מורה לכם שתבחרו בחלק החיים, כאדם האומר לחבירו בחר לך חלק יפה בנחלתי ומעמידו על חלק היפה ואומר לו את זה ברור לך, ועל זה נאמר "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" (תהלים טו, ה), הנחת ידי על גורל הטוב לומר את זה קח לך.

12. עיין בפסוקים טו-כ ובדברי רש"י, וענה:

- א. האם התורה מציגה את שתי האפשרויות לאדם באופן שווה? נמק את תשובתך.
 ב. הבא ראיות מן הכתוב לתשובתך בסעיף א.

○ **"וּבַחֲרַתְּ בַחַיִּים לְמַעַן תַּחֲיֶיהָ" (פסוק יט)**

דברים ל, יט

הַעֲדֹתִי בְכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ,
הַחַיִּים וְהַמָּוֹת נִתְּתִי לְפָנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבַחֲרַתְּ בַחַיִּים לְמַעַן תַּחֲיֶיהָ אֶתְּהָ וְזָרַעְךָ:

○ **הנצי"ב ב'העמק דבר' דברים ל, טו**

אי אפשר (בפסוקים טו ו-יט) לפרש "חיים" כמשמעו ו"מות" כמשמעו, דאם כן... ייפלא לפרש בסמוך (בפסוק יט) "וּבַחֲרַתְּ בַחַיִּים לְמַעַן תַּחֲיֶיהָ אֶתְּהָ וְזָרַעְךָ" היאך שייך לומר עצה - תעשה כן כדי שיהיה כן! הרי אם הוא עומד על סעיפי הספק אם לבחור בחיים או במוות - אי אפשר להגיד עצה לבחור בחיים כדי שיחיה!

13. לפי הנצי"ב, מה הקושי הלוגי, הקיים בפסוק יט?

14. בכדי לענות על הקושי שמעלה הנצי"ב, נבחן את המילה המנחה - "חיים" הנזכרת בפסוקים טו-כ. יש לשים לב שלא בכל הופעותיה יש לה את אותה משמעות.
א. מה הן שתי המשמעויות השונות של המילה "חיים" בפסוקים טו-כ.
ב. על בסיס תשובתך לסעיף א נסה לענות על הקושי שהעלה הנצי"ב?
ג. ענה על הקושי שהעלה הנצי"ב, לפי דברי "הכתב והקבלה"³.

○ **הכתב והקבלה דברים ל, יט**

ובחרת בחיים למען תחיה: חיי הגוף לבד, במלאת מבוקשיו הגשמיים שלא כתורה וכמצוה, הם חיים שאחריהם מיתה נפשית. אמנם חיי הגוף על פי התורה והמצוה, הם חיים שאחריהם חיי הנפש הנצחיים, ועל זה אמר "ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך", ירצה לומר: איעצך לך ולזרעך לבחור בחיי עולם הזה באופן כזה, שישוב ממנו החיים העתידיים, והוא חיי העולם הבא.

³ הרב יעקב צבי מְקֻלְבֹּרֶג (1785-1865) מרבני גרמניה במאה ה-19, ולחם ברפורמה שהתפשטה בגרמניה. התפרסם בחיבורו על התורה "הכתב והקבלה".

יחידת סיכום - ספר דברים

מקרא ביכורים פרק כו, א-יא	ברית עולם פרק כט, ט-כ	פרשת התשובה פרק ל	מותו של משה פרק לד
------------------------------	--------------------------	----------------------	-----------------------

מות של משה

מה ראה משה מהר נבו?

דברים פרק לד

(א) וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעֲרַבְת מוֹאָב אֶל הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפְּסָגָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיִּרְאֶהוּ ה' אֶת כָּל הָאָרֶץ אֶת הַגִּלְעָד עַד דָּן :
 (ב) וְאֵת כָּל נַפְתָּלִי וְאֵת אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאֲחֵרוֹן :
 (ג) וְאֵת הַנֶּגֶב וְאֵת הַכְּפָר בְּקִעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד צֶעַר :
 (ד) וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר
 לְזַרְעֲךָ אֲתִנְנֶנָּה הֲרֵאִיתִיךָ בְּעֵינַיִךְ וְשָׂמָה לֹא תַעֲבֹר :

רש"י, דברים לד

(א) את כל הארץ - הראהו את כל ארץ ישראל בשלותה, והמציקין העתידים להיות מציקין לה.
 עד דן - הראהו בני דן עובדים עבודה זרה שנאמר "ויקימו להם בני דן את הפסל" (שופטים יח, ל), והראהו שמשון שעתיד לצאת ממנו למושיע.
 (ב) ואת כל נפתלי - הראהו ארצו בשלותה וחורבנה, והראהו דבורה וברק מקדש נפתלי נלחמים עם סיסרא וחיילותיו :
 ואת ארץ אפרים ומנשה - הראהו ארצם בשלותה ובחורבנה, והראהו יהושע נלחם עם מלכי כנען שבא מאפרים, וגדעון שבא ממנשה נלחם עם מדין ועמלק (ראה שופטים פרקים ו-ז).
 ואת כל ארץ יהודה - בשלותה ובחורבנה, והראהו מלכות בית דוד ונצחונם.
 עד הים האחרון - ארץ המערב בשלותה ובחורבנה.
דבר אחר: אל תקרי "הים האחרון" אלא היום האחרון, הראהו הקדוש ברוך הוא כל המאורעות שעתידין לארע לישראל עד שיחיו המתים.
 (ג) ואת הנגב - ארץ הדרום.
 דבר אחר: מערת המכפלה, שנאמר: "וייעלו בנגב ויבא עד חברון" (במדבר יג, כב).
 ואת הככר - הראהו שלמה יוצק כלי בית המקדש, שנאמר: "בככר הירדן יצקם (את כל המקדש) המלך במעבה האדמה" (מ"א א' ז, מו).
 (ד) לאמר לזרעך אתננה הראיתך בעיניך ושמה לא תעבור - כדי שתלך ותאמר לאברהם ליצחק וליעקב שבועה שנשבע לכם הקדוש ברוך הוא קיימה, וזהו לאמר, לכך הראיתיה לך, אבל גזרה היא מלפני ששמה לא תעבור, שאלולי כך הייתי מקיימך עד שתראה אותם נטועים וקבועים בה ותלך ותגיד להם.

רמב"ן, דברים לד

ויראהו את כל הארץ - ... הכלל שהראהו כל נחלת ישראל, דכתיב "זאת הארץ אשר נשבעתי" וגו' (פסוק ד).
 וטעם המראה הזאת אשר הראהו, בעבור שהיתה הארץ מלאה כל טוב צבי לכל הארצות, ומאשר היה גלוי לפניו רוב האהבה שהיה משה רבינו אוהב את ישראל, שימחו ברבות הטובה בראות עיניו.
 ולרבותינו בספרי (ברכה שנה) מדרשים במקומות האלה אשר יזכיר בכתוב.

1. עיין בפסוקים א-ד, ובדברי רש"י ורמב"ן, השווה בין שני הפירושים וענה:

- לפי רש"י והרמב"ן, מה הראה ה' למשה על הר נבו? בתשובתך ציין גם מה ההבדל המהותי בין שני הפירושים.
- לפי כל פירוש, מה התכלית והמטרה של הדברים שה' הראה למשה?
- מה ניתן ללמוד על מנהיגותו ואחריותו של משה מתוך הפירושים?

○ ספורנו דברים לד, ד

הראיתך בעיניך - למען תברכנה.
ושמה לא תעבור - כדי שלא תגיענה ברכתך באופן שלא תחרב בסוף כמו שכבר נגזר עליהם לכשתתמלא סאתם.

2. לפי ספורנו, מהי הסיבה שמושה מצד אחד רואה את הארץ אך מצד שני אינו עובר את הירדן?

סיכום ביניים

3. עד כה ראינו שלוש סיבות מדוע ה' מראה למשה את הארץ, מה הן?

רש"י	
רמב"ן	
ספורנו	

☒ כמיהתו של משה להיכנס לארץ

לאחר שעמדנו על המראה שרואה משה, כדאי להתעכב על המילים האחרונות: "הָרְאִיתִךָ בְּעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר" ולהיזכר במה שמסופר בספר במדבר: כשה' מבשר למשה על מותו הקרב אנו לא שומעים על תגובת משה ביחס לעצמו, אך פרשת ואתחנן משלימה ומספרת מה הייתה תגובתו של משה כשנתבשר שהוא לא יכנס לארץ, וחושפת מעט מן המאמץ שעשה משה על מנת להיכנס לארץ. פסוקים אלו שלמדנו ביחידה של "הארץ הטובה" מגלה עלנו את כמיהתו האדירה של משה להיכנס לארץ - "ואתחנן" "אעברה נא". לפי רש"י (למדנו שם) שכמיהתו הייתה בעיקר בגלל הצדדים הרוחניים שהארץ מעניקה למי שיושב בה.

☒ דברים פרק ג

(כג) וְאֶתְחַנֵּן אֵלָּהּ ה' בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר:
(כד) אֲדַלְנִי ה' אֶתְּהַלְלוֹת לְהַרְאוֹת אֶת עַבְדְּךָ אֶת גְּדֻלָּתְךָ וְאֶת יְדְךָ הַחֲזָקָה
אֲשֶׁר מִי אֵל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֵׂיךָ וְכַגְבוּרְתְּךָ:
(כה) אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הַהִר הַטּוֹב הַזֶּה וְהִלְבֵּנִי:

מותו של משה

דברים לד

(ה) וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עַבְדְּךָ ה' בָּאָרֶץ מוֹאָב עַל פִּי ה':
(ו) וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בְּגִי בָּאָרֶץ מוֹאָב מוֹל בֵּית פְּעוֹר, וְלֹא יָדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה:
(ז) וּמֹשֶׁה בֶּן מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בָּמָתוֹ לֹא כָהֵתָה עֵינָיו וְלֹא נָס לַחֵה:
(ח) וַיָּבֶכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מֹשֶׁה בְּעֶרְבַת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יָמָיו בְּכִי אֲבָל מֹשֶׁה:

רש"י דברים לד

(ה) על פי ה' - בנשיקה.
(ו) ויקבר אותו - הקדוש ברוך הוא בכבודו.

4. עיין ברש"י על פסוקים ה-ו, וענה:

- מה היה קשה לרש"י בפסוק ו' (קושי לשוני), וכיצד רש"י מיישב קושי זה?
- מה ניתן ללמוד על אישיותו של משה מאופן מיתתו וקבורתו?

חזקוני דברים לד, ו

עד היום הזה - שלא יקבר איש אצלו - כעניין שנעשה בבית אל (מלכים א יג, לא), ושלא ידרשו בו שואלי מתים.

5. מדוע לא ידוע מקום קבורתו של משה?

רש"י דברים לד, ה

וימת שם משה - אפשר משה מת וכתב "וימת שם משה"?
אלא עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע.
ר' מאיר אומר אפשר ספר התורה חסר כלום, והוא אומר (לעיל לא, כו), "לקוח את ספר התורה הזה"?
אלא הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע.

6. מה היה קשה לרש"י בפסוק ה', וכיצד רש"י מיישב קושי זה?

פסוקי הסיום (פס' ט-יב)

יהושע מחליף את משה

דברים לד

(ח) ויבכו בני ישראל את משה בערבת מואב שלשים יום ויתמו ימי בכי אֶבֶל מֹשֶׁה :
(ט) ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו
וישמעו אליו בני ישראל ויעשו כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' את משה :
(י) ולא קם נביא עוד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים :
(יא) לְכֹל הָאֲתוֹת וְהַמוֹפְתִים אֲשֶׁר שָׁלַח ה' לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לְפָרְעֹה וּלְכֹל אֶרְצוֹ :
(יב) וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמְּוִרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל :

אלשיך דברים לד, ט

וזהו "ויתמו ימי בכי" וכו' "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה", והיתה לו על ידי מה שסמך משה את ידיו עליו, ואז כל כך התנחמו ממשה, שהיה נראה להם כאילו עוד משה קיים. כי הנה "וישמעו אליו ויעשו כאשר צוה ה' את משה", שהיו דבריו נראים להם כמו עוד משה קיים, שהיה אשר צוה ה' את משה, כי היה בעיניהם כאילו הוא משה שעודנו קיים ומצוה להם מפי ה'.

אחד הקשיים הגדולים של כל מנהיג חדש, שכאשר הוא מגיע לשלטון אחרי מנהיג חזק, מוצלח ושמקובל על עמו, "להיכנס לנעליו הגדולות" של המנהיג הקודם. יהושע מגיע להנהגה לאחר משה שעליו נאמר אצלנו ו"לא קם נביא עוד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה" (פס' י).

7. עיין בפסוק ט' ובדברי האלשיך, והסבר כיצד הצליח יהושע "להיכנס לנעליו הגדולות" של משה? כיצד קרה שהעם יתנחם על מות משה והיה מוכן לקבל את יהושע כמנהיג? בסס את תשובתך על הכתוב.

"ולא קם נביא עוד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה"

☒ **רש"י דברים לד, י**

אשר ידעו ה' פנים אל פנים - שהיה לבו גס בו ומדבר אליו בכל עת שרוצה, כענין שנאמר: (לאחר חטא עגל) "ועתה אעלה אל ה'" (שמות לב, ל), (וכמו שנאמר בפרשת פסח שני) "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם" (במדבר ט, ח).

8. עיין בדברים לד פסוק י, וענה:

- א. מה היה קשה לרש"י בביטוי "אֲשֶׁר יִדְעוּ ה' פָּנִים אֶל פָּנִים"? (פרט שני קשיים: קושי רעיוני וקושי של סתירה עם פסוק אחר במקרא).
- ב. כיצד מיישב רש"י את הקושי? ומה הוא מוכיח מהפסוקים שהיא מביא משמות ומבמדבר?
- ג. לפי רש"י, מה היה ייחודו הגדול של משה רבינו, לעומת שאר הנביאים?

☒ **לסיום: מסירותו של משה לעם ישראל**

מסירותו של משה לעם ישראל אותו הנהיג ארבעים שנה מודגשת במדרשים הבאים אודות מאבקו של משה לכניסה לארץ. להלן שניים העוסקים בויתור של משה להיכנס לארץ לטובת דור המדבר ולטובת עם ישראל.

☒ **במדבר רבה פרשה יט, יג**

אמר לו הקב"ה למשה: באיזה פנים (סיבה) אתה מבקש ליכנס לארץ? משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך וְנִשְׁבִּית הַצֶּאֱן. ביקש הרועה ליכנס לפלטרין (לארמון) של מלך. אמר לו המלך: אם את נכנס עכשיו מה יאמרו הבריות שאתה הַשְּׁבִיט הַצֶּאֱן (השארת את הצאן בשבי ולעצמך דאגת וחזרת לארמון)? אף כאן אמר לו הקב"ה למשה: וכי שבחך הוא שהוצאת ששים רבוא וקברתם במדבר, ואתה מכניס דור אחר?! עכשיו יאמרו: אין לדור המדבר חלק לעולם הבא, אלא תהא בצדן (תמות במדבר ביחד עם דור המדבר) ותבא עמהן (בעולם הבא).

☒ **אוצר המדרשים עמוד 364**

אמר לו הקב"ה למשה: משה! שתי שבועות נשבעתי אחת שלא תכנס לארץ, ושנית שלא אֶכְלָה את ישראל, אם רצונך שאעבור על השבועה ותכנס לארץ גם כן אעבור על השבועה ואֶכְלָה את ישראל?
אמר לו משה לרבונו של עולם: בעלילה אתה בא עלי, לתפוס חבל בשני ראשיו, יאבד משה ואלף כיוצא בו ולא תאבד נפש אחת מישראל!

חזק חזק ונתחזק!